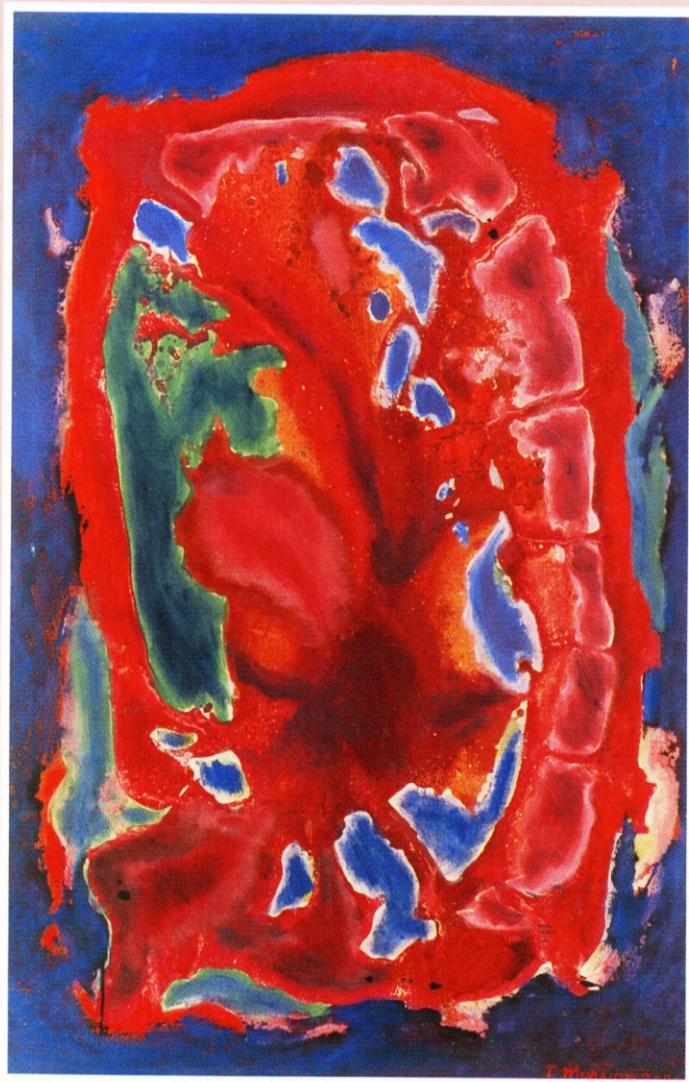

RAST – L. XIV,
ŠT. 1 (85)
FEBRUAR 2003

ISSN 0353-6750

R A S T

REVIJA ZA
LITERATURO
KULTURO IN
DRUŽBENA
VPRASHANJA

	VSEBINA	str.	RAST št. 1 (85)
UVODNIK	O poplavih kulture in terorizmu nekulture	1	Milan MARKELJ
LITERATURA			
Poezija	Snidenje	3	Stanka HRASTELJ
	Zvezdonosci dvigujejo s prisego		
	Sonca, pogledi	4	
	Njegova usta mi kapljajo na narte		
	Kako bo z nama		
	Ajša	5	Helena CRČEK
	Pomladne igre	7	Beti MALINOVIČ
	Ob Savi	8	Vlado GARANTINI
	Akvarel		
	Domov		
	Vonj po senu		
	Zatišno	9	Šonja VOTOLEN
Prevod	Pesmi	11	Georg HEYM Prevod: Kajetan KOVIČ
Proza	Kamendan	16	Barica SMOLE
	Iz ljubezni, iz veselja	18	
	V moji dolini	21	Stane PEČEK
KULTURA			
	Forma viva v Kostanjevici	25	Gojko ZUPAN
	Slovo od "bistva" literature?	29	Marijan DOVIČ
	Valvasor in saga o Argonavtih	34	Davorin VUGA
	Začetki industrializacije v Beli krajini	43	Ksenija KHALIL
	Začetek šolstva v Črnomlju	48	Janez KRAMARIČ
NAŠ GOST			
	"Nikoli dosežen ideal: biti srečen že s tem, da si!"		
	Pogovor s prof. Marijanom Tršarjem	55	Ivan GREGORČIČ
DRUŽBENA VPRAŠANJA			
	Ekoturizem in možnosti njegovega udejanja v Sloveniji (1)	75	Marko KOŠČAK
	Družbena blaginja v dolenski regiji	80	Marko KAPUS
	Vpliv globalizacije in tranzicije na človeške vire v slovenski družbi – z drugega vidika	89	Marjan RAVBAR
ODMEVI IN ODZIVI			
	Drugačni Novomeščani in časi	95	Joža MIKLIČ
	Štirideset let koncila	100	Franci KONCILIJA
	Popisana Jakčeva fotografska zakladnica	102	Igor KOŠIR
	Mitsko v sodobni mladinski književnosti	104	Ivanka MESTNIK
	V meditativna razmišljanja vtkana življenjska izkušnja	106	Tomaž KONCILIJA
	Da ti zapre dih	107	Barica SMOLE
GRADIVO ZA HISTORIČNO TOPOGRAFIJO			
	Dolensjska mesta in trgi v srednjem veku (11)	109	Boris GOLEC
KRONIKA			
	November – december	115	Lidija MURN
	Letno kazalo 2002	123	Peter ŠTEFANČIČ

O POPLAVAH KULTURE IN TERORIZMU NEKULTURE

Te vrstice, nalašč nekoliko preveličane, pišem še pred veliko kulturno poplavo, ki se na Slovenskem že desetletja dogaja v dneh okoli kulturnega praznika, ko vseslovensko občestvo obilno zalije vodovje najrazličnejših kulturnih vsebin, kot se zdaj moderno, četudi ne prav lepo reče, in ko je v zraku ob premnogem brezplodnem mletju besed, tradicionalnem tarnanju in žalobnem mrmranju nad stanjem v kulturi mogoče zaslutiti tudi nekaj pristne zaskrbljenosti ter v nji celo nekakšen bojni klic zoper - recimo mu v skladu s ta čas aktualnim svetovnim političnim dogajanjem - terorizem nekulture, ki da s svojim "orožjem za množično uničevanje" ogroža našo civilizacijo. Slednje kljub navidezni prenapetosti sploh ni daleč od resnice, še posebej, če nam kultura pomeni še kaj več ter za bivanje posameznika in skupnosti pomembnejšega, kot pa je - povejmo z izrazi kulturno utrujenega sodobnika - občasno dolgočasenje na resnih kulturnih prireditvah ali izgubljanje časa za branje nekoristnih knjig, kot so pesniške zbirke domačih avtorjev, številke revije Rast ipd. Če nam kultura pomeni celovitost vsega tistega, kar je najtesneje povezano z vrednotami, ustvarjenimi in preverjenimi v tisočletnih prizadevanjih človeštva k vzponu in razvoju, potem ob prenekaterih vse bolj uveljavljajočih se določenostih sveta res lahko govorimo o terorizmu nekulture. Priče smo nenehni vrednostni razpuščenosti, poljubni veljavnosti vrednot, njihovi popolni relativizaciji in lahkomišelnim prevrednotenjem v vse bolj prazen ništrc, kar je seveda daleč od iskanja ali ustvarjanja novih vrednot, čemur je kultura, še posebno njen ustvarjalni del, tudi zavezana. Tako se zdi, kot da se zaradi tega plodna prst, ki naj bi omogočala nadaljnjo rast, počasi spreminja v puščavo, ki ji ne bo plodnosti vrnilo še tako obilno poplavljanje. Če vzamemo za primerjavo poplave mogočnega Nila, ki so s plodnostjo pojile puščavsko dolino in omogočile v sivi davnini vznik veličastne civilizacije, se zdi, da februarske in še kakšne druge občasne kulturne povodnji ne zmorejo naših puščav oplemenititi v plodno prst. Ali pač?

Milan Markelj,
odgovorni urednik

82

DOM

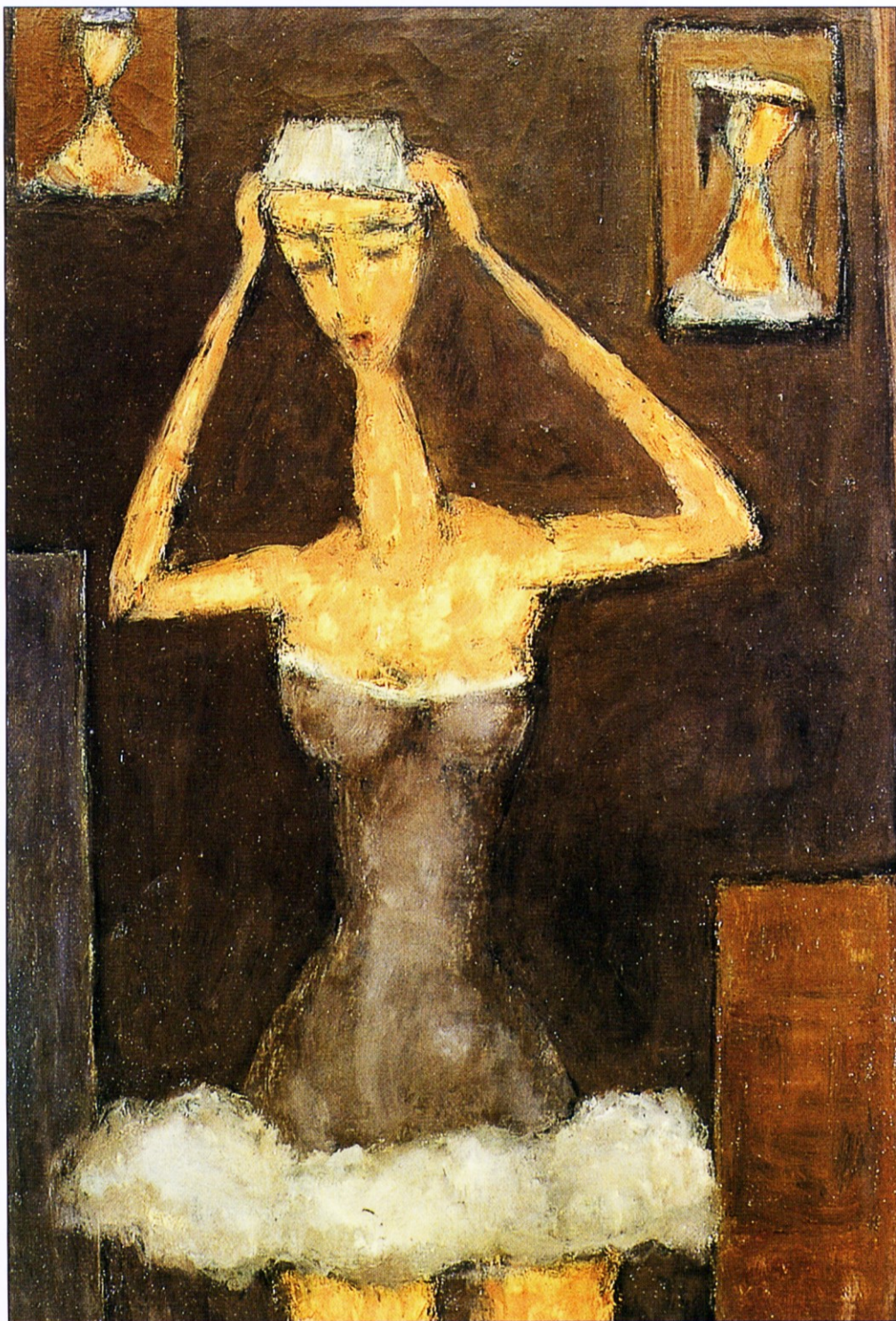
RAS

D2007/1983

MARIJAN TRŠAR

TOALETA

olje na platnu, 1958

Stanka Hrastelj SNIDENJE

*Vidim jo, zvezdo, ki odtisne blesk
na svod mehkih ustnic. Riše lovce,
riše jelene na gladke stene v Alti.
A lovci ne lovijo, jeleni ne bežijo.*

*(Tvoja usta se približujejo mojemu nebu.
Oblaki nasipavajo mesec na pajčolan
upognjenega marca.) Glej, me zdramiš,
kako se vračajo lastovke. So odsev tvojega glasu,*

*so odmev davne misli, ki se je razsanjala
v sončev pelod; polzijo nama v dotik koraka,
v razkorak, ki zapira kristate, oddalji naju
od drugih ljudi. Kako se vračajo ... Vidim, da.*

*V previsu haikuja sem te vzljubila –
z vsemi gnezdi ptic, ki so priletele z juga.*

ZVEZDONOSCI DVIGUJEJO S PRISEGO

*Te trepalnice, ljubi, ki me zarana opijanjajo,
ko pijem roso z njih, ko jih nagibaš
k mojemu obrazu; ko moje dneve tlakuješ
s čutno ljubeznijo (Bog nama jo z nasmehom*

*poklanja). – Ampak ta levinjina hoja
po ožgani travi, s katero prideš, ljuba, ko sence dreves
zavlačujejo z odhodom (in so njihovi poljubi*

*dolgi in mehki kot medenjaki in se gube
večerne tkanine šušljivo drgnejo druga ob drugo);*

*da graciozni zvezdonosci dvigujejo desnice s prisego:
Takih iskrih konjev, kot so vajini, še nismo videli.*

SONCA, POGLEDI

*Naj naju varujejo tista sonca, ki sva jih
davno z modrine nad vasjo klatila,
jih pregibala, polagala v žepe (med prod),*

*in naj naju hranijo pogledi, ki sva jih
spoštljivo pobirala s tal, jih stresala
v nedrje, se vso noč z njimi objemala,*

*in naj se ne zdrobi v prah tista čista rosa,
ki je tedaj zorela v najinih krilih.*

NJEGOVA USTA MI KAPLJAJO NA NARTE

*Še traja leto, svečano in tako – za dotik
svetoletnih vrat. In pot še traja, utripajo
prošnje (za polne sklede, cvetoče vrtove,
za zdrave otroke, za mir in za srečo ...).*

*Njegova usta pa mi, nežna in sladka,
kapljajo na narte, da je lahkotnejši korak –
in od tega se strese struna v grlu
in se vname lira v srcu in gori in poje:*

*Daj mi, o Bog, da bo ob meni, ko se bo noč
vrezovala v moje kolke in se bo zarisoval
helenski profil časa v poslednje korake.*

KAKO BO Z NAMA

*Kako bo tedaj z nama, ko bova prispela
po dolgem času, ko bova govorila o vrnitvi
le zaradi sveže praznine, ko bova prisluškovala
jalovim zvokom brez odgovora, ali je molitev slišana;*

*in bo pogled zrl trenutek in ne bo pričakoval
niti šuma v odsev. Ko bo treba sestiti na vlak
ter si oddahniti in pustiti življenju, da se bo
kotalilo naprej, in nekaj časa z golj gledati*

*kaplje, ki za sabo puščajo kaplje, sledi,
ki puščajo sledi.*

***

Motne so.
Arabske ženske.
Z lokavimi očmi se sprehajajo
Po moških stopinjah.
Med molitvami,
V katerih ni prostora za spraševanje,
Kaj je narisano
In kaj je le polepljena
Podoba narisanih senc.
Govorijo govornice spominov
In otroci ščeбетajo
V njihovih plahutajočih naročjih.
Rumena srca imajo, ker je puščava rumena.
Oblečena v razdalje,
Ki jih lahko premostijo
Samo njihovi oranžni pogledi.
Oranžni, ker je puščava rumena.

***

Gole zvezde
In reka, ki me je odnesla.
Nedaleč stran nekdo zbira
Vojsko angelov varuhov.
Gozd neonskih luči
In motno hupanje avtomobilov.
Strah me je,
Da košare ne bom napolnila do vrha.
Gola stopinja
In mesto,
Ki se z mano igra kot z mesečnico.
Trikotni pogledi
Skozi trikotna ogledala.

***

Trije. Piramida, ki zbada pod rebra.
Slamnata jutra
Nad prepognjenimi kosi kruha.
Preveč hupanja,
Da bi lahko ostala.
Sence, ki jih ni, bolijo.
Rožnata ozvezdja
Sredi mavričnega neba.
Pred vrati sedi deklica, zavita v ruto.
Mokra dežela v jesenskem večeru spomina.

Z roko, ki piše,
 Namesto da bi se gola
 Sprehajala po vdolbinah večera.
 Vijolična poletja,
 Skrita v glasbeni skrinjici.
 Zastave, ki molčijo izgubljene plime.
 Sloniš na oknu
 In ne vem, kdo si.
 Z dvojčkoma v naročju
 Postaja puščava manjša
 In poletja vse bolj razbeljena.
 Se bojiš,
 Da bi izgubil smer
 Sredi vijoličnega nasmeha?
 Padam
 In v eni roki držim
 Odlomljeni krajec lune.

***

Sediš in opazuješ mojo senco,
 Kako polzi med stopinjami.
 Strah me je golih rok
 In ugasnjenih sveč.
 Kodri v tvojem nasmehu,
 Zaradi katerega sem
 Prepotovala milje in oceane.
 Ne vem, kje hodim.
 In pot, po kateri odhajam,
 Morda ne vodi nikamor.

***

Rekli so mi,
 Da sem begavka,
 Ker sem se mu zazrla v oči.
 Kaj pa oni vejo o neprehojenih puščavah
 In neprespanih nočeh!
 Ajda, tvoja teta, ti maha z ladje.
 Prižgala je svečo
 In se z roko dotaknila podboja vrat.
 Skrita pod kapuco.
 Zgubana poletja, ki jih ne more
 Več sestaviti v kocko.
 Pod cipreso se igrajo mačke.
 Na podstrešju gnezdi lastovica
 Z eno samo perutjo.

Beti Malinovič POMLADNE IGRE

*Delirij pomladnega sonca:
moje srce
tuli z mački na plotu.*

*O pomlad!
Sonce pod obleke –
pamet pod oblake!*

*Ptičji ščebet po leskah –
vrabci so v službi,
čeprav je nedelja.*

*Nad drevjem zaokroži jata,
z gotovostjo sede
malodušje v srce.*

*Dež na mojem oknu
šteje ure
in jih barva v sivo.*

*Po cestah na večer
zgubljeni psi,
zapeljani od pomladi.*

*Ljubezen:
s kamnom mu sklatim
luno iz reke.*

*Krotke hiše
kot debele krave
se pasejo v jutru.*

*Dež je ponehal,
z zlatom oblit obmolkne
pomladni večer.*

*Nemiren spanec –
tvoja roka zabrodi
po mojih sanjah.*

LITERATURA   *Zvezdni utrinek!
Rast 1 / 2003   nebo se nasmehne tik
                           nad mojo streho.*

Vlado Garantini   OB SAVI

*Sneži.
Povsod bleščeča belina.
Vrbe, v puhastih kapucah,
so se v kute meniške zavile,
nad mračnimi tolmun
zamišljeno žebrajo pobožne molitve.
Čez goličave
na srebrnikaste piščali
piskajo trepljikave trstike.*

AKVAREL

*V višnjevi sinjini
rožnati vlaki oblakov.
Na ramenih host lebdijo
lila meglice.
Njive, rebri, košenice drhtijo
v zlato rjavih, škrlatnih prelivih.
Žlahtna patina zarašča rjavino streh.
Sredina rubinasta,
dom mojih dragih,
trnje in rože.
V krušljivem naročju hiš
dremucka sanjava belina.*

DOMOV

*S svežino jutra oprham dan.
V skrivnostnih krnicah
bele golobice valijo
snežno bele meglice.
Dišeče kadilo se mehko razdiši
v koprenasto pomladno nebo.
Od daleč prihajam domov
po odpustke.
Pirhe prinašam
in žegen velikonočnih zvonov.*

VONJ PO SENU

*Po senu diši,
diši omamno,
od daleč.
Globoke vijolične sence.
Bosonoge stopinje
v biserno beli rosi.
Na vekah jutra
dremave otroške oči.
Sredi košenine,
z znojem oblit,*

*reže moj oče široke redi.
Kovinski švist kose
v zeleno zibelko deva
trave uporne,
rože sanjave,
vonjave zeli.
Po senu diši,
diši omamno,
od daleč.*

Sonja Votolen **ZATIŠNO**

*Čisto sem že utrujena od
sončnih vzhodov
saj ob vsakem pomalem
preminem*

***

*Danes sem se prebudila
poslednjega dne
Vsi nasmeški so se že bili
raztopili
Torej poniknem v zemljo
v svoje špranje*

***

*Zatišno je Za polkni
mojih oči ni gluhe svetlobe
Sence sijajo na brazde
duše ki je nehala biti
Žejna
in ki se več ne more spomniti
kako dolgo že traja zima*

***

*Jaz sem tvoja čudna mati
te spominjam in ti mi
moraš prikimavati
Daš mi prst da ga obliznem
Vzamem popek in se vanj
pogreznem Med bregova dva
ti zlezem Ti pa moraš
biti čarodej da hitro
zadežuje da potlej dolgo lije*

***

*V mračni votlinici
kjer je komaj dovolj
za dihanje in za dotik
ramen hitiva s pogledi
izza prastarih vrat
v mrak ki se zunaj plazi
ki je zato temnejši
da se skriva sramežljivost
ko ramena ob ramenih zaječijo
ko koža ob koži ponori
ko mrak brez zavesti v noč odjaha
in so nad mračno votlinico
zvezdni nasmeški*

*Do jutra ne bo dežja
Sem vedela in spolzela
pod tvojo školjko
rok
Do jutra ne bo dežja
Si vedel in mi vzel
vso roso in ves dež
ki je nastal in ki je ostal
zaradi mojega vrvenja kože
zaradi tvoje nevihte rok
zaradi besnih bičev tvojega jezika
zaradi lačnih vulkanov
obeh*

***

*Nekaj časa sva bila tiho
So sence iz oči govorile
so prsti med prsti tleli
so joki v prsih obmirovali
so se koraki nazaj obrnili
tiho so ušesa
zaklali
Nekaj časa sva bila tiho
in čez nekaj časa istočasno
zakričala
Zbogom*

***

*Umiranje je ljubeznivo
Sem začutila ob
nežnih sencah
ob svetlobnih sencah

minevajočega jutra
dveh parov oči*

Georg Heym PESMI

Prevod: Kajetan Kovič

DEMONI MEST

V prvem desetletju prejšnjega stoletja je bil eden najvidnejših nemških pesnikov Georg Heym. Rodil se je 30. oktobra 1887 v Hirschbergu v Šleziji. Odraščal je v družini visokega državnega uradnika (oče je bil javni in nato vojaški tožilec), kjer so življenjski slog narekivale tradicionalne moralne norme, ki se jim je mladenič v študentskih letih uprl. Po maturi, ki jo je, ker so ga v Berlinu zaradi sodelovanja v dijaški norčiji izključili iz ugledne gimnazije, opravil leta 1907 v Neuruppinu, se je na očetovo željo vpisal na pravo, a se hkrati začel intenzivno ukvarjati z literaturo. Na berlinski univerzi se je seznanil s tedanjimi mladimi ekspresionisti. Spočetka je pisal v romantični maniri, a se je naglo razvijal v smer modernega deziluzionizma. Zbudil je pozornost kritike in leta 1911 je izšla njegova prva in za življenja edina zbirka VEČNI DAN. Odtlej je vročično ustvarjal, kot da bi slutil, da mu je odmerjenega le malo časa. Star štiriindvajset let je 16. 1. 1912 utonil med drsanjem na reki Havel v Berlinu, ko je skušal rešiti utaplajočega se prijatelja. Sloves enega najizrazitejših ekspresionistov si je Heym pridobil z velemestno tematiko. Mladeniča, ki je odraščal na podeželju, je Berlin z dinamiko in vročičnostjo, barvitostjo in odurnostjo fasciniral ter mu postal prisposodba prezrele, že gnijoče civilizacije, kjer se s propadom vežeta bolečina in slast. Svoja doživetja in videnja je izrisal v ostro kontrastiranih čutnih podobah, vseskoz pa v klasični formi. Tudi tu objavljene pesmi še sto let po nastanku enako intenzivno govorijo o razkroju moderne družbe ter o zmeraj navzočem in nikoli utrujenem bogu vojne.

K. K.

LITERATURA
Rast 1 / 2003

*Pohajajo skoz noč velikih mest,
ki se pod njimi črno grbijo.
Oblaki, saj in dima črna zmes,
jim lica kot mornarske brade robijo.*

*Čez morje hiš njih senca plahuta
in ulične svetilke gonobi.
Po pločniku se plazi kot megla,
počasi se od vrat do vrat cedi.*

*Na stolp se ena noga jim opre,
na trgu druga se dotika tal,
živôt se jim nad črni dež povzpne
in piskajo na Panovo piščal.*

*Mestnega morja žalni ritornel
temačno kroži jim okoli nog.
Mrliški spev. Ki se lovi v svirel
zdaj kot kričoč, zdaj kot zamolkel zvok*

*Postopajo ob reki, ki vali
se kot otožen črni močerad,
po hrbtu žolt od sevanja luči,
v temo, ki je nebo ovila v čad.*

*Ob mostu razkoračeni sloné
in grabijo z rokami po ljudeh
kot favni, ki zabadajo roke
v lepljivo blato na močvirnih tleh.*

*Eden se vzdigne. Mescu čez obraz
nadene krinko. S temnega neba
svinčena noč se vsuje kakor plaz
na hiše in jih v rov teme speha.*

*Hreščeče mestom pokajo ramena.
Rdeči ognji trhlo streho žgo.
Razkrečeni sedijo vrh slemena
in kakor mačke tulijo v nebo.*

*V zatohli izbi, ki jo mrak zastira,
na postelji kriči otróčnica.
Močni živôt od bolečin se zvira,
hudičev trop okoli nje raca.*

Georg Heym *Z drhtečo roko se dotika stene.
Od njenih krikov izba valovi.
In pride sad. Naročje se razklene
in sad krvavo ga razpolovi.*

*Hudičem kot žirafam zrase vrat.
Otroček je brez glave. Groza šine
za srajco materi kot hladen gad,
ko se zvali nemočna med blazine.*

*Demoni pa orjaško rasejo.
Njih senčna kost nebo razkolje v kri.
Naročja mest potresi parajo,
ko švigajo jim ognji iz kopit.*

OBLAKI

*Duhovi mrtvih ste, ki sel jih vodi
k prepolnim čolnom reke brez vrnitve.
Vaš temni klic skozi pobesnele vihre
in skozi zagrizene nalive blodi.*

*V sprevodu maje se bandero smrti
in v pratežu heraldične živali.
In daljni prapori so zasijali
grozljivo beli na obzorni črti.*

*Menihi pridejo. V rokáh držijo
kot pri procesijah mrliške sveče.
Mrliči krste nosijo trohneče
in mrtveci pokonci v njih sedijo.*

*V njih utopljeni. Trupla nerojenih.
Obešenci z modrikastimi grli
in na otokih od gladu umrli.
Od kužne črne smrti pomorjeni.*

*Otroci spreved mrtvih pomnožijo.
Na berglah hromci spešijo racaje
in slepci se pomikajo tipaje
Kričave sence se za slom podijo.*

*Kot v gobcu vetra bega listja ples,
kot sove plavajo čez črne rake,
vali se spreved in gorečih bakel
sij barva ga rdeče čez in čez.*

*Po glavah bobnajo jim muzikanti.
Kot v vetru bela jadra plapolajo,
objestnih godcev srajce frfotajo.
In zboru se pridružijo pregnanci.*

Georg Heym *Pesem mogočno iz trpljenja rase
in srca v mukah skozi rebra tlijo
in novi prišleki z razklanim glasom
bled križ visoko pod nebo molijo.*

*In ko se je za Križanim zvrstila,
je divje zahrumela ljudska gmota
in presunljiva tožba se izvila
je morju in oblakom iz života.*

*V somraku se je sivi zrak prihulil.
Smrt razprostrela silne je peruti.
Znočilo se je in oblaki pluli
so Orkusu in grobnicam naproti.*

BOG VOJNE

*Zdramil se je, ki je dolgo spal,
iz globin obokanih je vstal.
Tuj in velik zdaj stoji v temi,
s črno roko mesec v prah drobi.*

*Pada daleč v mest večerni hrup,
hrapavega mraka hlad in strup,
in vrveči trgi ledene.
Molk. Ozrejo se. Nihče ne ve.*

*Sede jim na rame. Ne sprašuj.
Ni odgovora. Obraz je tuj.
Zvon od daleč tenko zaječi,
strah košatih brad se polasti.*

*Že na hribih se ravna za ples,
vpije: Zdaj vojščaki, gre zares.
Glavo strese in ogrlica
tisočih lobanj zažvenketa.*

*Kakor stolp se vzdigne v zadnji žar,
kri v potokih teče. Kaj mu mar.
V trstju ob mrliču spi mrlič
in nad vsakim kroži smrtni ptič.*

*Nad zidovi plamenečimi,
nad orožji v ulicah zvenečimi,
nad mostovi, kjer je trupel sklad
in nad mrtvo stražo mestnih vrat.*

*V noč požene ogenj vse počez,
psa rdečega, ki tuli vmes.
Iz teme vre črni svet noči,
strašni žar vulkanov ga svetli.*

Georg Heym *Tisoč čepic s cofki rdečimi
staplja se z ravninami gorečimi,
in kar se po cestah homota,
vrže v ogenj, da bolj plapola.*

*In plameni gozd za gozdom žro,
žolte netopirje v listju cvro.
S svojo palico kakor oglar
drevje bije, neti v njem požar.*

*Velemesto se pogrezne v dim,
nemo v brezna vamp zdrsi pod njim.
On nad pogoriščem plahuta,
z baklo trikrat dregne do neba,*

*čez oblakov strganih odsev,
v mrtve teme mrzli pusti gnev,
da v požaru noč se izsuši
in da v žveplu Gomora zgori.*

MARIJAN TRŠAR

VIŠKA CERKEV II., olje na platnu, 1990
CERKEV NA VEL. LOŠINJU, akril na lesenitu, 1991

Skozi brisačo so ga žulili zlizani prodniki in za ped od njegovega podplata je morje šumelo na obalo. Zapiralo in odpiralo se je, ob vedno enaki melodiji, lezlo je prek sivih in rjavih in belih kamnov, ki so se še komaj spominjali svoje ujetosti v prepadni steni nad sabo. Mižal je, kadar je iznad roba Strunjanskega klifa sijalo nizko poznopoletno sonce, in jih odprl, kadar se je skrilo za katero od grbin visoko gori na robu, poraslih z borovci, črnim javorjem, trstikovcem, mirto in jagodičnico. Tu ni bilo mehkega dotikanja kopna z morjem, ena večnost se ni stikala z drugo v naklonjenem prehajanju. Še posebej je bilo to ostro zjutraj, ko je bila plima še visoka in je voda butala prav do stene, mestoma visoke osemdeset metrov. Moral je počakati na skali, podobni kamnom na starih periščih, toliko časa, da se je morje vsaj malo umaknilo. Megličasti Trst je počasi požiral vrsto ladij, čakajočih, da jih pristaniški delavci ujamejo z vrvmi. One, namenjene v koprsko pristanišče, so bile redkejše, njihove poti ni bilo mogoče videti do konca, počasi, a zanesljivo so zdrsevale za strmo, izjedeno pobočje Mesečevega zaliva.

Nič ni bilo sočasno in nič ni bilo kasneje, voda je rasla in se umikala, vsak dan znova, ni ji bilo mar ne za steno nad sabo ne za mornarje na ladjah in kopalce na obrežjih.

Z oblubo, da se vrne, je morje osvobodilo prodnato polico. Z nožnimi prsti je lahko tipal različno izlizane prodnike; stilizirane ptice in podolgasta srca, konice puščic, podplate otroških nožic in ploščate kolačke, zaobljene in tople od sonca. Včasih je zatipal košček stekla, ostanek steklenice, ki so jo prodniki ob plimovanju odvzeli človeško ostrino in jo spremenili v majhen, obdrsan kos, komajda ločljiv od majhnih kamnov. Le-ti so bili izprani iz rane eocenskega fliša, iz plasti peščenjaka, laporja in karbonatnega turbidita. Vsak dan je izbral enega in ga v žepu odnesel po strmi, udelani stezi na vrh. Odnášal je ta vsakodnevna naključja prek kamenja in korenin navzgor in se ni oziral, ker bi se mu zvrtele v glavi. Na koncu, si je mislil, jih bo preštel, da bo v vsakdanje časje lahko vnesel podatek o tem, kolikokrat je bil v zalivu, kjer so jeziki morja vsakih šest ur spirali plastenke in papirčke, tube olja za sončenje in pasje iztrebke.

Prvi dan je našel sivo srce. V njem je bil odtis manjšega, rjavega, ker je moral tak kamenček nalegati na prvega in je sonce izjedlo neprekriti del.

V bližini se je kopala ženska z otrokom, fantkom kakšnih petih let.

“Kako so naredili prvo orodje?” je zanimalo otroka. S ploščatim kamnom je hotel presekat eno od koreninic, ki jo je razkrila abrazija.

“Tako kot ti,” mu je rekla ženska.

Pogledal jo je, nato se je zazrl v svoj kamen. “Pa sekiro, so imeli?”

“Imeli,” je rekla, “samo ne take kot danes.”

“Kakšno pa?”

Z dvema prstoma je iz plastovite stene izluščila ploščat kos laporja. Z njim je udarila po tršem prodniku, da je dobila obliko, kakršno imajo sekire.

“Naveži ročaj na to,” mu je rekla. Mali je poiskal naplavljeno vejo in izpulil eno od ogolelih koreninic. Okorno ju je zvezal in novo pridobitev zmagoslavno dvignil.

“Glej, sekira,” mu je zasijal obraz.

Igral se je z novim orodjem in ga preizkušal na krušljivem pobočju, dokler se ni rezilo razplastilo in je prevez popustil.

Drugega dne je v žep vtaknil stilizirano ptico.

Plaval je bil daleč, enakomerno je udarjal z rokama po valčkih, ki jih je dvigoval veter. Naenkrat je blizu njega iznad gladine cmoknilo nekaj črnega. Bilo je pod vodo, na površje je bilo izvrženo silovito, da je odskočilo od valov in se zazibalo na njih. Otrpnil je od strahu, ptica, povsem črna in s kačastim vratom ter ostrim, dolgim kljunom, pa je mirno strmela nekam v globino, za plenom.

Skoraj ves dan je vranjek lovil nedaleč od brega, da je lahko spremljal njegova potapljanja in izplutja. Ugibal je, kje bo prišel na dan in koliko časa bo zdržal pod vodo.

“Glej, raca,” je rekel moški na levi svoji ženi. Naslanjala se je nanj, po njenih nogah je kobacala punčka. Pobrala je kamen in ga zalučala proti ptiču. Moška, ki sta zdolgočaseno polegala nedaleč od njiju, sta se ji pridružila, skoraj bi eden od njiju zadel plavajočo tarčo. Drugi je učil otroka, kako naj zamahne s kamnom proti živali. Ta se je potopila in izplavala daleč izven dosega njihovih lučajev.

Naslednjega dne je zjutraj pršilo in od kamnitega križa se je po stezi navzdol odpravil šele popoldne. Ko se je vračal, mu je na mestu, kjer prva polica, vedno nekoliko mokra in spolzka, začenja pot navkreber, prekrizala pot trojica pitbulov. Eden od njih, še mladič, se je začel zaganjati vanj. Otrpnil je.

“Pripnite ga na vrvico,” je jezno zaklical možaku, ki je pripeljal pse, ta pa se je le nasmihal. Kopalci, kolikor jih je še bilo, so se zazrli proti obzorju. Samo mali kormoran, vranjek, se je dvignil z gladine in odletel na odprto. Nato je od nekod prihitela še ženska.

“Kaj pa renčite,” je zapiskala, “tu je divja plaža!” Odrasla psa, morda starša manjšega, sta se s sprednjima tacama grozeče vkopala v prod in tiho renčala.

Z divje plaže, plaže za divje ljudi, se je pred psom rešil na mokro polico.

Tega dne je imel v žepu prodnik, izpiljen v ost puščice.

Naslednjega jutra se je do morja spustil že zgodaj. Že po poti je pobral prodnik, ki ga je voda objedla v otroško nožico.

Ženska s fantkom in kameno sekiro je razprostrla svojo ležalko v njegovi bližini. Tokrat je bil otrok zidar. Kamni so bili zidaki hiše, naplavljeni ali odvrženi stiropor je bil za streho.

“Stiropor je lažji od kamnov, a ne?” je hotel njeno potrditev, ko je v enega izmed kosov vrtal luknjo za dimnik.

“Saj vidiš,” mu je rekla. “Ampak ena kila stiropora ...”

Rad bi bil zavpil, naj mu ne pove, da kila kamenja tehta prav toliko kot kila stiroporja. Še prehitro bo otrok spoznal to prepričljivo nemogoče, ki odvzema čarobnost prvinam. Ampak umolknil je, nihče ne sme vedeti več kot mama petletnega otroka. Kot bi slutila njegov namen, je molčala tudi ona. Tako je težko ostalo težko, lahko pa lahko, kamenje je ohranilo svoj pesniški značaj in plastiko je fantič spremenil v ladjico, lebdečo na vodi.

Plavala je še naslednjega dopoldneva, ko je burja pregnala vse kopalce in je leže na hrbtu gledal mladiko figovega drevesa, zagozdenega v izjedo. Zastopala je pomlad in poletje in s svojimi zahiranimi plodovi obljubljala zgodnjo jesen in globoko mirnost. Pod večer je pobral ploščat kamnit kolaček.

Na verandi hišice, ki jo je bil najel, je naslednjega jutra, še preden so po poti mimo začeli hoditi, razložil kamenčke v vrsto: srce, ptica, puščica, nožica in kolaček. Bil je njegov poslednji dan na hribu, ki ga je na severu objedlo morje v Mesečevem zalivu.

“Dobro jutro,” je zaslišal tih pozdrav in iznad kamnitega zidu je pokukala ženska glava. Z obrazom proti njemu se je dvigala iznad škarpe kot plimujuče morje, za vratom so prišla ramena, nato roke pa pas in noge.

“Imate morda kakšno papirnato vrečko,” je vprašala, ko je stala pred njim, “rada bi spravila tale grozd za kasneje.” Ptica majhnega oklevanja je zaprhutala med njima. Hotel je že odkimati, v dnevih zaliva mu je beseda okamenela v grlu.

Pa je zagledal na drobni vrvici krog njenega vratu obešen gladek kamen.

“Kakšen kamen imate?” je naposled vprašal hripavo.

“A to,” se je prijela za obesek, “našla sem ga doli. Ni jih veliko, ki bi bili tako majhni in bi imeli izdolbeno luknjico za vrvico.”

“Poiskal bom vrečko. Bi morda tudi kavo?” se je ozrl v njen obraz, tak, kakor da bi bil poznal vse kamne in njihova naključja.

“Pa bi,” se je razveselila in odhittel je noter.

“Papirnat nimam,” se je skoraj opravičeval, ko je postavljaval kavo na mizo, “bo dobra tale?”

Prikimala je. Lonček je držala nežno in odločno, kot dar.

“Tu je polno opuščenih vinogradov,” je rekla med enim in drugim požirkom.

Zdelo se mu je, da je stara znanka, da v svojih praznih rokah nosi kepe težke bolečine, ki z vsakim kamenčkom, ki ji je bil položen na pot, pobere nov kos miru.

“Spim v svojem grmu, večkrat pridem sem, tudi pozimi,” je rekla, ko je spila. Črni grozd je spustila v polivinilno vrečko.

Vstala je in segla v zatilje.

Ponudil ji je dlan v slovo, pa je vanjo spustila kamen, še ves topel od njene kože.

“Za še en kamendan,” je rekla.

Ko je odhajala po kamniti poti, je z drevesa padel mandelj.

IZ LJUBEZNI, IZ VESELJA

Celo v mestu se da prepoznati čas žetve koruze. Ne po strniščih, ta so predaleč, pač pa po asfaltu na glavni ulici, ki je kljub dežju nasmeten z zdobljenimi stebli, po odlitkih ilovice, ki jih velika kolesa puščajo na cestah, po drobirju, v katerega se spreminjajo. Traktorji pod večer hrumijo po ulicah, vlečejo za sabo kolone in sopejo proti domačim dvoriščem, kjer jih čakajo silosi. Na poljedelskih obrobjih, na pobočju proti hosti, na osameli njivi, ki se zažira med predmestne hiše, nekje za drugim ali tretjim gričem, so ostala odrezana in potlačena stebela, ki so jim stroji vzeli dostojanstvo rasti. Nič več se jim spoštljivo ne bližajo berači, da bi obrgali njihove nabrekle storže, vrh katerih iz objema ličkanja sršijo porjaveli laski. Jeklene pošasti so se zapodile mednje z mehničnimi noži, jih prebavile v svojih trebuhih in sadove izbljuvale v kovinske hrame. Ni rok, ki bi se veselile. Nekdo drži volan in pritiska na gumbe in ročice, opustoši polje nasilno, osvajalsko,

z mislijo na tone pridelka, ne da bi pod zelenimi ovojnimi listi čutil nabrekla zrna, ne da bi se jih dotaknil. Človek je odtegnjen od tistega, kar ga je povezovalo z bratstvom sonca in zemlje.

In vendar je tistega dne, okrog poldneva, praznovalo nebo tudi nad požetimi predmestnimi njivami. Jakobu se je kraj vedno zdel zdolgočasen, obakraj stare rimske ceste nagneten kup malo boljših kmečkih bajt in oštarij. V šestdesetih so njihova dvorišča obrobili s poslopji, ki so jim pravili bloki, pozneje pa so mnogi iz teh kolonij pozidali bližnja in malo bolj oddaljena pobočja, tako da se je naselje razraslo že po dveh gričih, pogoltnilo bližnje vasi in ga je še vedno skrivoma napenjalo. Mesto na križišču, ves dan zaspano in omotično, je oživelo zjutraj in proti večeru, ko so se skozenj ljudje vozili na delo, in ob nedeljah, ko so se množice odpravile v cerkev ali v gostilno nasproti nje. Vse je bilo nekako mračičasto, sivo in neizrazito, razen ob dneh, ko je nebo sklenilo, da bo drugače.

Kljub času žetve koruze je bilo toplo, dan se je le težka odločal, ali bo sončen ali oblačen in deževen. Glavna ulica, žila, po kateri je v upočasnjenem ritmu teklo življenje, je bila preprihana z južnim vetrom in obsijana s tisto posebno svetlobo, ki nastane, kadar so oblaki temni, nekako osupli nad svojim nemirom, ostrih robov in debelih trebušov.

Morda je zaradi te luči Jakob postal vesel. Bila je mlada, nič se ni prilegala jeseni, radostno je osvetljevala sivi asfalt in se s sencami poigravala na njem. Ni se ozirala na ljudi, zdeli so se ji taki kot drugod, nič boljši in nič slabši, ni ji bilo mar za zanemarjeno županovo dvorišče, za to, da se ni nihče več zmenil za staro ledenico na zahodnem robu mesta. Drsela je mimo brezobzirno zajezenega potoka, obliznila je najlepši portal v mestu, za katerim so ropotali obrtniki, zdrknila čez strehe starih hiš, pod katere so se ugnezdili uradi. Imela je nedotakljivo srce in se zato ni menila za nemarnosti in koristi.

Od vzhodnega roba mesta do zahodnega, od ene označevalne table do druge je bilo komaj pol ure hoda, skoraj vse hiše in tisto, kar se je hotelo imenovati ulice, bi se na zemljevidu dalo stlačiti v mikroskopsko majhno piko, komaj tako debelo, da se je ne bi razločilo od umišljeno začrtanega petnajstega poldnevnikarja.

Jakobova senca ni lizala pločnika, ponekod stisnjenega čisto do hiš, katerih pošvedrani vogali so silili na cesto; hodil je tako, da mu je skakala v naročje, ga zapuščala in se napenjala v nevidno jadro, ki ga je gnalo v živahno hojo. Na vogalu hiše, v kateri je pred mnogimi letih hodil v drugi razred – prostor je bil takrat velik, večji kot je bila tega dne cela hiša – je ležal zapuščen športni copat, samo polovica sledi nekoga. Bila je desna polovica para, po modi prejšnjega leta, zunanji rob pete je bil obrabljen, napis v notranjosti izlizan. Skozi umazanijo je bilo slutiti njegovo nekdanjo belino, vezalka je ležala posebej. Prestopil ju je, dva ločena predmeta, ki sta prepustila smeri svoje hoje nekemu vogalu. Nemirna luč ga je gnala dalje, v tok, ki je tekel sam po sebi, v veter, ki je mazilil njegova lica. Čutil je, da ga ne more nič prizadeti, kot bi bil ovit z nevidno opno, varen pred sivino, celo pred šolskimi dnevi, ki se jih je spominjal po tem, da je neka deklica tekmovala z njim v dolžini skvačkane verižice. Varen je bil celo pred vonji; ni mu postalo slabo zaradi smradu iz gostilniškega ventilatorja; samo sprejel je na znanje, da so tega dne, kot vse druge dni, na jedilniku golaž in vampi.

Na vogalu knjigarne je na prevrnjenem zabojčku sedela starka, ovita v ruto nedoločljive barve, prodajala je šalotko in pikasta jabolka pa

šopke, na hitro znesene iz tistega, kar je ostalo na opustelih vrtovih.

“Mi greste po en talar župe v menzo?” ga je poprosila, pa je rekel, da bo popazil na njeno branjarijo in naj kar gre na juho. Zmrdnila se je, njena lica, podobna izsušenim škrlupastim sadežem, so pordela in oči so se ji hudobno zasvetile. Zbala se je za blago, razstavljeno v strohnjenih zabojčkih in peharjih, v škarnicljih iz časopisnega papirja in obtolčenih loncih.

Ljudje pa so hiteli mimo, ne da bi opazili, da kraj sanja podnevi, v dnevu žetve koruze, s temno svetlobo na svoji koži in da tudi njega prežemajo scefрани valovi zraka.

Z vrtov ob progi je pihnil tako močan sunek vetra, da ga je Jakob začutil na licu kot klofuto. Zaradi njega si je zaželel daljših in širših cest. Pa je bil na tej in v tem trenutku so njegovi koraki merili njeno kratkost in ozkost. Mučno se je zavedel tisočletnih plasti pod asfaltom, tega, da je bila nekoč tu divjina, potem morda naselbina koč iz vejevja, še kasneje vojaško naselje in morda pokopališče. V plasteh ilovice so izginile sledi dnevov in ur tisočernih moških in žensk. Skoraj videl je artritичne prste, ki so obirali sadove revne prsti ali objemali ročaj težkega meča, in drobne dlani, ki so se stegovale za metulji. S takim tovorom ni mogoče lahkotno hoditi, zato je postal pred eno od redkih izložb. Listje, ki ga je nanese iz miniaturnega parka, mu je zašumelo, da mora naprej, da so postanki neke vrste izguba, da se zlizani asfalt spominja prejšnjih poti, mu govori o že prehojenem, o ponavljanju, ki je tudi minevanje.

Na veliki, svetleči se fotografiji je mlad moški ponujal dekletu z oranžno-modrimi lasmi prstan s kamnom v obliki srca. *Iz ljubezni, iz veselja*, je pisalo spodaj. Napis je le stežka prebral, saj ga je delno prekrival list, iztrgan iz šolskega zvezka in prilepljen na šipo, ki je mimoidoče obveščal, da se trgovina zapira in je vsa roba do dvajset odstotkov cenejša.

Komaj je odkril nekaj, kar se počne iz ljubezni in veselja, četudi je bilo to le vabilo maloštevilnim mimoidočim, da kupijo cenen nakit, že je bilo to na razprodaji. Razparan in odvržen copat na vogalu in obvestilo v izložbi sta bila tisto, kar je z nevidno roko odgrnilo prednje stene hiš, da so bile na očeh kot v Gogi. Iz pritlične sobe hiše ob cerkvi ga je vabil prevajalec, star gospod, ki je od tod odšel v bolnišnico in se ni nikoli več vrnil. Njegova pegasta roka je otrokom, ki so sedaj sami postajali starci, ponujala lepljive bonbone. V hiši z ledenico se je igral otrok, ki je kasneje postal jezikoslovec, v stoletni stavbi, ki je kot koklja čepela tik ob cesti, je bral mladenič, ki si je ime naredil z genetiko, v sobah, predelanih v urade, je sanjal vojak, ki je pisal pesmi. V četrti, v gostilni, je ob peči sedela starka, preštevala bankovce in bentila nad ženskami, ki so na njenih travnikih nabirale regrat. Stene blagovnice na križišču so prhnele in na njihovi vedno tanjši opni sta se zarisovala nekdanji kozolec in skedenj, prav tista, ki sta v bojih med drugo vojno videla največ mrtvih. Murve nad njima, črne in rdeče, ki so na otroških rokah puščali rdeče kaplje, so v svojih krošnjah pestovale jate škorcev. Vse stare hiše, enonadstropne in z debelimi zidovi, tudi šola na vogalu, ki je nekdanj hitela *za domovino, s Titom naprej*, so prežvečile nekdanje prostore in spomine, ki so bivali v njih, samo tik pod strehami so hranile misli na nekaj, kar je tudi morda bilo iz kristalov ljubezni in veselja.

Ulil se je dež. Spiral je nekdanjost in priklicevanje minulega. Ničesar se ni dalo ujeti in zadržati, vsakdo je odšel na svojo stran in

potem vsi na isto. Imeli so imena in glasove in za nekaterimi so ostale zapisane besede in imena, včasih samo na gostilniškem izvesku, te so jih obvarovale pred nemočjo in jih vrnilo v stare domove. Če je pihal južni veter in je nebo padalo in se dvigalo, jih je ugledal kdo, ki je v času žetve koruze hodil po mestu, in pustil, da je mesto hodilo po njem.

Iz ljubezni, iz veselja.

Stane Peček V MOJI DOLINI

V moji dolini je veliko poti in vodijo, kamor hočeš.

Je pa moja dolina (kot vse doline, ki jih prijazno izsiljujejo s trto obsedeni griči) v večnem neugodju zaradi nasprotij med tistim, kar bi in kar ni. In prav čudni občutki te nažirajo, ko opazuješ, kako se iz panja z bogatimi satnicami, kamor so čebele od pamtiveka nosile med, vztrajno spreminja v zamorjeno, celo zakrknjeno samozadostnost, in kako z vedno večjo težavo odpira vrata v svoje domačnosti. Medtem pa njena zunanost še naprej bahavo vabi v goste s svojo razkošno harmonijo barv in oblik.

S tem vedenjem je gotovo lažje razumeti, zakaj se skoraj bolešno otepa tudi posegov v zunanjo podobo, čeprav včasih ponujajo samo dodatno obogatitev že tako razkošnega make-upa, ali pa obetajo olajšanje z odstranitvijo morebitne akne, starostne pege, sveže rane ali otrdele brazgotine. Seveda moja dolina izkustveno ve, da vsaka sprememba pomeni napor in dodatno energijo. Pravzaprav bi najraje živela samo še od dobrih spominov, saj so dobri spomini najboljša in najmanj naporna stezica do popolnega samozadovoljstva, do blaženosti, do nirvane. Na koncu koncev za to tudi gre, za stanje, ko tudi želje postanejo nepotrebna krama.

Žal te razvojne stopnje moja dolina še ni dosegla, vendar je treba takoj povedati, da kljub temu mojstrsko krmari v tem neskladju med zunanjo podobo in notranjim neugodjem. S svojim periskopskim instinktom že od daleč opazi velike dogodke, ki bi jo lahko pognali v nezaželena soočanja z različnimi že po pravilu neugodnimi resnicami. Zato takrat spretno usmeri pozornost na svoje zunanje čare in lovi trenutek, ko se lahko neprizadeto izmuzne.

»Že ves teden nisem srečal Tončka,« je nekako zaskrbljeno (čeprav brez kakšne občutene globine ali bog ne daj prizadetosti, pa vendarle nekako zaskrbljeno) nekdo razlil po točilni mizi.

»Pa menda res,« je negotovo pritegnil drugi in s pogledom zaplaval po lokalu, da bi morda dobil kak oprijemljiv namig, ki bi ugibanje naravnal vsaj v gibanje, če že ne ustavil. »Nekaj dni ga gotovo ni bilo na spregled,« je naposled nastavil iztočnico, saj je tudi natararica, najbolj pretočno križišče informacij, raztegnila obraz v vprašaj. Ko se je kasneje vprašaj razhodil po dolini, se je izkazalo, da je dolina že včeraj, ali še kakšno uro prej, čutila in vedela, da je v vsakodnevnosti prišlo do majhne aritmije, le nihče je ni hotel prvi ubesediti.

»Menda ga ni kakšen motorist?«

»To bi takoj objavili po radiu, Tonček je vendar ...«

»Veš, da!«

Veš, da! Tonček je vendar – kaj že? – maskota, talisman, socialni problem, urok, zadrega, eksemplar, svarilo, totem, strašilo, koren

lečen, sramota, ogledalo družbe, usoda moje doline. Morda vse skupaj? Morda le ubogi norec, ki je kdo ve zakaj izgubil pamet in jo sedaj blodno išče? Morda pa se le dela neumnega, da bi že tako nesposobni in vase zagledani državni socialni delal še dodatne težave, ko mora skrbeti, da varčno razporedi njegove tolarčke za preživetje? Kdo ve in kakorkoli že, moja dolino je navadil nase, se vrasel v njeno vsebnost kot divji mak na pšenični njivi, in če drugega ne, je pomenil nekakšen prag elementarne varnosti: če njega ne pobere! ali pa: človek, nikar ne tarnaj, njega poglej!

Če je torej Tonček pred dnevi izginil, je dolino pač moralo zaskrbeti.

Morda pa so bile v igri zgolj vizualne zaznave, ki te, ko jih nenadoma začneš dojemati na krajih, kjer po vseh normah ne bi smele biti, najprej motijo – in jih nervozno, skoraj panično pogrešaš, ko nenadoma izginejo. Od trenutka, ko se je Tonček nenadoma pojavil v moji dolini, si ga lahko srečal (nikoli dohitel ali prehitel) na vseh smereh nebesne vetrnice, na katerikoli cesti, ob katerikoli uri dneva in v vremenu vseh letnih časov. Moja dolina se je najprej s posmehljivim prizvokom zabavala (saj Tonček ni bil neka tovarna, ki je začela dajati kruh stotniji lakotnikov), potem nergala, se jezila, komentirala (saj je Tonček kar ostal, čeprav je kazalo, da ga bo pobral prvi mraz), ves čas pa, ne da bi se tega zavedala, tudi sprejemala, kot je že sprejela kozolce, cerkvice, stolpnice, železniške tire in asfaltne ceste, kamnite in železne mostove, prometne znake in električne drogove, grajske ruševine in pločevinaste strehe, ali pa kot je vsrkavala sonce in dež in hrup in smrad po bencinu, plastiki, škropivih in črnih odlagališčih, pa tudi zapiteže, morilce, pohabljenice, umetnike in odlikovance. Saj ni mogla drugače, kajti Tonček se je ujedkal v njeno podobo. S hitrimi koraki, kot bi mu narekovali ritmi prabobnov, je bolj drsel kot hodil (ali pa se je tako samo zdelo, ker mu je suknja skrivala korake) po skrajnem robu ceste, ne meneč se za kakršnokoli dogajanje, zaverovan v svoj cilj. Včasih (res samo kdaj pa kdaj) je tudi smuknil iz smeri in prestopil obcestni jarek, kajti na drugi strani jarka je imel vedno na voljo skrivno postajališče. Tja mu vsakdanjik ni mogel slediti, preveč zvito se mu je vsakokrat izmuznil. Kajti vsakdanjik sploh ni opazil, da je takrat, ko je navidezno razgibaval vratne mišice, zelo pazljivo prestrelil okolico in izbral pravi trenutek, ko je lahko izginil na drugo stran, v nevidnost. Tu se je lahko pogovoril s svojimi skrivnimi svetovalci in preveril smer, kajti dobro je vedel, da je pot v nirvano dolga in zapletena in da je prav lahko zaiti, le trenutek nepazljivosti in že hodiš v napačno smer. Na postajališču, neviden očem in neslišen ušesom, je celo brez strahu odložil prtljago ter si odpočil roke. Navadno je imel dve, včasih tri ali štiri plastične vrečke, napolnjene s skrivnostno in, sodeč po vidno izraženi skrbi, zelo dragoceno vsebino. Dolina je bila prepričana, da je ravno v tej vsebini, ki jo je nosil oziroma prenašal, smisel njegovega potovanja, ni se pa hotela vtikati: kar, če mu je prav, vsakdo ima pravico do zasebnosti! Sicer pa bi morale o tem skrbeti plačane socialne službe.

Na postajališču je včasih odpel svojo suknjo (nekakšno kočmajko, narejeno za veliko večje telo) in odtočil, ne oziraje se na smer vetra. To je počel tako sproščeno, samoumevno, da ni vzbujal nobenih zgražajočih, pomilovalnih ali posmehljivih grimas na obrazih mimo vozečih, četudi je bil takrat obrnjen proti njim. Le v kakšnem avtomobilu z oddaljeno registracijo je kak otrok vzkliknil: »Glej, mami, strašilo lula!« »Če ne boš priden, boš tudi ti tak!« je utrinek

zaključila mama, da otrok ni vedel, ali je v hudi napovedi samo lulanje ali kar celotna preobrazba, skupaj z visokimi vojaškimi čevlji in kosmato kučmo z ušesoma, ki sta strašilu bingljala ob viharno obraščeni bradi in bi bilo strašilo zaradi tega prav lahko tudi tibetanski terier iz kakšne zabavne risanke, če ne bi lulalo stoje.

Kdaj in zakaj je Tonček odrinil v ta samosvoj maraton, je moja dolina pozabila. Celotno tistim redkim, ki so se zmogli spomniti, da je skupaj z njimi drgnil osnovnošolske klopi, je to ušlo iz spomina. Nekaterim se je sicer megleno dozdevalo, da se mu je zavrtilo v vojski, ker da je tam doživel nekaj groznega, niso pa imeli nikakršne ideje, kako to povezati z vrečkami, ki so bile, po splošnem prepričanju, pri vsej stvari zelo pomembne, čeprav ni nihče vedel za njihovo vsebino. Nekateri so celo trdili, da prenaša zgolj star časopisni papir. Vendar to ni pravi odgovor, tudi če bi bilo res. Prave vsebine Tonček ni nosil v vrečkah.

Veliko bližje, vsaj zdelo se je, je bila sošolka, ki je menila, da je to samo nadaljevanje tistih vsakodnevnih poti, ko je za očeta hodil s kanglico (da bi ljudje mislili, kako nosi mleko) h kmetu po vino in jabolčnik in včasih tudi žganje. In je še vedela povedati, da je bil takrat mil fantek, s prečko v pšeničnih laseh. Nikoli se ni igral, zato se tudi ni nikoli stepel. Je bil pa velikokrat tepen, še največkrat doma. Za točilnim pultom pa je v nepredvidljivih ciklikih, kot dolinska megla, krožila zgodba, da je bila največja Tončkova napaka, ko sta se z družabnikom lotila na črno služiti denar s polaganjem parketa. Usodno naj bi bilo lepilo oziroma njegovih hlapi, ki so družabnika omamili do smrti, njemu pa naj bi se ob spoznanju zavrtilo.

Tudi te nejasne zgodbe niso bile nikoli potrjene. Tonček pač ni bil Rdeča kapica, ki bi jo požrl volk in bi potem poklicali lovca, da bi stvari spravil v red. Zato se o vzroku in času Tončkove metamorfoze moja dolina raje ni več spraševala. Pozabila je celo, če ima kje svoj dom, bivališče s posteljo, kamor se čez noč lahko uleže, se ob pečici ogreje, za mizo zajtrk poje. Pa kaj bi! Saj se ve: za te stavri je sociala! Drža va je dolžna skrbeti za vse svoje državljane. In to, da pusti dolino brez prave informacije, ji ni v čast. Tonček je vendar ... Veš, da!

Potem je sredi poletja, kakšen mesec ali dva po Tončkovem izginotju, neki motorizirani turist že s praga naročil ledeno mrzlo pijačo in precej razburjen bolj vprašal kot povedal: »Čujte, nekakšnega divjega možicljja sem srečal. Madona, ni dosti manjkalo, pa bi zletel s ceste! Sredi te vročine s sibirsko kučmo, z uhlji čez ušesa in v plašču do peta!«

»Z vrečkami?« je nekdo poizkušal, češ, morda pa vendarle ...!

»Ja, ja, s kupom vrečk! Porka madona, stal je na oni strani jarka, obrnjen proti cesti in scal, porka madona, kar scal, kot da je sam na tem svetu!«

»Pa menda ne spet!« je čofnilo, saj ni bilo nobenega dvoma več.

»Je od tukaj?« je hitro zgrabil prišlek v prizadevanju, da bi razelektril svojo napetost.

»Kako to misliš?«

»Če je doma iz teh krajev?«

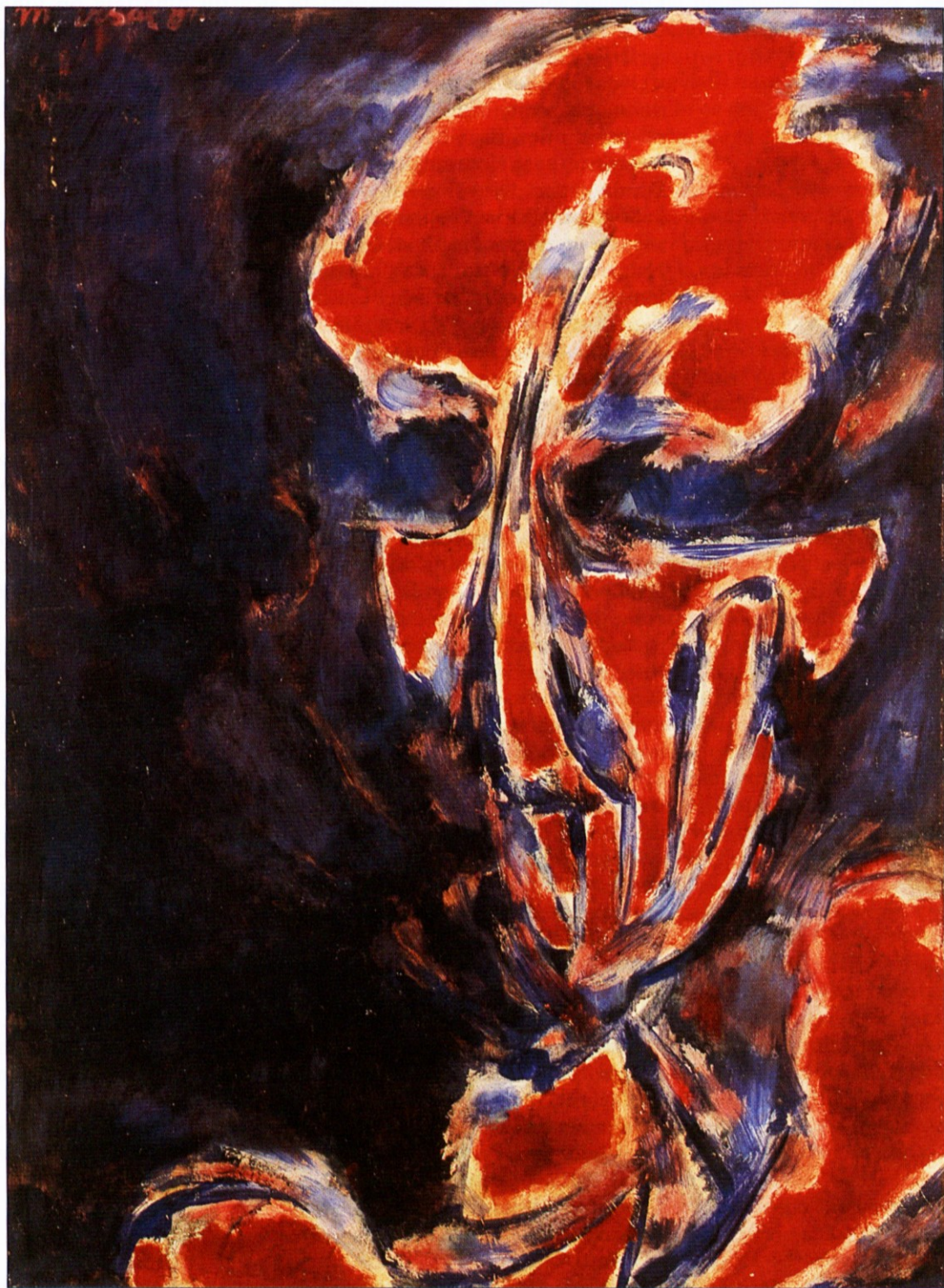
»A ja.«

Prišleku je bilo jasno, da ni vredno drezati. Pomembno je, da ga ni zadel, kajti hudo krivično bi bilo, če bi moral zaradi nekega zanemarjenega klateža pred sodnike.

Sicer pa je v moji dolini veliko poti in vodijo kamor hočeš.

MARIJAN TRŠAR

AVTOPORTRET
olje na lesonitu, 1981

Gojko Zupan

FORMA VIVA V KOSTANJEVICI

Mednarodni kiparski simpozij

Forma viva je resnično živa oblika kiparskega izraza, rezultat kiparskih simpozijev druge polovice 20. stoletja. Tovrstni simpoziji so prišli v naše kraje v prelomnem trenutku, po letu 1960. Samozavestno slovensko kiparstvo se je do tedaj pogumno lotevalo monumentalnih spomeniških nalog, povezanih z zgodovinskimi dogodki, predvsem drugo svetovno vojno in z željami oblasti. Javni spomeniki so se kljub ideološkim diktatom hitro izvili iz patetičnega realizma in prešli na rob abstrakcije. Arhitekti so jo hitro preseгли; kiparji so se, vsaj rahlo, še oklepali bolj akademskih oblik in sledili željam naročnikov. Vsi ustvarjalci pa so z izjemno občutljivostjo postavljali javne spomenike v prostor, zlasti tam, kjer so se spomeniki navezovali na odprt, nepozidan prostor.¹ Številnost naročil je v šestdesetih letih upadla in kiparjem je preostala mala plastika, saj so si težko privoščili stroške z velikimi količinami materiala. Zato so izkoristili vsako priložnost za ustvarjanje v večjem formatu in na prostem. Različni simpoziji ali vabila tovarn so bili kot naročeni. S kiparjenjem novih oblik so se ukvarjali mladi v Študentskem naselju v Ljubljani, posamezniki v parku kobilarne Lipica in v Štanjelu, oblikovalci železa v Zrečah, ustvarjalci na dvoriščih posameznih tovarn in na priložnostnih srečanjih od Tržiča do Sinjega vrha. Večina tovrstnih poskusov je bila kratke sape, kljub pozitivni energiji in vložnemu znanju.

Najbolje organizirani in kakovostni so bili in so simpoziji v štirih slovenskih krajih: v Kostanjevici na Krki (od 1961), v Seči pri Portorožu (od 1961), na Ravnah na Koroškem (od 1964) in v Mariboru (od 1967). Gre za kiparske simpozije, na katerih se v določenem kraju srečajo izbrani ustvarjalci iz različnih držav in kontinentov. Tam jim organizatorji ponudijo določen material in bivanje ter druženje z nekaj kolegi. Kiparji se kraju in njegovim prebivalcem oddolžijo s kipom, ki ga v določenem času izdelajo in podarijo v krajevno zbirko. Pri oblikovanju so kiparji popolnoma svobodni. Noben politični diktat jih ne omejuje.

Avtorji so o ustvarjanju na prostem pogosto razmišljali že doma, kjer so pripravljali osnutke za kipe. Posamezniki so skrbno raziskali zgodovino kraja, v katerega so jih povabili, in skušali to likovno nadgraditi; drugi so prišli zgolj z dleti in drugim orodjem. Na delovišču jih je pogosto prevzel prostor in material, ki je njihovo zasnovo potrdil ali preusmeril na novo pot. Kiparji so neredko prilagodili svoje ideje ustvarjanju drugih vabljenih kolegov, včasih so kipe izdelali celo skupaj.

Zbirka kipov stoji na prostem, kjer je dostopna vsakomur, je galerija na prostem in najbolj demokratičen likovni prostor. V Kostanjevici so kipi delno nadomestili izgube odlične baročne kiparske opreme kostanjeviške cerkve, razprodane po jožefinskih reformah v 18. stol.

¹ Stanje in oceno javnih spomenikov je v svoji knjigi odlično predstavila Špelca Čopič: *Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja*, Ljubljana 2000.

Foto: MIM

Skulptura Tyrona Mitchella, ustvarjena na lanski Formi vivi

Simbolno je okras okoliških travnikov spomnil na nekdanje baročno razkošje vrtov dvorcev in kipov v njih. Opozoriti velja, da je bilo baročno razkošje namenjeno samo izbrancem. Enako je veljalo za patetične bronaste plastike, postavljene za okras rezidence Brdo pri Kranju po letu 1945. Te kipe so postavljali starejši, uveljavljeni kiparji in profesorji na akademiji. V Kostanjevici so med imeni Slovencev praviloma zastopniki tedanje mlajše generacije, med njimi najdemo nekatere odrinjene na rob ter posamezne samouke.

Slovenci smo prve simpozije organizirali zelo zgodaj, že leta 1961, saj smo imeli srečo, da sta naša kiparja, Janez Lenassi in za njim Jakob Savinšek, sodelovala na prvih mednarodnih simpozijih v rimskem kamnolomu v St. Margarethnu² v Avstriji. Petdeseta leta so vplivala na organizacijo simpozija v Avstriji, saj je bilo tedaj v Evropi in ZDA modno razstavljanje kipe na prostem. Oblikovali so številne kipske vrtove. Za vidna podjetja v Združenih državah so bili vrtovi s kipi stvar prestiža. Prva razstava v kasnejšem Openluchtmuseumu v Middelheimu na robu Antwerpna v Belgiji, ki velja za najbolj celostno zbirko bronastih skulptur v Evropi, je bila organizirana leta 1950.³ Požela je tak uspeh, da so uredili trajno razstavo in z leti dokupili skulpture skoraj trestotih uveljavljenih kiparjev od Rodina do ustvarjalcev vsega 20. stoletja.⁴ Podobno je po letu 1961 rasla zbirka kipov v Openluchtmuseumu Krölller Müller pri Otterloju na Nizozemskem. Zbirka je postala del muzeja in njegova izkaznica, kar spominja na Kostanjevico v Sloveniji. Ker so Belgijci in Nizozemci kipe kupovali, je bila selekcija stroga in izbor veličin in vodilnih ustvarjalcev z vsega sveta obveza.

Simpozijski način je postal bolj priljubljen v srednji Evropi, kjer ni bilo veliko osveščenih županov, bogatih podjetij ali drugih mecenov, da bi v svojih parkih postavljali odkupljene stvaritve znanih sodobnih kiparjev. Vabljeni so bili kiparji, ki niso bili nosilci razvojnega ustvarjalnosti v svetu. Bili pa so njegovi zvesti sopotniki in vezni člen med uveljavljenimi izdelki okolja in eksperimenti. Druženje ustvarjalcev je v posameznih krajih preraslo v odmevna srečanja in posredno celo v največje razstave, kakršna je Documenta v nemškem Kasslu.

Material je bil ločnica med slovenskimi kiparskimi simpoziji. V Seči so se ponašali z istrskim kamnom, na Ravnah z jeklom iz železarne, v Mariboru je bil temelj ustvarjanja beton. Štirje slovenski kraji s formo vivo so bili in ostali vodilni, v njih so do srede osemdesetih let kontinuirano delali vidni domači in izbrani tuji ustvarjalci, bili in ostali so vzor vsem drugim simpozijem v Sloveniji. Prva dva simpozija, kljub občasnim težavam ali prekinitvam, še organizirajo in iščejo nove poti za njuno ohranitev ter nadaljevanje.

Dolenjske Benetke so imele srečo, saj je v njihovi bližini Krakovski gozd, v katerem uspevajo mogočni hrasti. Organizatorji so se zavedali, da je v hrastovem lesu del lokalne tradicije; najprej znanje mojstrskih tesarjev topolarjev in kašč ter ob njih podobarjev, avtorjev stotin zlatih oltarjev in njihovih slednikov. Les se v Evropi redkeje pojavlja na kiparskih simpozijih, ker je ta material na prostem težko vzdrževati. Uporabljajo ga v slovaškem kraju Moravany⁵ in v madžarskem Nagyatadu.⁶ Kostanjevica je kar prepogumno preslišala svarila o vzdrževanju. Spregledali so jih celo postavjalci kipov, ko so med razvalinami samostana in kasneje pred prenovljeno galerijo in vzdolž potoka likovno izjemno prefinjeno nameščali lesene stvaritve. Prevzela jih je krajinska kompozicija, v katero so razmestili ustvarjene izdelke z

² Avstrijci trdijo, da je bil njihov kiparski simpozij leta 1959 najstarejši na svetu.

³ Sidney Lawrence et alii: *Music in Stone, Great Sculpture Gardens of the World*, New York 1984.

⁴ Med Slovenci sta zastopana Slavko Tihec in Drago Tršar. Seznam je na medmrežju.

⁵ V kraju Moravany pri Bratislavi tečejo srečanja vsako leto. Površine obsegajo 8 ha.

⁶ Szoborparkban leži blizu mesta Nagyatad. Kiparski vrt pokriva 15 hektarjev različnih površin. V njem stoji več kot 200 kipov domačih in tujih avtorjev, med njimi so Berczeller, Brovdi, Deim, Rumi. Srečanja potekajo vsako leto, vabljeno je od štiri do osem avtorjev.

⁷ Prva leta je bilo vabljen osem (1961) ali celo enajst (1962) kiparjev. Prevladovali so Jugoslovani (do sedaj 28, med njimi 12 Slovencev), redno je bilo sodelovanje z Japonci (19).

⁸ Sodelovale so Avstrija, Bolgarija, Bosna in Hercegovina, Češkoslovaška, Francija, Grčija, Hrvaška, Indija, Italija, Izrael, Japonska, Jugoslavija, Kanada, Kenija, Nemčija, Nizozemska, Poljska, Portugalska, Romunija, Slovenija, Španija, Švica, Velika Britanija, Venezuela, ZDA. Seznam bi bil še bolj pisan, če bi upoštevali sodelujoče v Seči pri Portorožu.

⁹ Stane Bernik, Špelca Čopič: *Forma viva 1961/1983, Kostanjevica na Krki, Portorož, Ravne na Koroškem, Maribor, Ljubljana 1983*. Dokumentacija za knjigo je skupaj s Stanetom Bernikom zbrala Sonja Hoyer.

¹⁰ Po letu 1982 so bila srečanja še v letih 1984, 1986, 1988, 1998, 2000 in 2002. Na njih so sodelovali: 1982: Karl J. Ciesluk (Kanada), Avtarjeet S. Dhanjal (Velika Britanija), Etsuo Hori (Japonska), Dora Kovačević (Jugoslavija), Carlos Medina (Venezuela), Franz Weickmann (Nemčija); 1984: Boško Kučanski (Jugoslavija), Shigehito Matsuda (Japonska), Heiner Richner (Švica), Boris Zaplatil (Jugoslavija); 1986: Jorge Du Bon (Francija), Alberto Carneiro (Portugalska), Ivan Lesjak (Jugoslavija), Molly Mason (ZDA); 1988: Ulrike Birkhoff (Nemčija), Peruško Bogdanič (Jugoslavija), Frederick Bushe (Velika Britanija), Dinu Câmpeanu (Romunija), Tadakazu Maeda (Japonska); 1998: Petar Barišić (Hrvaška), Alfonso Berri (Španija), Roman Makše (Slovenija), 2000: Johann Feilacher (Avstrija), Darko Golija (Slovenija), James Nestor (ZDA); 2002: Mustafa Skopljak (BIH), Nigel Ross (Velika Britanija) in Tyrone Mitschell (ZDA).

¹¹ Stane Bernik, Špelca Čopič: cit. delo.

¹² Toni Biloslav, Majda Božeglav-Japelj: *Forma viva: 35 let, Piran, 1995*. Knjigo imajo poleg NUK in ALU samo v eni knjižnici v Sloveniji.

¹³ Ponekod, npr. v Novi Gorici, se še pojavljajo prostorski puristi, ki skušajo svoj okus predstaviti kot množično ljudsko gibanje.

ustreznimi podstavki ali brez njih. Nastala je šahovnica kipov in narave; včasih idealno zlita v celoto, včasih preveč natrpana in konfliktna. Vrednost forme vive je prav v sozvočju narave, grajenega okolja in kiparskih stvaritev. Ocenjevanje posameznega kipa je možno, vendar je bolj zanimivo vrednotenje celot in stopnjevanih učinkov.

Kiparje so v začetku vabili v večjem številu⁷ in vsako leto. Po nekaj letih evforije so prireditve postale bienalne in število vabljenih omejeno. Organizatorji so si očitno prizadevali, da bi privabili ljudi iz čim večjega števila držav, predvsem evropskih. Preseneča sorazmerno majhno število iz neuvršenih držav, s katerimi je prijateljevala tedanja Jugoslavija. Očitno organizatorji simpozijev in njihovi strokovni svetovalci niso podlegali političnim diktatom.⁸ Imena vseh ustvarjalcev so za prvi dve desetletji srečanj natančno navedena v knjigi o Formi vivi.⁹ Ker so v začetku devetdesetih let srečanja zamrla, je novih imen malo. Po letu 1998 so simpoziji znova redno organizirani, vendar je vabljenih kiparjev manj kot nekoč.¹⁰

Forma viva je več kot samo kipi v prostoru. Kostanjevici, njenim galeristom in obiskovalcem so postali kipi in kiparji izjemno domači. Neutrudni organizatorji so v prenovljenih prostorih samostana prirejali številne razstave kiparjev in skoraj vse so naletele na ugoden odmev. Kiparji so galeriji pogosto hvaležno poklonili posamezen kip ali celo zbirko. Nastala je kiparska galerija, kakršni ni para v državi. Celo Moderna galerija nima tako obsežne predstavitve ustvarjalcev kot Galerija Božidarja Jakca z deli bratov Kralj, Franceta Goršeta, Janeza Boljke. Razstavišče v nekdanji cerkvi je postalo merilo kakovosti. Mirsad Begić, Matjaž Počivavšek, Jakov Brdar so se potrjevali kot vrhunski ustvarjalci samo znotraj risa lesenih totemov Forme vive in med klesanimi kamni srednjega veka.

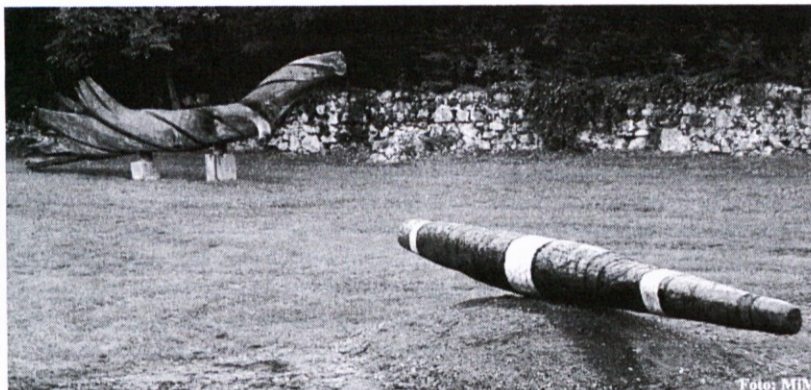
V sozvočju s kiparji so delali likovni kritiki. Njihova zasluga je, da so bila srečanja ustvarjalcev kontinuirano odmevna v širšem okolju. Stane Bernik in Špelca Čopič sta s svojo knjigo o Formi vivi¹¹ poskrbela, da je kiparska ustvarjalnost dveh ključnih desetletij ovrednotena in da imena avtorjev in njihovo delo ne bo šlo v pozabo. V knjigi so predstavljene ključne pridobitve forme vive in nakazani celo osnovni problemi, ki spremljajo srečanja kiparjev do danes. Delo avtorjev je razvrščeno v skupine in predstavljeno znotraj teh skupin in v širši ustvarjalnosti. Morda je dvajset let kasneje, kljub skrbnim seznamom vseh dosedanjih avtorjev-ustvarjalcev na medmrežju, čas za novo knjigo o kiparstvu na prostem: v Kostanjevici in Sloveniji. Besedilo je pripravila skupina mlajših umetnostnih zgodovinarik in del raziskav je Majda Božeglav Japelj že objavila v publikaciji, ki je zašla v premalo knjižnic.¹² Nujno bi se morali vključiti še v mednarodno združenje kiparskih vrtov in parkov. V njem je osemdeset krajev z vseh celin. Med temi kraji in državami Slovenija uradno še ni zastopana, čeprav so prav simpoziji forma viva poskrbeli, da je naše kiparstvo med reprezentativnimi likovnimi zvrstmi in je primerljivo s sočasnim kiparstvom Evrope.

Danes drugače gledamo na Formo vivo kot pred štiridesetimi ali dvajsetimi leti. Prisotnost kipov v odprtem, prosto dostopnem prostoru je samoumevna in navidezno vsakdanja. V štirih desetletjih je zrasla generacija, za katero je bilo kiparsko ustvarjanje na prostem del njihove vzgoje. Abstraktne oblike ali zgolj drugačno oblikovanje so bolj domači in niso več v tako veliki meri tarča vandalskih napadov kot nekdaj.¹³ Pozabili smo, da je bilo druženje z ustvarjalci v času

brez interneta skoraj tako pomembno kot izdelki sami. Komaj se spominjamo, da so bili posnetki kipov s simpozijev na prvih sodobneje oblikovanih koledarjih v naših domovih.

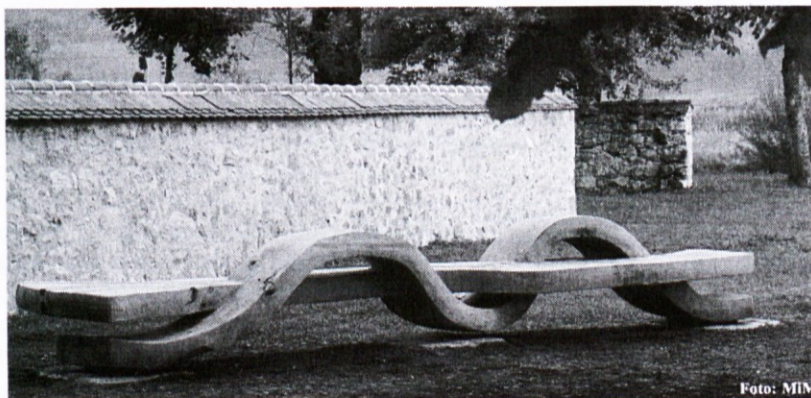
Skulptura Mustafe Skopljaka z lanske
Forme vive (na desni)

¹⁴ Najbolj znan Atenin kip na Akropoli je s svojimi bleščečimi površinami kot svetilnik oznanjal mornarjem, da se bližajo pirejskemu pristanišču.

Kiparska zbirka v Kostanjevici je rasla in preseгла prvotno idejo travnika ob potoku, okrašenega s skulpturami. Zadrego prepolnega prostora so strokovnjaki skušali reševati s selitvijo v samo naselje in celo do avtomobilske ceste, kjer je Richterjeva stvaritev (1965) ob likovni izraznosti znova dobila namembnost nekdanjih javnih skulptur, znamenj in simbolov v prostoru.¹⁴ Kipi, nekdanj ustvarjeni in postavljeni za sobivanje z naravnim okoljem, so postali nadgradnja grajenega okolja, pogosto nadomestek narave ob asfaltnih stezah in betonskih stenah. Na novoorganiziranih bienalih so avtorji posegli celo v telo samega samostana in stvaritev namestili v odprtino pročelja (Alfonso Berridi, 1998). Drugi so skušali slediti ustvarjalnim trendom, ki kip oblikujejo kot malo arhitekturo (Roman Makše, 1998). Nekatere postavitve so manj skrbno načrtovane kot nekdanj, zato je ob proslavi 750. obletnice mesta Kostanjevica prišlo celo do kolizije. V jedru mesta stojita kip Dušana Golije (2000) in novi vodnjak Dušana Tršarja (2002). Vsak izdelek je sam zase zanimiva zaključena celota. Skupaj učinkujeta kot faux pas postavljanja. Bolj domišljena je skulptura – Klop (Nigel Ross, 2002), ki je bila letos postavljena na prisojno stran poti ob mlinu. Usmerja na že utečeno pot – nove skulpture so nujno del sozvočja preteklosti in z novo idejo in svežo obliko nadgradnja forme vive in vsega kiparstva v Kostanjevici in širšem okolju. V skulpturi ni nobene ideologije, zgolj likovna oblika in možnost za uživanje. Po štirih desetletjih je osnovno izhodišče kiparske kolonije še vedno živo in aktualno.

Skulptura Klop Nigela Rossa z lanske
Forme vive

SLOVO OD “BISTVA” LITERATURE?

Sodobna teorija umetnosti in Antonio Garcia-Berrio

Teoretično ukvarjanje z umetnostjo in posebej z literaturo si že od nekdaj prizadeva ugotoviti in opisati tiste značilnosti, ki naj bi bile zanjo odločilne, konstitutivne, torej *bistvene*: značilnosti, na podlagi katerih bi bilo mogoče presoditi, kaj je in kaj ni literatura, in še več – kaj je dobra literatura in kaj slaba. Tej dejavnosti je mogoče reči *fenomenologija* – tako jo vsaj imenuje eden vodilnih literarnih teoretikov pri nas, Janko Kos. Želja po dojetju in natančni opredelitvi bistva pojavov kot ena ključnih potez klasične evropske filozofije bržkone temelji v splošno človeški radovedni želji po razumevanju, urejevanju in obvladovanju »nevarnega« zunanjega sveta, ki ga je s pomočjo definicij in klasifikacij lažje nadzorovati. V tem smislu so na dolgo evropsko tradicijo »bistvoslovja« nedvomno vplivale antične klasifikacije, ki pojave uvrščajo v rodove, v katere jih družijo skupne rodovne poteze, med seboj pa jih loči neka posebnost, »differentia specifica«. Če je umetnost tak rod (»genus«), so potemtakem posamezne umetnostne panoge med seboj sorodne v splošni »umetniškosti«, se pa med seboj ločijo v posameznostih, npr. v izraznem prenosniku, materialni podlagi ipd.

Zgodovina tega, kaj sploh je razumljeno kot umetnost – vedeti moramo, da pojem umetnosti kot krovni pojem v današnjem smislu sploh ni tako star – in tega, kaj je razumljeno kot posamezna panoga in njeno bistvo, pa nas uči, da zgodba o bistvu ni enostavna. Morda je celo nerešljiva ali tudi neplodna oziroma navidezna dilema, o čemer je prepričanih mnogo sodobnih teoretikov. Tako je denimo prepotovala opredelitve, ki segajo od »mimenezis«, posnemanja in veselja ob prepoznavanju, ter prikazovanja splošnega, ki jo naj bi povzdignilo nad posamezno zgodovinospisje – obe opredelitvi sta Aristotelovi in obe sta do danes odigrali ključno vlogo v medbesedilno izjemno gosti zgodovini literarne fenomenologije – pa do različnih moralističnih ekskurzov, ko naj bi umetnost služila tem ali onim družbeno-moralnim nalogam, in čistega esteticizma, porojenega iz kantovskega »brezinteresnega ugajanja«, ko naj bi umetnost torej služila le sami sebi in v skrajni sodobni ekonomistični različici le zadovoljevala čute uporabnika ali mu nudila simbolni prestiž.

In gledano s te, zgodovinske perspektive, je jasno, da postane prevladujoč pogled tako na bistvo kot tudi možnost objektivnega vrednotenja umetnosti skeptično-relativističen. Tako nemški sociolog Luhmann v knjigi *Art as a Social System* zapiše, da vera v obstoj nekakšnega bistva prepriča le še redke in kvečjemu spodbuja neplodna prerekanja in vznikanje vedno novih raznolikih dojemanj umetnosti.¹ Radikalna relativistka Barbara Herrnstein Smith je prepričana o kontingenci vrednosti, ki nastaja kot produkt dinamike sistema: o objektivnem bistvu ali celo vrednosti umetniških del torej ne more biti govora – v tem smislu zavrača tudi »test časa«.²

Po drugi strani skrajno relativistični pogledi sprožajo tudi reakcije v smislu obrambe določenih notranjih načel, ki bi mogla biti tako merilo bistva kot tudi vrednosti. »Anything goes« v svojih skrajnih posledicah raztaplja vse meje. Med najnvetejše branilce estetske

¹ Niklas Luhmann, *Art as a Social System*. Stanford UP, 2000; str. 204.

² Smith, Barbara Herrnstein: *Contingencies of Value Alternative Perspectives for Critical Theory*. Cambridge (Massachusetts), London: Harvard University Press, 1988.

³ Bloom, Harold: *The Western Canon. The Books and School of the Ages.* New York, San Diego, London: Harcourt Brace & Company, 1994, str. 512.

⁴ Kos, Janko: *Marksizem in problemi literarnega vrednotenja.* Ljubljana: Mladinska knjiga, 1983, str. 163.

⁵ Garcia-Berrio, Antonio: *The Theory of the Literary Text.* Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1992.

vrednosti se s svojim opusom gotovo uvršča Harold Bloom: na koncu knjige o zahodnem literarnem kanonu leta 1994 meni, da je »bitka« za estetsko vrednost že izgubljena: študentje književnosti so postali amaterski politiki, nekompetentni sociologi in antropologi, drugorazredni filozofi in kulturni zgodovinarji. Zakaj? »Ker zavračajo literaturo ali se je sramujejo, oziroma sploh niso tako navdušeni nad tem, da bi jo brali.«³ Bloom poudari, da njegova izkušnja med »celim življenjem branja« literature nikakor ni bila ta, da bi estetsko vrednost pojmoval kot neki neobstoječi (kantovski) konstrukt; njeno dojetje je povezano z branjem literature – ravno pomanjkanje stika z literaturo pa lahko vodi do (neupravičenega) negiranja estetske sfere.

Pri nas se je s fenomenologijo literature v smislu iskanja načel, s katerimi bi lahko opredelili bistvene lastnosti literature in iz njih že izpeljevali osnovne poteze aksiologije, ukvarjal Janko Kos, ki ugotavlja, da je namen umetnosti v prvi vrsti zadovoljevanje človekovih esencialnih potreb: spoznavnih, etičnih in estetskih, ki pa so zvezane na način, da tvorijo novo kvaliteto, »umetniškost«; vrednost literaturi torej pripada na ravni celote umetniškosti in seveda tudi na njenih posameznih komponentah.⁴ Nujno je, da umetnost zajema vse tri funkcije, ki naj bodo povezane sintetično, ne pa le na zunaj, mehanično. Ravno zaradi mnogih stikov s Kosovo teorijo je zanimiva pri nas še manj znana monografija Antonia Garcia-Berrioja, ki se skuša ločiti od splošnega skeptično-relativističnega trenda in postaviti razumevanju in vrednotenju literature neke trdnejše antropološke temelje.

Antonio Garcia-Berrio in teorija literarnega besedila

Berriojeva monografija *Teorija literarnega teksta* izhaja iz načelnega priznavanja literarnosti kot tiste lastnosti literarnega besedila, ki tega razloči od drugih besedil in mu podeljuje posebno vrednost – estetsko vrednost, utemeljeno na poetičnosti.⁵ Avtor se zaveda skeptično-relativističnega ozračja v velikem delu sodobne teorije, ki ni naklonjena govoru o vrednosti, estetskem in poetičnem, teorije, ki »literarnosti« ne priznava in obravnava literaturo v istem košu z drugimi diskurzi, če pa že govori o literarnosti, govori hkrati tudi o konvencionalnosti le-te in poudarja vlogo bralca. Opozarja, da četudi je strukturalistična analiza prišla do pomembnih spoznanj, ni uspela celovito zapopasti literarnega dela v vsej kompleksnosti: z redukcijo na eno – površinsko – komponento je zanemarila psihološke, čustvene in antropološko-imaginarne elemente. Od lingvistične poetike je potrebno storiti korak naprej k splošni poetiki, treba je razumeti delovanje imaginacije v simbolih in shemah reprezentacije, ki je ključno za konstituiranje literarnega in poetičnega teksta kot celote.

Literarna ekspresivnost. Na prvi pogled očitna posebnost literature je izstopajoča jezikovna oblikovanost, literarni jezik, za katerega sta značilni zavestna intenzifikacija in zgoščevanje. S pragmatičnega vidika tvorca literarno govorno dejanje zaznamuje tvorčeva zavest o položaju izjemnega presežka, zavest o različnosti poetičnega sporočila. Poetika se tu kaže kot sistematična praksa jezikovne izjemnosti – z vidika prejemnika bo ta izjemni značaj umetniškega jezika, ki ga ni mogoče izvajati iz jezikovnega standarda, še očitnejši. Glede na standard je sistematičnost dvojnega mehanizma preseganj in izjemnosti v literaturi presenetljiva. Njegovi ključni postopki so dinamizacija, potujevanje in deavtomatizacija, pa tudi selekcija in hierarhizacija zvočnega gradiva na podlagi merila blagozvočnosti. Ob tem

pa Berrio opozarja, da pomenska in estetska večfunkcionalnost, ki sta v žarišču sodobnih teorij branja, kljub temu ne vodita v popolno relativizacijo pomena – če so nekatera sodobna dela namenoma »odprta«, je vsaj pri klasičnih literarnih besedilih očitno, da sporočajo tisto, kar predvideva njihov umetniško-strukturni plan, ki ni odvisen od konkretnega bralca.

Zunanji material, ki je zgodovinsko-objektivna podlaga besedilu, sam po sebi še ni ekspresiven – tak postane v tekstu skozi proces intenzifikacije, v katerem sodeluje niz umetniško-retoričnih postopkov. Garcia-Berrio pa spet opozarja, da je le v kompleksnosti teh mogoče razložiti skrivnost splošne globinske ekspresivnosti literarnega teksta nasproti konkretnim in natančnim učinkom šale ali uspešnega oglaševalskega slogana. Ekspresivni učinki kot poetična lastnost diskurza, od avtorja položena bralcu v pre-poznanje, temeljijo na ponavljajočih se čustvenih mehanizmih prepoznavanja znanega in domačega v luči prelomov novega. Najočitnejši znaki literarnosti so res jezikovni: to je najenostavnejša, retorično-verbalna stopnja poetičnega učinka in tudi estetske vrednosti, lastna vsem uspešnim tekstom, je stvar verbalne duhovitosti, celo genialnosti, nepredvidljive in osvobodjene avtomatizma. A poleg ekspresivnosti (ki je blizu de-avtomatizaciji) so tudi fiktionalna iluzija in še bolj simbolno-imaginarni konstrukti izraz poetičnosti.

S sodobnega vidika pragmatike, sociolingvistike ipd. je tudi literarni komunikacijski proces predvsem zavesten in skrbno stopnjevan proces izmenjave vrednot med tvorcem in prejemnikom; gre predvsem za posredovanje etičnih vrednot kot ključnega dejavnika sprejema ali odboja pri potencialnem prejemniku, pa naj gre za bralce, kupce ali tudi volivce ali poroto na sodišču. Uspeh določenega avtorja je najtesneje povezan s tem, ali mu uspe vplesti bralce in jih okužiti z lastnimi vrednostnimi kodi: to pa počne ravno s pomočjo sugestivne moči literarno-retorične ekspresivnosti – tako na mikro ravni diskurza kot na ravni učinkovitosti prepričevalne argumentacije – ta sugestivnost, ki jo opazi že Platon in »prepove« poezijo, razlaga tudi etično subverzivno moč literature.

Umetniška konvencionalnost in večpomenskost. Ekspresivnost kot splošna literarna značilnost torej sega od mikro ravni do najsplošnejših besedilnih mehanizmov prepričevanja in retorične argumentacije. Vendar samo literarna ekspresivnost kot pretežno jezikovna posebnost ni zadostna »differentia specifica« za konstituiranje samostojnega objekta literature: odtod razočaranje mnogih teoretikov (Barthes, van Dijk, Schmidt ...), ki so se od strukturalizma obrnili v skepso, relativizem in precenjevanje vloge bralca. Njihovo napako vidi Berrio v tem, da ne upoštevajo »poetične komponente«. Res je, da je literatura konvencionalna v svojem kulturnem prenašanju, ni pa tudi arbitrarna v svojih naravnih temeljih, denimo načelu mimezis ali v primeru ritma, ki so izraz najglobljih antropoloških struktur človeške imaginacije, njene organizacije in reprezentacije sveta.

Z vidika pragmatike je za literaturo značilen posreden stik med tvorcem in prejemnikom: bralec zaključi komunikacijsko verigo, ki jo je odprl pošiljatelj s kodiranjem sporočila, tako da to dekodira v skladu s samim seboj in z recepcijskimi vzorci okolja in dobe – in če je že lingvistično-denotativni pomen do neke mere odprt, velja to še toliko bolj za estetskega. Toda pogost sklep, ki je zelo lahek, a tudi prenačilen, je, da je torej vse skupaj le stvar konvencij in popolnoma

relativno. Problem je v kompleksni naravi poetičnosti, ki ni konvencionalna, temveč srečen in nepredvidljiv učinek, dvignjen nad konvencije in praktično komunikacijo, ni je mogoče na hitro utemeljiti, saj je treba razumeti tudi nematerialni prostor teksta. V tem smislu Berrio kritizira mnoge sodobne teoretike, npr. estetiko recepcije in empirično literarno vedo, ki že v začetku izhajata iz apriorne negacije pomena in vrednosti. Ti pristopi ne ločujejo med obrobjem pomena, ki je dostopno relativizaciji, in jedrom, ki je konstantno, očitno in absolutno; kajti vedno je in bo mogoče ločiti ustrezna branja, ki so lahko tudi raznolika – odvisno od kapacitet bralca, ki besedilo konkretizira v bralnem aktu, od branj, ki so glede na eksplicitno-objektivne predloge v tekstu neustrezna. V tem smislu se tudi glede hermenevitičnega problema Garcia-Berrio pridružuje Hirschevemu pojmovanju interpretacije in zavrača poststrukturalistično in dekonstrukcijsko »miniranje« pomena. V tem smislu sledi Blanchotu, ki utira pot k opredelitvi estetskega pomena poezije, ki je trajen in univerzalen in prikaže meje literarnega pisanja, nesorazmerja njegovih struktur reprezentacije z estetskimi učinki in eksistencialne lekcije z zavestjo o drugem.

Po drugi strani pa pri obravnavi literature ne smemo pozabiti na kontekst njene lastne tradicije, pomembnejši od socialnega ali zgodovinskega. Literarni kontekst zajema gradivo, predhodnike, modele, zvrsti: tako je za analizo Prešernovih sonetov prvi primeren kontekst evropska tradicija ljubezenskih sonetov in petrarkizma – bolj kot npr. sočasna zgodovinsko-politična konstelacija. V delih z najvišjo notranjo vrednostjo pa je poetičnost nekaj univerzalnega in je neodvisna od slehernega konteksta: najjasneje se kaže v nekonvencionalni originalnosti, ki je najlažja pot iskanja estetskega učinka, estetika popolne invencije, nenehnega prelamljanja z uveljavljenimi normami. Taka estetika je značilna za moderno umetnost in mogoče je reči, da že postaja predvidljiva. Zato ni napak opozoriti tudi na poetične učinke konvencionalnosti: sodobna težnja umetnosti po neprestani inovaciji pozablja staro retorično načelo »retractio«, npr. ko so v grški tragediji obdelane teme, gledalcem znane že od prej; načelo, ki je utemeljeno že v Aristotelovi mimesis, veselju pre-poznanja znanega. Toda kasneje to antično načelo trči ob romantični narcisistični individualizem, ki začne uveljavljati poetiko popolne inovacije, še zaostreno v modernizmu in avantgardah in morda umirjajočo se v imitacijah postmodernizma.

Poetična univerzalnost. V tretjem, najboljširnejšem delu knjige se Garcia-Berrio loti problema poetične univerzalnosti, ki je poleg ekspresivnosti in mimetičnosti oziroma fikcionalnosti tretja plast umetnine, izvirajoča iz mobilizacije domišljije. Ključen je odnos med materialno-verbalno strukturo teksta in imaginarno dejavnostjo, na kateri ta struktura temelji: to sta dve zelo različni komponenti in tekst kot integralna celota zahteva oboje, domišljijsko in psihološko dejavnost, da se lahko proizvede enkratna vsebina in pomen, ki ga ima besedilo. V njegovi sintetični viziji naj bi pomanjkljivosti lingvistične poetike ali naratološke analize, osredotočene na fikcijskost literarnega diskurza, dopolnili tudi s simbolnim branjem in analiziranjem mitsko-simbolnih univerzalnih antropoloških struktur. Te so namreč podlaga poetični univerzalnosti in tudi trajen nosilec vrednosti, katere kriterij ne more biti le jezikovna oblikovanost ali fikcijskost – vemo, da mnogo fikcijskih tekstov ne dosega ravni poetične kvalitete. V tem

smislu je treba razumeti tudi Aristotelovo ugotovitev o splošnosti poezije in odtod njenem primatu nad zgodovinopisjem: kljub literarni individualizaciji se skozi poezijo bralcu razkriva model, tip, v tem smislu ni ne slike ne besedila, ki ne bi bilo konvencionalno in abstraktno, saj mimetična funkcija tako rekoč »nalepi« posameznika na simbolni arhetip. Skozi umetniško fikcijo tako »človek prepozna in znova odkriva globoka razkritja svojih najbolj pridušenih zgodovinskih izkušenj«. Poetični učinek in vrednost velikih romanov, kot so *Don Kihot*, *Ulikses*, *Vojna in mir*, zato globoko presega preprosto razsežnost njihove funkcionalne verodostojnosti.

Fiktivne zgodbe in liki so v besedilih mimetični oz. konceptualni okvir za simbolne forme in narativne mite. Za umetniške učinke je ključna antropološka radikalizacija simbolov, ki se udejanjajo skozi narativizacijo in temporalizacijo. Simboli so vloženi v imaginarne globine teksta, hkrati pa določajo najsplošnejšo organizacijo in pomen teksta kot sporočila. Ravno skozi simbole nudi umetnost bistveno strukturo za reprezentacijo sveta; tudi formalna igrivost besedila dobiva transcendentno veljavo skozi globoko antropološko zavezanost, pre-poznavanje nečesa, kar smo poprej ignorirali. Elementarni simbolni režimi se torej v besedilih pojavljajo v obliki intenziviranih mitov. Poetični pomen za razliko od neposrednega lingvistično-semantičnega teži k univerzalnosti. Razlaga simbola in njegovega nosilca, naj bo to Ojdip, drevo, Prometej, ščit ..., leži v najglobljih območjih človekove osebnosti in vedenja; simboli najbolj univerzalnih shematičnih form, pri bralcu ali piscu ne vedno povsem zavestnih, njegove kozmološke orientacije v času in prostoru. V tem smislu je mnogo prispevalo simbolno kritištvo Gilberta Duranda, ki je izdelal odlično sistematizacijo mitov in simbolov. Na teh sloni umetniška moč poezije, pa tudi proza ni izvzeta iz delovanja umetniških mehanizmov, iz splošnih potez delovanja imaginacije v fantastični strukturi verbalnih umetnin.

***

Garcia-Berrio nam skuša pokazati predvsem, kako neustrezno je, če pri poskusu, da bi »uzrli« bistvo literature, usmerimo pozornost le na kakšno posamezno potezo, na primer posebno jezikovno oblikovanost ali fiktivno (kvazi-realno) razsežnost literarnih tekstov. Taka redukcija nujno vodi v relativizacijo literature in njene vrednosti. Berrio predvsem v navezi na t.i. mitokritično šolo dovolj prepričljivo dokazuje, da so mogoči tudi bolj zavezujoči pogledi – pa četudi vseh odgovorov ni mogoče vedno dati. Vrednost poetične estetskosti namreč izhaja iz antropološke komunikacijske izkušnje, ki je ni mogoče pridobiti z nobeno drugo pomensko transmisijo. Univerzalnost le-te je, nasprotno kot trdijo relativisti, kljub konvencionalnemu vstopu posameznega besedila v območje »literature«, utemeljena na univerzalijah, bistveno nadčasni identiteti človeka, zato vrednost literature kljub soglasju o zgodovinskosti estetske vrednosti ni docela kontingentno-konvencionalna: to preprečujejo skupne antropološke korenine; po Gombrichu npr. nagnjenost h gibanju v ritmični obliki, nagnjenost k luči, svetlobi. In v tem antropološkem smislu je mogoče iskati ne le enotnost literature, temveč tudi enotnost (ki je mogoča podlaga tudi enotni teoriji) vseh umetnosti.

VALVASOR IN SAGA O ARGONAVTIH

Argonavti na slovenskih tleh – izziv možne prihodnje evropske povezovalne medregijske kulturne poti

Portret Janeza Vajkarda Valvasorja (1641–1693) velikega kranjskega polihistorja in prvega resnejšega raziskovalca mitične teme *Argonautica* v naših krajih, bakrorez Mathiasa Greischerja v monumentalnem delu *Die Ehre des Herzothums Crain*, Laybach – Nürnberg 1689

Naši javnosti je vse premalo znano, da se je največji kranjski polihistor ukvarjal tudi z Jazonom (*Iason*) in njegovimi tovariši Argonavti (*Argonautae*). Vzrok je razumljiv, saj celotnega prevoda *Slave vojvodine Kranjske* (*Die Ehre des Herzogthums Crain*) v slovenščino ni in si le malokdo drzne spopasti z arhaično gostobesednim nemškimi izvornikom oziroma njegovim reprintom. Vendar so v Valvasorjevem komentarju davnega ahajskega popotovanja skrita zanimiva razmišljanja o mitični in tudi realni preteklosti naših krajev.

Argonavtska saga nastopa v prvem poglavju XIII. knjige *Slave*. Pisec bralcu podrobno in z viri dokumentirano razloži poreklo, rojstvo in mladost tesalskega princa Jazona, ki je hotel iz daljne dežele Kolhide pripeljati *zlato runo*, to je krzno *svetega ovna*. Vabilu na drzno ekspedicijo se je odzval cvet ahajskega (grškega) viteštva, ladjo *Argo* (po slovensko *Hitra*) je z Atenino pomočjo zgradil mojster *Typhis*, ki se je bil tudi pridružil Jazonovim tovarišem. Po mnogih peripetijah je odprava srečno prispela v kraljestvo Kolhis (*Colchis*) na vzhodni strani Črnega morja (*Ponthus Euxinus*), vendar ne bi opravila zastavljene naloge, če bi ne bila Jazonu pomagala kraljeva hči Medeja (*Medea*). Ko je končno tesalski princ z dekletovo naklonjenostjo, ki se je medtem vanj strastno zaljubila, po spretno prestanih preizkušnjah in izognjenih kraljevih pasteh ter zvijačah le pridobil krzno *svetega ovna*, je moral z Medejo in tovariši na hitro zapustiti tujo, zdaj vseskozi sovražno deželo.

Ravno beg Argonavtov, ki jim je bila tesno za petami kolhidska mornarica, je tisti del, ki mu Valvasor nameni kar največ pozornosti, saj je ta dramatični umik ahajskih junakov pred sovražno premočjo v svoji najpomembnejši etapi potekal prav čez ozemlje, ki ga je v polihistorjevem času obsegala *vojvodina Kranjska* oziroma mejne dežele, poleg *Ogrsko - Hrvaškega kraljestva* še *vojvodina Štajerska*, *poknežena grofija Goriška in Gradiška*, *svobodno mesto Trst* in istrske posesti *Beneške republike*. *Via facti* je bilo torej to pomembno za vse tiste kraje, v katerih je Valvasor bival in se z njimi tako ali drugače identificiral: za Ljubljano, v kateri se je rodil, za Medijo pri Zagorju, kjer je preživel brezskrbna deška leta ob kranjski vzgoji modre matere iz rodu Ravberjev, za Bogenšperk pri Litiji, kjer je dosegel vrhunec svojega življenja in ustvaril svoja epohalna znanstvena dela, in končno za Krško, kjer je polihistor pregodaj sklenil svoje nemirno in vendar tako zelo plodno življenje.

Valvasor se podrobneje ne spušča v opis ladje *Argo*, vendar je pomembno, da navaja število udeležencev odprave: **49**, morda **52** ali celo **58**, pač glede na navedbe starih piscev. Verjetneje je, da jih je bilo kar **51**, in sicer to sklepamo prav na podlagi novih dognanj o plovbi po Egeju v mikenski dobi: majhne ladje, ki so jih poganjala predvsem vesla in, ob ugodnem vetru, preprosto pravokotno jadro, so imele po nepisanem pravilu po dve garnituri veslačev, vsaka je štela 24 mož in enega krmarja; medtem ko je prva garnitura delala, je druga z drugim krmarjem vred počivala. Enainpetdeseti član odprave

je bil hkrati njen glavni poveljnik, lahko rečemo tudi kapitan, v primeru Argonavtov Jazon. Egejske ladje so bile lahke in zelo gibljive, zaradi varnosti so jih mornarji vsako noč izvlekli na morsko peščino, če ni bilo pri roki primernih, varnih naravnih pristanov. Tudi za plovbo vemo, glede na pisne dokumente v mikenski (ahajski) linearni pisavi B (linear B), da se je ta v nemirnem prostoru Egeja začejala šele z mesecem marcem, pozimi pa so ladje mirovale. Vse to je moral upoštevati tudi Jazon, potem ko se je bil prisiljen na hitro odpraviti iz Kolhide proti domu. Ker se je na begu pred sovražnikom zatekel v deltasto ustje reke *Ister* (*Hister*, Donave) in mu je pot na odprto morje zaprla kolhidska mornarica, mu je preostal le še umik po veletoku navzgor; lahka konstrukcija ladje *Argo* pa se je pri tem izkazala kot nalašč za takšno drzno pot v (skoraj) neznano, če le verjamemo, da se je herojska saga tudi v resnici dogajala. Ob prodiranju po reki navzgor je Jazon prav gotovo od domačinov izvedel, da je donavska rečna pot prehodna in znana trgovcem iz Levanta že od nekdaj!

Valvasor se nasloni na literarna dela Apolonija Rodija (*Apollonius Rhodius*, Rodošan), Valerija Flaka (*Valerius Flaccus*), Pauzanije (*Pausanias*) in Diodora Sikula (*Diodorus Siculus*, Sicilijan) ter ne dvomi o tem, da so jo Argonavti res ubrali po Istru (tudi Histru) navzgor, z namenom, da bi se čim bolj približali Liburnijskim hribom, ki so jim zapirali pot do Jadrana. Nato Valvasor navaja pisanje Strabona (*Strabo*), Plinija Starejšega (*Plinius Maior*), Justina (*Iustinus*), Evstahija (*Eustachius*), Zosima (*Zosimus*), Sozomena (*Sozomenus*) in Izidora (*Isidorus*), ki vsi jasno poročajo o tem, kako so Argonavti iz Istra zavili v Savo (*Savus*) in končno v reko *Nauportus* (Ljubljnico), in da je dal Jazon zgraditi mesto Emono (*Aemona*), potem ko ni mogel več z ladjo naprej.

Edina Valvasorjeva upodobitev, ki vendarle bogati evropski kulturni fond na temo *Argonautica*: **Zidanje Aemone** (Emone, sedanje Ljubljane), bakrorez Andreasa Trosta (*Die Ehre*, XIII. Buch, 9).

Sicer Valvasor pripominja, da "nekateri stari *historici* (zgodovinarji)" pišejo, da je vsa pot odprave trajala štiri mesece, vendar on sam dvomi o tem in meni, da je toliko znašal zgolj umik Argonavtov od Kolhide do Ljubljane. Jazon je torej, in naš polihistor o tem sploh ne dvomi, plul po Savi navzgor v pozni jeseni, se pravi tudi mimo kasnejših obrečnih naselij Krškega in Litije, ki ju je tako

zelo zaznamovalo Valvasorjevo življenje in delo. Ko je ahajski princ s Save zavil v reko *Nauportus*, se je zaradi prihajajoče zime in obvestil o neugodnih ter slabih poteh ustavil prav na zemljišču, kjer veliko, veliko kasneje, v Valvasorjevem času, že stal predel stare Ljubljane, to je nekdanje *Krakovsko predmestje* na levem bregu Ljubljanice.

Valvasor nato opisuje, da je Jazon zbral domačine in jim pokazal, kako naj mu pomagajo zgraditi mesto, ki je v spomin na zimski tabor in njegovo tesalsko domovino dobilo ime *Aemona*: Tesalija (*Thes-salia*) se je namreč nekoč prej imenovala *Aemonia*, vodja Argonavtov pa je bil Tesalec po rodu in za povrh vsega še kraljevi sin ter dedič prestola!

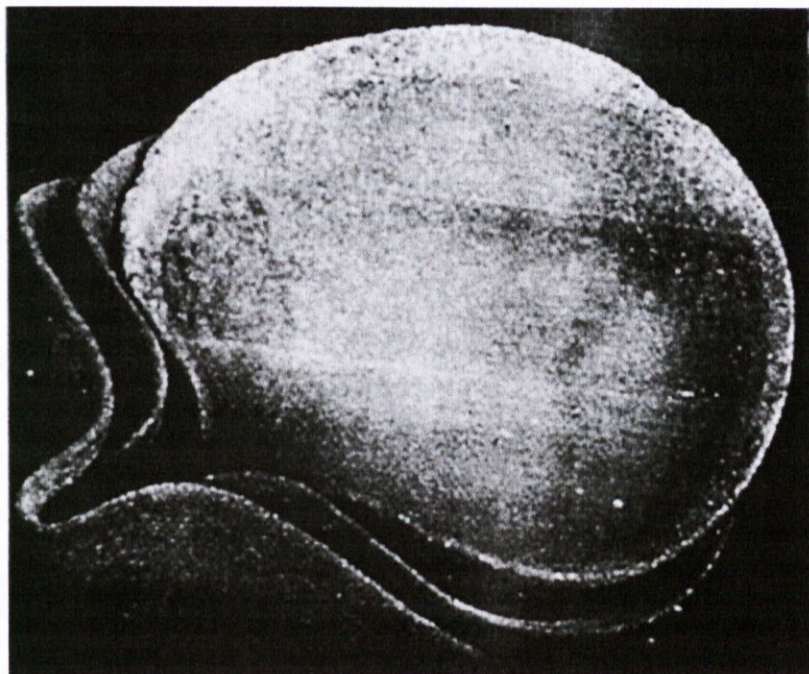
Zanimiva je tudi Valvasorjeva datacija prvega leta *argonavtske sage* in *ustanovitve Aemone*, to je leta **1174 po vesoljnem potopu** (do tega naj bi prišlo leta **2409 pred** Kristusovim rojstvom, kar nikakor ne ustreza sodobnim arheološkim vednostim o starem Bližnjem vzhodu!) oziroma leta **472 pred** ustanovitvijo *Rima* (*ante conditionem Urbis Romae, ante Urbem conditam*). Dobimo torej letnico **1225** stare ere, naš polihistor pa jo je izračunal kot leto **1222**, kar je razumljivo zaradi razlik pri navedbah temeljnih antičnih kronoloških stalnic; če odmike in napačne izračune upoštevamo, se izkaže, da se je Jezus rodil **dve** ali celo **štiri leta pred svojim rojstvom**. Ne glede na natančno leto potovanja Argonavtov po našem akvatoriju, **1225** ali **1222** (osebno se nagibam celo k domnevi, da je treba prišteti k prvemu številu kar celo stotico in da tako dobljeni znesek pokaže leto **1325 stare ere** kot resnično možen in z arheološkimi argumenti utemeljen datum, kot bomo še videli), je dobro vedeti, da je Valvasorjeva datacija v nekem tesnem sozvočju s tradicionalno sporočenim trajanjem *trojanske vojne* (od **1196** do **1186** pred Kristusom); v njej so namreč nastopili kot imenitni ahajski junaki prav nekateri izmed sinov udeležencev odprave Argonavtov, na primer Pelejev (*Peleus*) sin Ahil (*Achilles*).

Žal je arheološka resnica kar precej neskladna z grško epsko tradicijo. Vemo, da je mikenska civilizacija s svojimi mesti – palačami propadla okoli leta 1200 stare ere pod neusmiljenimi udarci *ljudstev z morja*, spleta drznih nordijskih bojevnikov in pomorščakov s člani svojih klanov z zanimivimi zvenečimi imeni – *Peleset, Danuna, Sardana etc.*, ki so se zaradi zaostrenih klimatskih razmer na evropskem arijskem severu razlili po vsem Vzhodnem Sredozemlju in skorajda uničili egiptovsko *Novo kraljestvo* pod vladno Ramzesa III. (kako zelo so potem Egipčani slavili s silnimi naporimi izbojevano zmago v veliki pomorski bitki v bližini Nilove delte leta 1196 stare ere [*sic!* natanko ista letnica, kot jo helenska tradicija navaja kot leto začetka *trojanske vojne!*]), vidimo po številnih bareliefnih upodobitvah v mrtvaškem templju Ramzesa III. v Medinet Habuju v Zahodnih Tebah). Torej se je morala *trojanska vojna* začeti vsaj nekaj desetletij, če ne kar pol stoletja in več, prej; tako se v mislih srečamo s protagonisti epskega desetletnega spopada pod Trojo (*Troia, Ilium*) morda že sredi 13. stoletja ali celo polnih sto let prej, kot so to izračunali na podlagi ustnega izročila v času arhajske in klasične Grčije. Ni dvoma, da je mikenski svet tvegal konfrontacijo s trojanskim ravno takrat, ko je bil na vrhuncu svoje moči, in to je bilo vsekakor kmalu po letu 1300 stare ere.

Po tej logiki in glede na historično verjeten in sprejemljiv začetek

trojanske epopeje se je *saga o Argonavtih* morala udejanjiti nekaj nadaljnjih desetletij prej. Tako se približamo koncu 14. stoletja in kar naenkrat se nam izkažejo za mitično ustanovitev Emone sporočene in za sto let korigirane letnice popolnoma sprejemljive (1325 / 1324 stare ere). Vse to naštevamo zato, ker vse od leta 1986 osebno poznamo in vemo za naključno podvodno najdbo nenavadno oblikovane oljenke – *lucernae* (svetilke na stenj, za gorivo je navadno služilo oljčno olje) iz struge Ljubljanice pri Črni vasi na Ljubljanskem barju.

Cipriotske oljenke - *lucernae* iz brodoloma pri rtu **Ulu Burun**, zahodno od mesta Antaliya — *Antalya*, Turčija, sredina 14. stoletja stare ere. Analogna oljna svetilka je bila leta 1986 odkrita ob podvodnih arheoloških rekonosciranjih v strugi Ljubljanice pri Črni vasi na Ljubljanskem barju (neobjavljeno, v Narodnem muzeju Slovenije); fotografija: avtorjev arhiv

Neobjavljeni predmet, ki ga hranijo v zbirkah Arheološkega oddelka Narodnega muzeja Slovenije v Ljubljani, je po vzporednicah, ki jih poznam (tu bi izpostavil prav slavni brodolom kanaanitske trgovske ladje pri rtu Ulu Burun ob turški mediteranski obali, zahodno od mesta Antaliya - *Antalya*, odkrit leta 1982 in nato sistematično podvodno raziskan v teku izjemno napore in tvegane večletne kampanje), nedvomno cipriotski - ciprski izdelek iz 14. stoletja stare ere. To bi bila lahko za zdaj edina materialna potrditev argonavtskega popotovanja oziroma vračanja v svojo domovino skozi naše kraje.

Glede izročila o gradnji Aemone (kasnejši latinski viri jo poznajo kot mestno kolonijo italških rimskih državljanov – *colonia Iulia Emona* iz avgustovskega časa) moramo pripomniti, da ima antično mesto verjetno in logično materialno osnovo v številnih bronastodobnih najdbah v strugi Ljubljanice na južnem obrobju same Ljubljane, ki dokazujejo živahno življenje ob reki in na njenih bregovih. Žal doslej mikenskih predmetov s teh lokacij ne poznamo, prav tako pa ni bil arheološko raziskan po Valvasorju sporočeni prostor **Jazonovega zimskega tabora** oziroma njegove **Aemone** v romboidu med Ljubljani, izlivom Gradaščice, poslopjem Fakultete za arhitekturo in gradbeništvo – FAGG in *Grabnom* (nekdanjim srednjeveškim mestnim jarkom, sedanjo Cojzovo cesto).

Kot se je Valvasor potrudil pri opisu prvega leta argonavtske poti, tako je lepo razložil tudi njihovo naslednjo etapo spomladi leta **1224**

oziroma **1221** pred Kristusovim rojstvom (mi bi predlagali korekcijo realne, z arheološkimi argumenti v egejskem prostoru potrjene letnice celo tako, da dobimo leto **1324**, kot smo že povedali!): Jazonovi tovariši so s pomočjo domačinov razstavljeno ladjo *Argo* "na hrbtih prenesli" do Jadrana (takšno dikcijo najdemo pri Pliniju Starejšem), in sicer skozi najnižji del Julijskih Alp – *Alpes Iuliae* (Hrušiško hribovje), skozi goro Okro – *Ocra mons* (območje Nanosa) oziroma *Carusadius* (Kras), kot dosledno navajajo antični avtorji *Strabo*, *Zosimus* in *Sozomenus*. Seveda se Valvasor vprašuje, zakaj vendar mojster *Typhis* ni stesal nove barke in zakaj se je strinjal z Jazonovim načrtom prenosa ladijskih delov. Vsekakor je potemtakem imela *Argo* za člane odprave nek poseben, mistični pomen, toliko bolj, ker naj bi bila njeno gradnjo navdahnila in nadzorovala *sovjeoka* boginja Atena. Mitično izročilo v zvezi z gradnjo navaja tudi takšen pomenljivi detajl, da je Atena Jazonu in Typhisu naročila, naj njeno *govorečo deščico* vgradita v ladjin premec!

Za Valvasorja prenos *Argo* oziroma njenih delov v nobenem primeru ni bil videti problematičen; polihistor se ogreva za najbližjo in najzložnejšo pot od Vrhnike do reke Vipave, ob vznožju Nanosa, nadaljnji potek tovorjenja oziroma plovljenja po vodi do Soče in naprej do Zdobe (*Sdobba*), na ustju s Tržaškim zalivom, se zdi velikemu kranjskemu učenjaku povsem logičen in tehnično izvedljiv.

Kot piše Valvasor še naprej, se je Jazon s tovariši za krajši čas ustavil na morskem obrežju in po navodilih skrbnega Typhisa so *Argo* hitro sestavili, jo popravili in pripravili za dolgotrajno plovo proti Heladi. Prosti čas so izrabili za ustanavljanje še nekaterih mest. Valvasor je izrecno zapisal, da je Jazon nazadnje v bližini Akvileje (*Aquileia*, *Aglar*, Oglej) ustanovil še eno mestno naselje in se potem podal na odprti Jadran nekje iz Tržaškega zaliva, najverjetneje s prostora na kraškem obrežju med Trstom (*Tergeste*) in izlivom Soče (*Aesontius flumen*, *Sontia* pri Valvasoru), morda kar s prostora današnje Nabrežine. Potem ko je objadral sedanji Debeli rtič, ga je pot vodila vzdolž istrske obale proti otoški skupini *Insulae Absyrtidae* (Cres in Lošinj), ki naj bi po tradiciji nosila ime nesrečnega, od lastne sestre umorjenega kolhidskega kraljeviča Absirta. Brez slehernega dvoma bi se morala argonavtska odprava na kratko ustaviti tudi pri zavetrni morski ožini današnjega Osora (v antičnih in bizantinskih pisnih virih znanega kot *Absorus*), z izpričano bronastodobno in kasnejšo močno utrjeno rimsko mestno naselbino, kjer je bil morda že v prazgodovini izkopan in v času Rimljanov razširjen prehod iz Kvarnerja v Kvarneriç, s tem da se je tako skrajšala zamudna pot okoli naravno enovitega otoka Cres – Lošinj (najdba prazgodovinske *ladve* – iz hrasta izdolbenega plovila, ki ga hranijo v Osorskem muzeju, takšno hipotezo dopušča).

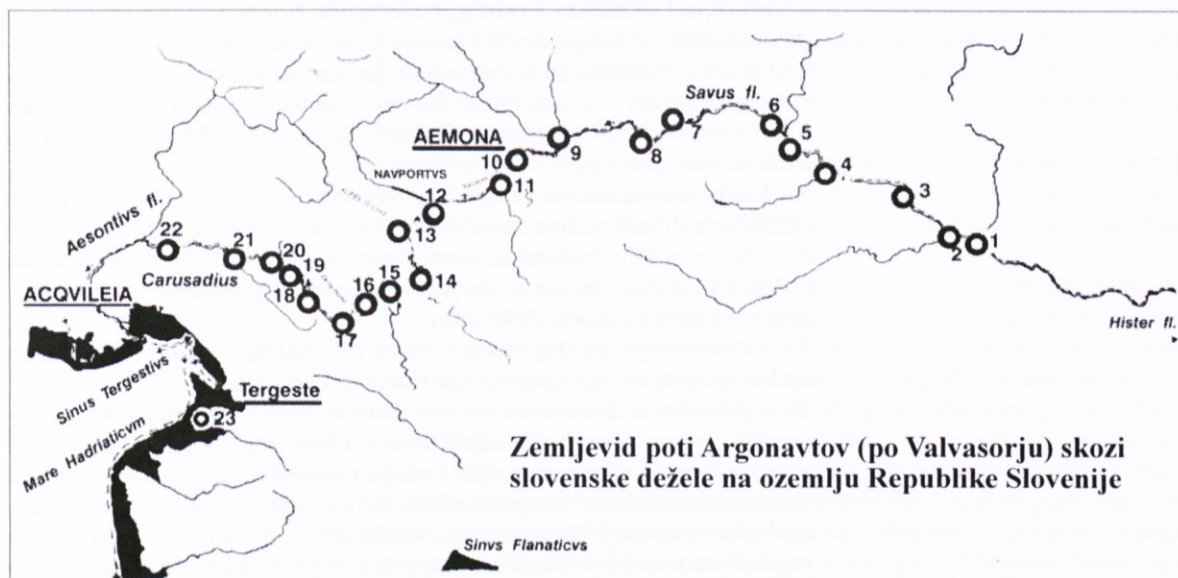
Poslej je *saga o Argonavtih* potekala brez večjih zapletov, ob otokih Jadrana in po kanalih med njimi do Otrantskih vrat, nato skozi Jonsko morje do Peloponeza in okoli *Melejskega rta* na skrajnem jugu polotoka (Matapan) nazaj proti severu, mimo Atike in skozi Evbejski preliv vse do tesalskih obrežij in končno do Vološkega zaliva z rodnim Jazonovim mestom Jolkos (*Iolcus*). Velika pot je bila srečno za njimi, saj je Jazon pripeljal *zlato runo* v domovino očitno brez večjih zapletov, s seboj pa je imel tudi izbrano dekle, s katero se je oženil. Vendar mu bogovi niso namenili sreče v nadaljnjem življenju ...

Valvasorov zapis o Jazonu in tovariših je potrditev, da so skriv-

Krožci s števkami pomenijo sotočja pomembnejših vodotokov in pomembnejše trdinske kraje, možne popotne postanke na tej prastari vodno-kopenski trgovinski komunikaciji že od nekdaj med Črnim morjem in severnim Jadranom; k posameznim točkam je podan kratek civilizaciološko-arheološki komentar (na naslednjih straneh). Podčrtana antična imena na zemljevidu pomenijo Jazonove mitične ustanovitve mestnih naselbin.

nostne zgodovinske teme, zlasti tiste na robu mitičnosti in legendarnosti, vsekakor pa polne epskih širjav, vedno aktualne. To je veljalo za njegov čas in v enaki meri velja, če ne še bolj, tudi za naš postmoderne čas začetka 21. stoletja. Če že naš kranjski polihistor ni želel zgolj opozoriti na imenitno herojsko zgodovino *vojvodine Kranjske* v rosnih začetkih grško-rimske antike in njene nesmrtno civilizacije, je s storjenim nedvomno prispeval k poznavanju in razumevanju starodavnih trgovinskih poti pri nas ter o živahnem pretakanju dobrin po njih med Orientom (*Oriens*, Vzhod) in Okcidentom (*Occidens*, Zahod) od starega veka naprej. Ker v njegovem času še niso bile odkrite in raziskane velike civilizacije Bližnjega vzhoda z Levantom na čelu, seveda ni mogel niti približno slutiti, da so bili prve poti utrli in prve stike stkali daleč v arijsko Srednjo in Severno Evropo prav prebivalci in neustrašni pomorščaki – trgovci iz *Dežele škrlata* – *Kanaan* (kasnejše Fenicije). Za izročilo o njihovih iskanjih, odkrivanjih in dosežkih pa je nedvomno moral vedeti prav Jazon, sicer se ne bi nikoli podal na tvegano pot proti Alpam in razvodju med Črnim morjem in Jadranom.

Antična imena na zemljevidu so: *Savus fl.* (Sava), *Aemona* (*Emona*, Ljubljana), *Nauportus fl.* (Ljubljana), *Nauportus* (Vrhnika), *Alpes Iuliae* (Julijske Alpe), *Ocra mons* (Nanos), *Carusadius* (Kras), *Aesontius fl.* (Soča), *Aquileia* (Akvileja, Oglej), *Mare Hadriaticum* (Jadransko morje), *Sinus Tergestinus* (Tržaški zaliv), *Tergeste* (Trst), *Insulae Absyrtidae* (Cres in Lošinj).

Narisal: Davorin Vuga; računalniška obdelava: revija Rast

1 – levo **ustje Sotle** s Savo pri **Dobovi** na Štajerskem, nasproti Jesenicam na Dolenjskem (na meji z *Republiko Hrvaško*; vodno razpotje prastare, nedvomno že prazgodovinske poti iz Posavja proti severu, po vodni ločnici med Kozjanskim in Hrvaškim Zagorjem; prostor intenzivne poselitve od srednje bronaste dobe naprej, skozi vso antiko, vse v staroslovanski čas, z izrazitim poudarkom na pozni bronasti dobi oziroma kulturi žarnih grobišč; ogromna dobovska žarna nekropola; **verjetna sočasnost poselitve ožjega prostora s časom mitične argonavtske sage**);

2 – desno **ustje Krke** s Savo nasproti Brežicam oziroma pri Krški vasi na Krškem polju (bližina kasnejšega pomembnega železnodobnega gradišča z gomilno nekropolo in poznorimskega poligonalnega kastela **Velike Malence**);

3 – **Krško** na desnem in **Videm** na levem bregu Save (bližina kasnejšega izredno pomembnega železnodobnega gradišča **Libna** z obsežnimi gomilnimi nekropolami);

4 – desno **ustje Mirne** s Savo, nasproti Sevnice na Štajerskem (stara, že prazgodovinska trgovinska pot med Posavjem, Mokronogom in Trebnjem – kasnejšo antično beneficiarsko postajo *Praetorium Latobicorum*; **dokazana sočasnost poselitve širšega prostora Mirnske doline s časom mitične argonavtske sage** (srednjebronastodobne najdbe **Slepška pri Mokronogu**);

5 – desno **ustje Sopote** s Savo pri **Radečah** (stara trgovinska, že prazgodovinska pot med Posavjem in Zasavjem, v smeri, ki se je nato cepila proti železnodobnim **Vačam, Stični, Magdalenski gori in Molniku**; **dokazana sočasnost poselitve širšega prostora s časom argonavtske sage**);

6 – levo **ustje Savinje** s Savo pri **Zidanem Mostu** (prostor kasnejšega rimskega kamnitega mostu, ki ga je v visokem srednjem veku nadomestil podobno grajeni novi “zidani most”, ki je pomembnemu sotočju in prastaremu trgovinskemu križišču v smeri Celjske kotline dal ime);

7 – levo **ustje Medije** s Savo pri **Zagorju** (iztočišče stare, že prazgodovinske trgovinske poti, ki je povezovala Zasavje, vseskozi severno pod strateško **Sveto goro** [manjše železnodobno gradišče in poznorimsko - langobardski kastel s skeletno nekropolo] in železnodobnimi **Vačami** (ena največjih halštatskih metropol z velikimi nekropolami pri nas, z dokazanimi civilizacijskimi stiki z maloazijsko - bližnjevzhodnim prostorom, Etrurijo in Grčijo, z Moravško dolino in severnim ljubljanskim prostorom);

8 – **Litija, desni savski breg**, staro trško jedro pod hribom **Sitarjevec** (ležišča različnih rudnin, med drugim srebra in bakra, svinca in cinka *etc.*, zelo verjetno rudarsko izkoriščana že v bronasti dobi, nedvomno v antiki in srednjem veku; **verjetna sočasnost poselitve ožjega prostora s časom argonavtske sage**);

9 – desno **ustje Ljubljanice** s Savo pri **Zalogu** (pomembno staro vodno razpotje, lega kasnejšega rimskega kastela);

10 – **Jazonova Aemona** oziroma **zimski tabor (Krakovsko predmestje ob levem ustju Gradaščice** z Ljubljaničo v **Ljubljani**, v času antične *Emonae* nedvomno del širšega primestnega prostora, ki je bil namenjen različnim gospodarskim dejavnostim v okviru kolegijev, *collegia* – čolnarjem, lesarjem, lončarjem, ribičem *etc.*; žal zaradi intenzivne pozidave obsežno zemljišče arheološko ni raziskano; **ožji prostor dokazano intenzivno naseljen v času argonavtske sage**, vendar **importiranih predmetov iz mikensko - egejskega prostora med odkritim arheološkim gradivom za zdaj ne poznamo**);

11 – desno **ustje Ižice** z Ljubljaničo pri **Volarju** na **Ljubljanskem barju** (izpričane kasnejše železnodobne in rimske najdbe, v zvezi s pomembnim vodnim razpotjem proti intenzivno naseljeni Ižanski in vlečnimi stezami po obeh brežinah v antiki reguliranih vodotokov, tako Ljubljanice kot Ižice; **dokazana sočasnost naselitve širšega barskega prostora in zlasti najmlajših ižanskih kolišč s časom argonavtske sage**; **tesna bližina naključnega najdišča cipriotske oljenke v Ljubljaniči pri Črni vasi, 14. stoletje stare ere**);

12 – **Močilnik** na izviru Ljubljanice na **Vrhniku**, v antičnem **Nauportu** (prostor kasnejšega predrimskega in rimskega čaščenja vodne boginje *Aequornae*, kar dokazujejo bližnje in daljne najdbe votivnih napisov ter oltarjev; pomembno prazgodovinsko in rimsko cestno - vodno prekladališče – *emporium* in *portorium* – carinska izpostava na vstopu v julijsko - alpski prostor; prizorišče **upora mani-**

pulov iz sestave **treh panonskih legij** po Avgustovi smrti, **19. avgusta 14 nove ere**; sočasnost intenzivne poselitve ožjega prostora s časom *argonavtske sage*, po Pliniju Starejšem kraj, od koder so Argonavti razstavljeni **Argo na ramenih prenesli do morja**);

13 – Logatec (kasnejši rimski *mansio Longaticum* ob itinerarski cesti *Aquileia – Emona*, nedvomen kraj postanka ob prastari trgovinski poti, že prazgodovinski *Jantarni cesti* proti morju; **verjetna intenzivna poselitev pasu vzdolž ceste v času argonavtske sage**);

14 – Planina ob kraškem izviru meandraste rečice **Unca**, na robu kraškega, občasno poplavljenega **Planinskega polja** (izhodišče stare, zložne trgovinske poti v smeri Nanosa in Razdrtega, za Postojno, v novejši dobi imenovane tudi *Jamborna cesta* zaradi prevažanja velikih jamborov za gradnjo jadrnic – avstrijskih vojnih in trgovskih ladij – v tržaško ladjedelnico);

15 – Studeno pod Nanosom, na *Jamborni cesti* (logičen prastar kraj popotnega postanka; **verjetna intenzivna poselitev prostora v času argonavtske sage**);

16 – Šmihel pri Hrenovicah (znamenito kasnejše izredno pomembno železnodobno gradišče z velikimi nekropolami; izpričane najdbe rimskega legionarskega orožja iz časa pozne republike, številni *pila* [*pilum*, vrsta kratkega kopja, ki je služilo legionarju izključno kot projektil, za met v sovražnika, še preden se je spustil v boj z njim z mečem, gladijem, od blizu]);

17 – Razdrto (kraj kasnejše rimske utrdbene cestne zapore; prastara **strateška razvodnica** med Vipavsko dolino in Postojnsko - Pivško kotlino; prizorišče hudih spopadov v času veliko kasnejših *Napoleonskih vojn*);

18 – Podnanos ob potoku **Močilnik** (prastara, že prazgodovinska pot vzdolž **Vipavske doline**, verjetno eden izmed krakov *Jantarne ceste* v smeri spodnjega toka Soče in Furlanije; **dokazana intenzivna poselitev ožjega in širšega prostora v času argonavtske sage**);

19 – Vipava na izviru reke **Vipave** (*Frigidus flumen*, prostor kasnejše intenzivne poselitve od železne dobe do zgodnjega srednjega veka; bližina znamenitega **poznoantičnega bojišča ob Mrzli reki**, **5. in 6. septembra 394**, bitka med cesarjem Teodozijem Velikim in usurpatorjem Evgenijem; **dokazana sočasnost naselitve ožjega prostora s časom argonavtske sage, zlasti pri bližnjem Zemonu**);

20 – desno ustje Hublja z Vipavo pri **Ajdovščini** (bližina kasnejše **rimske postojanke** ob itinerarski cesti *Aquileia – Emona*, *mansio fluvio Frigido seu mutatio Castra*, z znamenitim poligonalnim kastelom s peristilom na tleh starega ajdovskega jedra, frontnega **sedeža italskega grofa – comitis Italiae** za pasovi **julijskih zapornih utrdb – claustra Alpium Iuliarum**; **dokazana sočasnost ožjega in širšega prostora s časom argonavtske sage**);

21 – most čez reko Vipavo južno od **Vrtovina** (prastar rečni prehod, brod, med **Vipavsko dolino** in dolino rečice **Branice**, z nadaljevanjem poti čez **Kras** proti **Komnu**, bronastodobnemu in halštatskemu gradišču **Debela Griža pri Volčjem Gradu** [nenavadna **podobnost** suho vezanih zidov z **zidavo mikenskih citadel** v Beociji in bližnja **analogija gradišču Monkodonja** pri Rovinju, kjer so **dokazane najdbe uvožene mikenske lončenine iz 14. stoletja stare ere**; prav tako pa je v bližini Monkodonje znan pod mikenskimi vplivi zgrajeni **kupolasti grob** v obliki košnice – *thólos*] ter še naprej proti morju; **dokazana tesna sočasnost intenzivne poselitve vsega pro-**

stora s časom argonavtske sage);

22 – reka Vipava pri Mirnu, v bližini levega ustja s Sočo (državna meja z *Republiko Italijo*, bližina **poznoantičnega bojišča *ad pontem Sontii*** med italjskim kraljem Odoakrom in Teoderikovimi Ostrogoti, v jeseni leta 488);

23 – Debeli rtič na izhodu iz Koprškega zaliva (eden zadnjih delov današnjih slovenskih tal, ki naj bi jih Argonavti videli ob izplutju iz Tržaškega zaliva na odprto morje; kasnejši **kraj strateškega varovanja in obveščanja** prazgodovinskih mestnih naselbin na območju Kopra – **bronastodobnega Srmina [dokazana tesna sočasnost naselitve s časom argonavtske sage]**, po logiki Monkodonje **bi** tu prav tako, zaradi strateške in trgovinske primerne lege hriba, sprva otoka ob iztoku Koprškega zaliva oziroma ob izlivu Rižane, **pričakovali mikenske importe iz 14. stoletja**], rimskih *Aegidae* in *Capris* ter bizantinske *Iustinopolis*).

Za navedene temeljne točke, ki pomenijo in so verjetno že v davni pomenile osnovno orientacijo po ozemlju, ki pa bi jih lahko še kar dopolnjevali in dodajali, imamo predlog za slovensko kulturno javnost oziroma za nastajajoče širše regionalne, pokrajinske skupnosti, ki naj bi v prihodnje medsebojno tesno sodelovale in se tvorno samoupravno udeleževale v panevropskem regionalnem projektu oziroma evropskem parlamentu regij in ki naj bi svojo vizijo povezav uresničevale na temelju prastarih civilizacijskih dosežkov, s premišljenim in kar najbolj proti ljudem naravnanim razvojem postmoderne industrijske in trgovinske dobe. Ta naj bi narode Stare celine dokončno zblížal med seboj na miroljuben način, v duhu koeksistence in spoštovanja podedovanih posebnosti, različnosti ter specifičnih vrednot: zato predlagamo, da naj bi bile vse te geografske točke, ki nakazujejo potek *argonavtske sage*, enotno označene s tipskimi *markerji*, z lapidarnim večjezičnim besedilom (slovenskim, starogrškim, latinskim, angleškim, nemškim *etc.*) in z obvezno navedbo, da gre za **traso mitične Argonavtske poti po Janezu Vajkardu Valvasorju**. Modernim znanstvenim prizadevanjem je to lahko le osnovni vir in izziv, da epsko *sago o Argonavtih* na slovenskih tleh z novimi odkritji potrdijo kot zgodovinsko verjetno in možno ali pa jo argumentirano ovržejo! Popotnike pa, ki se bodo vsekakor radi odpravljali po takšni prastari, mitični in hkrati legendarni poti, bosta vsekakor navdajala ponos in zavest, da so pracivilizacijske dobrine Evrope skupne, da jih je treba skrbno varovati in jih kar najbolj neokrnjene zaupati v varovanje rodovom, ki prihajajo. Morda je prav ta misel, ki jo je v svojem času domislil in zapisal veliki ustvarjalec z naših tal, Valvasor, tisto veliko vodilo, ki je v sedanjem usodnem trenutku vseevropskih povezav še kako aktualno in zavezujoče.

ZAČETKI INDUSTRIALIZACIJE V BELI KRAJINI

V tem sestavku je na kratko predstavljena industrializacija Bele krajine v njenem začetnem obdobju, kamor lahko prištevamo tudi štirideseta leta 20. stoletja. Takrat je nastala večina belokranjskih tovarn. Še vedno tudi delujejo, čeprav nekatere v manjšem obsegu ali z nekoliko spremenjenim proizvodnim programom in na drugih lokacijah. Le železarne v Gradcu, Jugolesa in rudnika v Kanižarici ni več.

Pred prvo svetovno vojno

Odkrita nahajališča premoga in železove rude so privabila v Belo krajino prvega industrijalca. To je bil Franz von Friedau iz Donawitza na Gornjem Štajerskem (Avstrija). V letu 1857 si je pridobil izključne pravice do izkoriščanja premoga v Beli krajini, kupil posest, kjer so bila nahajališča, in v Kanižarici pri Črnomlju pričel s kopanjem. Nakupil si je tudi gozdove in grad v Gradcu s pripadajočo zemljiško posestjo. V gozdovih je pridobival oglje. Premog in oglje je potreboval za svojo železarno v Gradcu. **Rudnik rjavega premoga Kanižarica** je z večjimi ali manjšimi prekinitvami ter pod različnim lastništvom deloval do leta 1996, ko so ocenili, da je nadaljnja proizvodnja predraga. Kanižarski premog tudi zaradi ekoloških pritiskov ni bil več zaželen. S kopanjem premoga so prenehali maja 1996, nakar so rudnik postopno potapljali. Trenutno je še vedno v zapiranju. Program zapiranja predvideva, da bi na rudniškem območju nastala industrijska cona, kar se postopno uresničuje, nastal pa naj bi tudi rudarski muzej.(1)

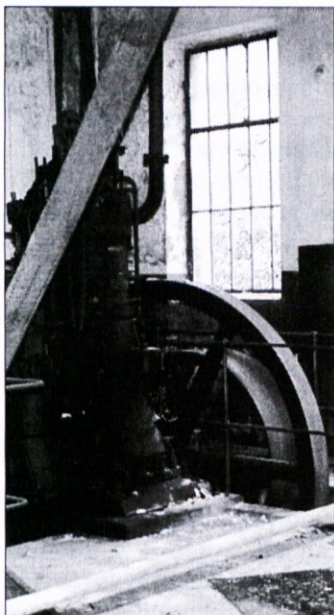
S 1. januarjem 1858 je začela delovati **železarna v Gradcu**. Fridau si je prvotno zamislil to železarno kot talilnico za izdelavo polizdelkov za svojo glavno železarno v Donawitzu, a je pri gradaški železarni že maja naslednjega leta zgradil še livarno in strojne delavnice za obdelavo ulitkov. V železarni je bilo stalno zaposlenih 50 delavcev, s pridobivanjem rude pa več kot 300 ter od 20 do 30 voznikov. Železarna se je že od vsega začetka spopadala s hudimi težavami: velikimi stroški nabiranja železove rude po vsej Beli krajini in proti koncu delovanja celo v bližnjih hrvaških krajih, konkurenco na trgu in dragim prevozom premoga in izdelkov. Proizvodnjo so v letih 1860 do 1870 reševale v največji meri dobave za vojsko, saj so začeli izdelovati naboje in topničarsko municijo vseh kalibrov. Ko so začela naročila za vojsko usihati, so izdelovali železne ograje, nagrobnike, križe in drugo, podobno kot železarna na Dvoru pri Žužemberku.

Razvoj železarstva v Evropi ter gospodarska kriza leta 1873 sta povzročila, da gradaška železarna ni mogla več konkurirati cenejši proizvodnji. Fridau je zašel v finančne težave. V stečajnem postopku je prešla vsa njegova posest v Beli krajini v roke železarskemu koncernu Alpinski-montanska družba, ki je bil ustanovljen leta 1881. Ker ta družba ni bila zainteresirana za nadaljevanje proizvodnje v Gradcu zaradi prevelikih stroškov, je leta 1882 strojne naprave demontirala in odpeljala v Donawitz, industrijske stavbe podrla, zemljiško posest, grad in rudnik pa postopno odprodala. Od nekdanje

Ohranjeni izvozni stolp rudnika Kanižarica; foto: Vinko Kukman, 2002

Železniško vodno črpališče ob Dobljčici v Črnomlju; foto: Vinko Kukman, 2002

železarne ni ostalo ničesar. V letu 2002 smo videli le še nekaj bornih ostankov kamenja, preraščenih z zelenjem. Po propadu železarne je začasno prenehal delovati tudi rudnik v Kanižarici. Takrat v Beli krajini še ni bilo potreb po premogu, železnica, ki bi omogočila cenejši prevoz, pa je bila predaletč, šele v Karlovcu in Vrbovskem na Hrvaškem. (2, 3, 4)

Do konca prve svetovne vojne ni bilo v Beli krajini nobenih drugih poskusov uvajanja industrije. Dežela je tonila v revščino. Belokranjci so se zavedali, da je za gospodarski razvoj nujno potrebna **železnica**. Zanj so si prizadevali kar petdeset let. Dočakali so jo šele leta 1914, tik pred prvo svetovno vojno. Belokranjska železnica je pomembno vplivala na razvoj gospodarstva, sprva pa je omogočila predvsem veliko izkoriščanje gozdov. Naj ob tem omenimo, da je bilo za napajanje lokomotiv z vodo postavljeno vodno črpališče ob Dobljčici v Črnomlju, ki je še danes dobro ohranjeno. Bilo bi prav, da ga zaščitimo kot tehnični spomenik.

Med obema svetovnima vojnama

Avstro-ogrška oblast je leta 1918 za potrebe vojske začela z izkoriščanjem lesa v obsežnih gozdovih Velikega bukovja, ki se razprostira med Adlešiči in Bojanci. **Gozdno železnico od Črnomlja do Velikega bukovja** so zgradili vojni ujetniki leto poprej. Avstro-ogrška je izkoriščala les do razpada monarhije, potem pa je lastnica gozdov in vseh naprav gozdne železnice postala Kraljevina SHS, ki je gozdove in gozdno železnico prodala zagrebškemu lesnemu trgovcu Marku Benediku. Ta je nadaljeval z izkoriščanjem lesa. V prvih po-vojnih letih je podjetje Fröhlich & Brinc s Hrvaške zgradilo v Črnomlju dve parni žagi, eno pri železniški postaji in drugo, spodnjo, ob cesti za Metliko. Žagi sta bili povezani z industrijskim tirom. Pri spodnji žagi je bila še parilnica za bukovino in stanovanjske zgradbe za delavce.

Preveliko izkoriščanje lesa je kmalu povzročilo izčrpanost gozdov v Velikem bukovju in kasneje tudi pri Zastavi. Lesna industrija je zašla v dolgove. Lastništvo je prevzela upnica – Ljubljanska kreditna banka, ki ji je Benedik tudi prodal svoje gozdove in gozdno progo. Banka je ustanovila novo delniško družbo, **Jugoles**, ki je gozdno železnico do Velikega bukovja opustila in pričela z izkoriščanjem lesa v Auerspergovih gozdovih v Rogu. Zaradi tega je leta 1929 zgradila novo, 25,5 km dolgo gozdno železnico od Črnomlja do Golobinjeka v Rogu. Obratovala je do leta 1936. Jugoles je bil prva slovenska industrija parjene bukovine. Zaposloval je okoli 300 delavcev in voznikov. Po prenehanju sekanja lesa so progo podrli, lokomotive in drugo opremo pa prodali. Preostalo Jugolesovo premoženje je prišlo po odloku SNOS-a v družbeno last. Danes ni o Jugolesu niti sledu več, na nekdanji gozdni železnici pa spominjajo le še posamezni odseki tras brez tirnic.

Zanimivo je, da je ena od lokomotiv s proge Črnomelj – Adlešiči kot tehnični spomenik v Sarajevu.

Slaba stran izkoriščanja lesa so bili velikanski goloseki, tako da si gozdovi še do danes niso povsem opomogli, saj so pričeli gozdarji z načrtno obnovo šele po drugi svetovni vojni. (5)

Po prvi svetovni vojni se je začela razvijati industrija tudi že kot plod domačega znanja in podjetnosti. Leta 1920 je oživelivo livarstvo, ko je Jože Doltar iz Črnomlja postavil livarno ob Dobljčici v Črnomlju.

Imenovala se je **Železolivarna Jože Doltar**. Jože Doltar in njegov sin Jože sta bila povratnika iz Amerike, kjer sta delala v tamkajšnjih livarnah in si tako pridobila potrebno znanje. Doltarjeva livarna je ulivala ulitke za široko potrošnjo, po naročilu pa predvsem za tekstilno industrijo. Zaposlovala je od osem do deset ljudi. Kasneje se je lastništvo livarne spreminjalo. Delovala je do leta 1955, ko je bila v neposredni bližini zgrajena nova livarna, iz katere je kasneje nastal **Belt Črnomelj**.

Leta 1960 so staro Doltarjevo livarno ponovno aktivirali in povsem obnovili. Tako je nastal **LIČ, Litoželezna industrija Črnomelj**, ki pa so jo že leta 1968 pripojili k Beltu. (6) Po stečaju Belta v prvi polovici devetdesetih let in popolnem prenehanju obratovanja teče od leta 1996 ponovno livarska proizvodnja pod firmo Livar, d. d., iz Ivančne Gorice, vendar ne v obratih prvotne Doltarjeve livarne oz. LIČ-a, pač pa v novejših. Sicer pa ni od tehnične opreme Doltarjeve livarne ohranjenega ničesar, saj so jo večkrat obnavljali. Nanjo spominja le še del poslovne zgradbe, tik ob cesti Črnomelj – Stražnji Vrh.

Leta 1921 je ustanovil črnomaljski trgovec Martin Plut z družabniki **Zoro, Lesno industrijsko družbo in tovarno lesenih žeblicev, d. z. o. z.** Kmalu je postal njen devetdeset-odstotni lastnik. Zora je v začetku izdelovala lesene žeblice, kar pa je kmalu opustila. Razrezovali so tudi hrastov les za železniške pragove, parket, tramove in deske različnih dimenzij. Zora je bila locirana na prostoru današnjega obrata BETI Metlika, to je Ulica 21. oktobra št. 13.

Martin Plut je leta 1926 postavil še **valjčni mlin**, verjetno v stavbi, kjer so prej izdelovali žeblice. Mlin je bil najmodernejši daleč naokoli, saj so takrat v Beli krajini delovali le mlini na vodni pogon. Valjčni mlin je pomenil velik napredek, ker je bilo mletje znatno hitrejše, manj je bilo ročnega dela, mleli so lahko različne vrste moke. Imel je štiri valjčne stroje in pet takšnih kamnov, kakršni so bili takrat tudi v vodnih mlinih. Kapaciteta mlina je bila 3 tone dnevno, 75 mesečno ali 825 letno. Žago in valjčni mlin je poganjala lokomobila, ki so jo kurili z lesnimi odpadki in je imela moč 45 konjskih sil. Zora je bila leta 1946 nacionalizirana, ohranila pa je svoje dotedanje ime Lesna industrija in valjčni mlin Zora.

V mlinu ni bilo vse do leta 1961 nobenih vlaganj. Tega leta so opremo mlina preselili v novo stavbo ob železniški postaji. Nastalo je družbeno podjetje Valjčni mlin Črnomelj. Prav tako je bila leta 1961 preseljena lesna dejavnost na mesto nekdanjega Jugolesa ob Belokranjski cesti, od tu pa kasneje na prostor med železnico in cesto Črnomelj – Stranska vas. Leta 1995 je bil na mestu nekdanjega Jugolesa oz. Zore zgrajen poslovno trgovski center. Tvori ga več podjetij in ustanov, vsi pa imajo naslov Zadružna cesta št. 16. Tako valjčni mlin kot lesna industrija so kasneje obnavljali in spreminjali lastništvo. Lesna in mlinarska dejavnost sta se tako posredno ohranili do današnjih dni. O prvotnih strojih in napravah ni sledu. Kljub temu pa lahko rečemo, da imajo današnji Rupčičev mlin (Železničarska ulica št. 8) ter podjetji Visteam in Esol (Belokranjska cesta št. 40) tudi nekaj korenin v nekdanji Plutovi Zori. (7, 8)

Leta 1925 je odprl Franc Tajner iz Črnomlja prvo **pletiljsko podjetje**. Postopno je dokupoval pletilne stroje in širil svoje podjetje, za kar je tudi dozidal hišo (Partizanska pot števil. 1). Pred začetkom druge svetovne vojne je imel zaposlenih že okoli 35 delavk in 6 vajenk.

Izdelovali so jope, plete, šale, nogavice, rokavice, spodnje perilo in obleke. Med drugo svetovno vojno so iz svilenih vrvi ameriških padal pletli povoje in nogavice ter iz padal šivali bele kamuflažne obleke za partizane. Pletiljsko podjetje Franca Tajnerja je bilo leta 1948 nacionalizirano. (9) S 1. majem 1948 so ga preimenovali v Invalidsko podjetje Strojno pletilstvo Črnomelj. (10) Ob nacionalizaciji je imelo podjetje 31 različnih strojev in je zaposlovalo 12 delavcev. Podjetje so kasneje preimenovali v Belokranjko. Izdelovala je različne pletenine, leta 1954 pa je začela tudi s proizvodnjo bombažnih zaves. Leta 1955 je imela Belokranjka 56 strojev in zaposlenih 71 delavcev. (11) Nadaljnji razvoj podjetja na tej lokaciji pa je bil otežen. Dozidava ni bila mogoča zaradi utesnjenosti med Ulico heroja Starihe in Partizansko potjo. Okrajni ljudski odbor Črnomelj je zato sklenil, da proizvodnjo preselijo v Metliko, ki ni imela do takrat še nobene industrije. Tu so pričeli graditi tudi novo tovarno. Tako je 26. 6. 1956 nastala BETI Metlika. Kljub temu pa se je v Črnomlju v prostorih Belokranjke ponovno začelo s proizvodnjo pletenin pod starim imenom Belokranjka. Podjetje se je leta 1962 iz Tajnerjeve stavbe preselilo v obnovljene prostore nekdanje Plutove Zore, od koder se je izselil valjčni mlin. (12) Belokranjko so leta 1963 pripojili k BETI Metlika kot njen obrat (13), kjer poteka izdelava konfekcijskih trikotažnih izdelkov.

Po izselitvi Belokranjke iz Tajnerjevih prostorov se je vanje vselil obrat Novosti. Spomladi 1960 je pričel v Črnomlju z delom **obrat Obrtne zadruge Elita** iz Ljubljane, in sicer v spodnjih prostorih komende, kjer je sedaj poslovalnica Loterije (Trg svobode št. 1). Zaposloval je od 20 do 25 šivilj in krojačev, izdelovali pa so žensko in moško težko konfekcijo. Elita se je kasneje preimenovala v Novost. Obrat je deloval v Tajnerjevi hiši do spomladi 1995, ko se je preselil v svoje prostore na Majerju v Črnomlju, žal pa je že jeseni istega leta šel v stečaj. (14) Prostori Tajnerjeve hiše, kjer je bila Novost, so od njene izselitve dalje prazni.

Za razvoj Bele krajine bi bila pomembna tudi **železniška proga Črnomelj – Vrbovsko**, ki so jo gradili v tridesetih letih 20. stoletja. Njeno dokončanje je prekinila druga svetovna vojna, po njej pa se z izgradnjo ni nadaljevalo. Z njo bi Bela krajina pridobila neposredno povezavo z morjem, torej še eno okno v svet. Pri gradnji te proge so bili zaposleni tako tuji kot domači delavci. Po drugi svetovni vojni sta si takratni okraj Črnomelj in kasneje občina Črnomelj občasno vroče prizadevala, da bi dokončali vsaj industrijski tir mimo Belta in Belsada do Rudnika Kanižarica, vendar ni do tega nikoli prišlo. V zadnjih nekaj letih so postavljene nasipe in mostove za to progo pretežno že podrli. Občina Črnomelj načrtuje cestno obvoznico, ki bi prometno razbremenila staro mestno jedro in olajšala tovarni promet podjetjem Danfoss, Livar in Belsad, nastajajoči industrijski coni in carinski izpostavi na območju nekdanjega Rudnika Kanižarica.

Po drugi svetovni vojni

Po drugi svetovni vojni se je nadaljevala industrializacije Bele krajine z obnovo in širitvijo obstoječih podjetij, ki so bili nacionalizirana, in izgradnjo novih. Razvoj nacionaliziranih podjetij je opisan v prejšnjem poglavju. Med novoustanovljenimi tovarnami naj omenimo zlasti Tovarno učil Črnomelj, živilsko industrijo Belsad Črnomelj in tovarno kondenzatorjev Iskra Semič.

VIRI

1. Franc Klevišar, Rudnik Kanižarica 1857–1997, Tiskarna Novo mesto, Novo mesto 1998
2. Ivan Mohorič, Železarna Gradac v Beli krajini, Kronika, Časopis za slovensko krajevno zgodovino, letnik I, leto 1953, št. 1
3. Lojze Zupanc, Železovarna Gradac v Beli krajini, Dolenjski list, letnik III., leto 1952, št. 48
4. Mateja Kos, Matija Žargi, Gradovi minevajo, fabrike nastajajo, katalog, Narodni muzej v Ljubljani, Ljubljana 1991
5. Tadej Brate, Gozdne železnice na Slovenskem, ČZP Kmečki glas, Ljubljana 1994
6. Leopold Bahor, Milena Veselič in Janko Gladek, BELT 1920–1985, izdal Belt Črnomelj, Črnomelj 1985
7. Jože Strmec, Lesna industrija in valjni mlin Zora, rokopis za publikacijo Kruh v Črnomlju, 2002
8. Arhiv R Slovenije, Ministrstvo LRS za trgovino in preskrbo, št. 230, škatla 14, dopis Generalne direkcije prehrabene industrije LRS z dne 3. 7. 1950
9. Franc Tajner, roj. 1927 v Črnomlju, tekstilni tehnik, Črnomelj, Partizanska pot 9
10. Problematika Invalidskega podjetja Strojno pletilstvo Črnomelj, 1950, hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino, Novo mesto
11. Tovarna Belokranjka ima pogoje za razvoj, Dolenjski list, letnik VI., leto 1955, št. 1
12. Dolenjski list, letnik XIII., leto 1962, št. 3
13. Andrej Dular, Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja – 20. stoletje, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana 1985
14. Branko Pezdirc, roj. 1938 v Črnomlju, krojač, Črnomelj, Šolska 7
15. Odločba Vlade LRS o ustanovitvi državnega industrijskega podjetja Slovenije "Belsad", Uradni list LRS št. 56/1946
16. Rozalija Mohar, 50 let Iskre Semič, Semič 2001

Blizu Belokranjske železovarne, kakor se je po vojni imenovala nekdanja Doltarjeva livarna, so leta 1949 zgradili **Tovarno učil**. Opremo zanjo so preselili iz Ljubljane. V njej so sprva izdelovali različna učila za tehnični pouk, kasneje pa livarsko orodje in potrebščine za bližnjo livarno ter namizne svetilke. Tovarna je imela poleg svoje osnovne dejavnosti tudi nalogo prevzgoje mladih prestopnikov, ki jih je vzgajala in priučevala za razne poklice. Tovarna učil so se 1. januarja 1956 združili z Belokranjsko železovarno v podjetje Belokranjska železovarna in strojna tovarna ali skrajšano Belt Črnomelj. (6)

Belsad je ustanovila slovenska vlada. (15) Tovarniška poslopja so bila na novo zgrajena ob cesti Kočevje – Kanižarica, stara oprema pa je bila pripeljana iz Ljubljane. Njegov naslov je Kočevje št. 30. Belsad je v začetku kahal zlasti marmelado in izdeloval sokove ter alkoholne pijače. Načrtovano je bilo, da bi se za njegove potrebe bolj razvilo sadjarstvo v Beli krajini, vendar se Belokranjci zanj niso ogreli. Belsad je v obdobju od leta 1972 do 1984 deloval pod firmo Kmetijske zadruge Črnomelj, od 1. julija 1984 pa je poslovna enota Kolinske Ljubljana. Njegov sedanji proizvodni program je kuhanje marmelade, izdelava raznih omak in vlaganje zelenjave.

Začetki **Iskre Semič** segajo v leto 1951, ko je Inštitut za elektro-zveze iz Ljubljane preselil v Semič del svoje proizvodnje, ki ni zahtevala veliko strokovnih kadrov. Tako so s 1. aprilom 1951 začeli v Semiču s proizvodnjo kondenzatorjev, ki je z leti prerasla v pomembno industrijo ne samo na domačih, ampak tudi na tujih trgih. (16) Razvoj tovarne je slonel na domačem znanju, saj je tovarna vzpostavila lasten razvojni oddelek. Podjetje je od leta 2001 pretežno v tuji lasti.

Industrializacija Bele krajine je bila zelo zapoznena ne samo glede na evropske, ampak tudi glede na slovenske razmere. Pred drugo svetovno vojno se ni mogla razviti v večjem obsegu, saj je imela Bela krajina premalo rudnega bogastva, prometne poti so bile slabe, domačega znanja, podjetnosti in kapitala je primanjkovalo. Kljub temu pa je bila za svoj čas pomembna, saj je dajala kruh manjšemu številu Belokranjcev. Preostali vir za preživljanje je bilo zgolj slabo razvito kmetijstvo za lastne potrebe, ki je zaradi agrarne prenaseljenosti vodilo v izseljevanje.

Po drugi svetovni vojni je postala industrija prevladujoč vir preživljanja Belokranjcev in tako je tudi še danes, saj je v podjetjih Danfoss, Livar, Beti, Kolpa, Kometa, Belsad, Iskra, Unior in drugih zaposlena večina Belokranjcev.

Industrija se je najhitreje razvijala v Črnomlju, kar je imelo za posledico naglo rast mesta. Porajati so se začeli novi problemi: urbanistični, stanovanjski, komunalni, socialni itd.

Industrializacija je bila odločilnega pomena za razvoj Bele krajine, zato si zasluži celovitejšo raziskavo. Poleg tega ne smemo spregledati in zanemariti z njo povezane tehnične dediščine, ki z opuščanjem stare proizvodnje nezadržno propada. Da je tudi tehnična dediščina del naše kulturne dediščine, smo opozorili z razstavo o začetkih industrializacije v Beli krajini, ki jo je pripravila črnomaljska območna izpostava Javnega sklada RS Slovenije v prostorih Nove Ljubljanske banke, Podružnica Črnomelj v septembru 2002.

ZAČETEK ŠOLSTVA V ČRNOMLJU

Prva šola v Črnomlju

Prvi in doslej edini podatek o šoli v Črnomlju pove le, da je Črnomelj imel šolo pred letom 1500. Na podlagi zgodovinskih virov, iz katerih črpa tozadevne podatke Vlado Schmidt za svojo knjigo Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem, pa je mogoče utemeljeno predvidevati, da je Črnomelj dobil šolo, že ko je leta 1228 postal središče prve cerkvene organizacije, fare, v Beli krajini ali pa neposredno po tem letu. Iz teh zgodovinskih virov namreč sledi, da so bile že v 12. stoletju ustanovljene župnijske šole v vseh večjih župnijah. Črnomaljska župnija pa, ki je zajemala vso Belo krajino, je nedvomno spadala med večje župnije.

Toliko bolj utemeljena pa je ugotovitev, da je Črnomelj nedvomno imel šolo, odkar je v letu 1407 postal mesto ali neposredno po tem letu, ko se je mesto razvilo v gospodarskem in družbenem pogledu, z lastnim notranjim trgov in pozneje samoupravo. To pa se je v Črnomlju zgodilo, ko je v "brambni črti" proti Turkom vse bolj postajal postojanka za zbiranje čet proti Turkom (od leta 1408 do 1580, ko so zgradili Karlovec, kamor se je preselilo vojaštvo iz Črnomlja) in se je v njem razbohotila predvsem trgovina, sicer pa tudi splošno blagostanje. Meščani so se morali nekoliko bolj izobraziti; sprva najimovitejši, ki so mesto upravljali, pozneje tudi drugi. Prvotni smoter šolanja se je bistveno spremenil: šolo so začeli obiskovati otroci tudi zaradi praktičnih, življenjskih nalog.

Do tega časa je imela zasluge za razvoj šolstva cerkev. Odtlej dalje pa je za šole skrbelo tudi meščanstvo. Vse bolj je iz cerkvene nastajala posvetna šola. Mesto je vzelo učitelja na plačilni seznam, učitelji pa so bili hkrati v cerkveni službi kot organisti ali pevovodje, tudi cerkovniki, k čemur jih je silil predvsem slab materialni položaj.

V teh šolah je bila slovenščina prejkone le neogibno potreben pomožni jezik, vsaj v začetku pouka, kolikor učenci niso razumeli nobenega drugega jezika, če je učitelj sploh znal slovenščino.

Reformacija, protireformacija in šolstvo

Ko se je leta 1548 protestantizem razširil v dolenska mesta, je nova vera našla plodna tla tudi v Črnomlju. Poluteranilo se je mesto in z njim tudi šola. V šoli je postala materinščina učni jezik. Poleg ostalega so poučevali tudi latinščino in cirilico, kar izhaja iz prošnje hrvaškega kneza Nikolaja Frankopanskega iz leta 1575, takratnega lastnika črnomaljske graščine, ki jo je naslovil na deželne stanove, naj spet nastavijo v Črnomlju pregnanega protestantskega učitelja Jerneja Mavrince, češ da je pouk latinice in cirilice, ki ga je on poučeval, na Kranjskem potreben, v Črnomlju pa že v navadi.

V sedemdesetih letih, še bolj pa v naslednjih dveh desetletjih, sta dobivala mestni sodnik in mestni svet, kot delodajalec učiteljev, od deželnega kneza in škofa ukaze, da morajo protestantske učitelje odpustiti. Česar ni bilo mogoče doseči z odloki, so opravile protireformacijske komisije. Ko je moral v letu 1598 zapustiti Črnomelj zadnji predikant Gregor Starič, s čimer je bila nova vera tudi v Črnomlju zatrta, je prenehala delovati tudi redna javna šola. Po odpravi

protestantske šole je bil pouk nereden, v glavnem le pozimi.

Za katoliško cerkev, ki je z zmago protireformacije spet dobila monopol v šolstvu in vzgoji, je bilo sprejemljivo, da so se ljudje naučili brati, ker je bilo branje še mogoče vključiti v okvir bogoslužja. Vključitev tudi pisanja pa je presejala cerkvene potrebe in se je po tem tudi ravnal odnos do te osnovnošolske naloge.

Ponoven klavrn učiteljev položaj – saj si je moral zaradi bornih osebnih dohodkov spet poiskati postranski zaslužek ali pravilneje, poučevanje je bila zanj postranska zaposlitev – ni le kvarno vplival na raven učnega dela, temveč je tudi narekoval posebno organizacijo pouka. Vsebina pouka se je ravnala po tem, koliko so starši plačali. Pouk je bil pretežno individualen. Ni bilo razredov niti učne ure.

Najvažnejši ukrepi avstrijskih oblasti

Šolsko obveznost je vpeljal še prvi avstrijski osnovnošolski zakon iz leta 1774. Splošna šolska obveznost je bila od 6. do 12. leta starosti. Starši pa kljub dokaj ostrim ukrepom otrok niso pošiljali v šolo.

V tem času v Črnomlju ni bilo šolskega poslopja. Pouk pa je bil samo pozimi. Od leta 1807 je kar nekaj let poučeval otroke učitelj Josip Vidmar v svojem stanovanju. Prosil je mestnega sodnika Mihaela Kostreviča, naj mu priskrbi posebno učno sobo, pa je prosil zaman. Ker je bilo otrok vedno več, prostora pa ni bilo, je učitelj Vidmar mislil opustiti pouk, a je črnomaljski župnik Matej Juraj na lastne stroške najel večjo sobo in tako trenutno rešil prostorski problem, s katerim so se pozneje še ubadali vse do zidave šolskega poslopja.

Pod francosko oblastjo (1809 – 1813) šola v Črnomlju od jeseni 1811 pa potem še vse do jeseni 1814 ni delovala. Konkretnega razloga sicer ni najti v nobenem dosegljivem viru, najbrž pa gre za slab odnos krajevnih dejavnikov do šole, kajti osnovna šola se je v Ilirskih provincah obdržala samo tam, kjer so jo domači želeli in zanjo skrbeli. V takih razmerah ni nihče silil staršev, da morajo pošiljati otroke v šolo. Učitelji so odhajali, učiteljskega naraščaja ni bilo.

Zato so se najvažnejši ukrepi avstrijskih oblasti po odhodu Francozov na področju osnovnega šolstva, od leta 1813 do 1848, nanašali na razvoj rednih šol ter na njihov obisk, na vzdrževanje in izobraževanje učiteljstva in na učni jezik v osnovnih šolah.

Ker pa so bile občine, na katere je padlo breme vzdrževanja šol in učiteljev, večinoma revne, belokranjske toliko bolj, zemljiška gospoda pa ni izpolnjevala svojih obveznosti do šol, so te životarile in usihale. Fevdalna gospoda in avstrijski birokratski aparat sta slovenskega kmeta puščala nepismenega. Neposredno pred letom 1848 je na Slovenskem ostajalo skoraj dve tretjini za šolo sposobnih otrok brez rednega osnovnošolskega pouka.

V vsem tem času je bila šola v Črnomlju, ki je takrat imel 1008 prebivalcev v 171 hišah, enorazredna trivialka*. Vodil jo je ravnatelj, ki je bil duhovnik. Za šolske namene je bil dodeljen prostor v komendi (tam, kjer so bili pozneje zaporji, sedaj pa je trgovina). Leta 1846 je šola postala dvorazrednica in ostala do zgraditve šolske stavbe.

Stalna, toda malouspešna akcija, predvsem šolnikov in duhovščine, za izgradnjo šolskega poslopja v Črnomlju je v tridesetih letih spet razgibala določene kroge. Učencev je bilo vse več, obstoječi šolski prostori v komendi pa so bili čedalje bolj tesni. Skupaj s takratnim učiteljem Gregorjem Palčičem sta se z vso vnemo za novo šolsko poslopje zavzela župnik Ignacij Holzaphel in knezoškof Wolf. Pri

* Trivialka je podeželska šola po šolski reformi Marije Terezije

pristojnih oblasteh sta izposlovala, da se je leta 1834 sešla v Črnomlju komisija, ki naj bi z "občinami vodila obravnavo glede zidanja šole". Vendar se niso mogli zediniti glede prostora. Večina je hotela, naj bi stala šolska stavba nasproti Haringove hiše (sedaj Pod lipo 2), ostali pa so se zavzemali, naj bi jo zidali sredi mesta blizu cerkve. Posledica neenotnosti je bila, da so se začetni pogovori o gradnji šolskega poslopja zavlekli do leta 1837. To leto pa se je knezoškof Wolf sam zavzel pri vladi, vendar pa je šele leta 1844 uspel, da so začeli zidati šolsko poslopje, in sicer na prostoru, kjer je stala "mestna hiša" (Rathaus – to je v sedanji ulici Mirana Jarca 3). Šola je postala štirirazredna, z enim katehetom, ki je bil obenem ravnatelj, in s tremi učitelji. Tam je bila do izgradnje nove šole 1890.

Šolstvo po revolucionarnem letu 1848

Leto 1848 je obetalo tudi napredek v šolstvu, toda z zadušitvijo revolucije je v mnogih smereh usahnil. Posvetnemu fevdalnemu plemstvu in cerkveni hierarhiji, ki se jima je po zlomu revolucije posrečilo obdržati oblast, je docela ustrezala osnovna šola predmarčne dobe. Trivialka, kakršna je bila v Črnomlju, je bila tako kot mnoge tovrstne šole v zaostalih kmečkih predelih vase zaprta šola za kmete, saj so jo morali otroci obiskovati šest let, če jih niso starši prej poslali v mesto na glavno šolo. Pouk na trivialkah je komaj presegal oblikovanje privajenosti branja, pisanja in računanja.

Do revolucije so bili stroški za ustanavljanje in vzdrževanje osnovnih šol razdeljeni med zemljiškega gospoda, patrona (pokrovitelja) in občino. Z zemljiško odvezo pa je bil ta sistem porušen. Kakor so z zemljiško odvezo prenehale dolžnosti podložnikov do zemljiške gospode, tako tudi ni bilo več dolžnosti le-te do prejšnjih podložnikov. Ostala sta le še dva udeleženca šolske dajatve, in sicer naj bi tretjino poravnal patron, dve tretjini pa občina. Težava pa je bila v tem, da so sedaj tudi patroni zanikali svoje obveznosti do šole, kot da bi bil z zemljiško odvezo patronat odpravljen.

Vse to je seveda slabo vplivalo na materialne možnosti šolskega dela. Šolsko ministrstvo je leta 1853 zahtevalo od občin, da morajo prevzeti tudi patronov delež. S tem je bila sicer občinam dana možnost vplivanja na šolo in učitelja, da šola prilagodi vsebino pouka krajevnim razmeram. Veliko pa je bilo tudi občin, ki so odklanjale šolsko obveznost, češ da otroke potrebujejo za kmečka dela. Stanje osnovnih šol na Kranjskem je postalo nevzdržno. Kranjska je postala glede šolstva najbolj zaostala pokrajina v monarhiji, najboljši učitelji so s Kranjskega bežali drugam.

Zato je razumljivo, da so Novice z dne 9. junija 1862 kot zgled navedle črnomaljskega učitelja Jerneja Kosca in o njem napisale: "Kako lepo je uredil šolo! Koliko goldinarjev je od svoje male plače v blagor šole razdelil in kako temeljito poučava mladino! Kolikokrat pusti žlico in jedila, samo da mladež brez pouka ne ostane. Bog daj, da ga šola črnomaljska še dolgo obdrži!" Izkazal pa se je tudi pri opravljanju narodnobudiljske vloge, o čemer iste Novice sporočajo: "Kljub nasprotnemu prizadevanju nemškutarjev v našem mestu 'naša reč' lepo napreduje. Tudi naša šola se, posebno tudi v narodnosnem oziru, lepo razvija. Čedalje pogosteje je slišati slovensko pesem!"

Prizadevanje učiteljev za uvedbo slovenščine v šole je toliko bolj razvijalo narodno zavest, ki so jo učitelji poudarjali tudi na druge načine. Tako so na volitvah v kranjski deželni zbor leta 1867 razgibali

volivce “v vladi sovražnem smislu”, na kar jih je vlada posebej opozorila, ker da je to z njihovo službo nezdržljivo, in zagrozila z izgubo službe. To pa jih ni ustrašovalo. Kot svarilen zgled je vlada Kranjske premestila učitelja glavne šole iz Vipave Petra Kapuna – enega od vodilnih agitatorjev – za pomožnega učitelja na glavno šolo v Črnomelj. Ta pa tu ni hotel nastopiti službe in je bil zato odpuščen iz učiteljske službe. Takih primerov je bilo še več, ker so si učitelji vse bolj prizadevali vzgojiti učence v zavedne Slovence. Slovenska narodna zavest je bila učinkovit odgovor na ponemčevalne tendence; oblasti so tako tudi razumele in zato odločno nastopile proti njej.

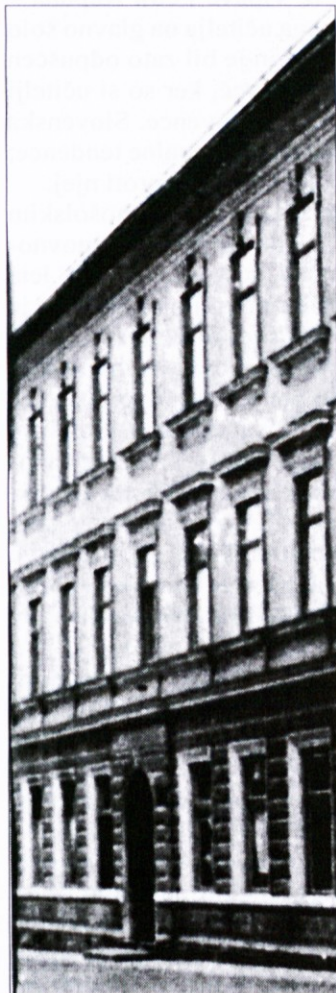
Razmere v šolstvu so se nekoliko izboljšale z osnovnošolskim zakonom iz leta 1869. Ta je sicer predvideval osemletno osnovnošolsko obveznost, ki je trajala od končanega 6. do končanega 14. leta otrokove starosti, dovoljeval pa je zaostalim pokrajinam, kamor je spadala Kranjska, da prilagodijo trajanje šolske obveznosti svojim posebnim razmeram. Določal je, da je treba ustanoviti osnovno šolo povsod, kjer je v obsegu ene ure hoda po petletnem povprečju več kot 40 otrok, ki morajo obiskovati nad 4 km oddaljeno šolo. Starši so morali sprva plačevati šolnino (20 do 10 krajcarjev tedensko za vsakega otroka) glede na njihove premoženjske razmere in glede na življenjske stroške v posameznih občinah. Ker pa je povečini niso plačevali in se je kljub izterjavam zbralo le malo šolnine, je bila ta že naslednje leto z zakonom ukinjena. Zboljšal pa se je učiteljev gmotni položaj. Zagotovljen mu je bil glavni dohodek (400 do 600 goldinarjev letno), zastoj pa je imel tudi stanovanje s kurjavo.

Ker ni bilo mogoče doseči, da bi učenci, ki niso razumeli učnega jezika, razumeli učno snov, je postala na šolah slovenščina učni jezik, kar pa je seveda terjalo slovenske učne knjige. Zaradi geografske lege dežele in gospodarskih stikov Kranjske s severnimi sosedi so vsiljevali v šole tudi nemščino. Nekatero glavno šole so jo kar opuščale in postajale slovenske glavne šole, med katerimi je bila tudi takrat že ustanovljena glavna šola v Črnomlju, ki jo je vodil nadučitelj Anton Jeršinovič.

Upoštevali so takratno šolsko mrežo na območju današnje črnomaljske občine, ko so bile osnovne šole razen v Črnomlju še v Dragatušu, Adlešičih, Preloki, Vinici, Sinjem Vrhu in v Starem trgu, je šolski okoliš osnovne šole v Črnomlju obsegal vasi: Bistrice, Blatnik pri Dobličah, Čudno selo, Desinec, Dobliče, Dobličko Goro, Dol. Pako, Dolenjo vas, Gor. Pako, Jelševnik, Jernejo vas, Kanižarico, Loko, Lokve, Maverlen, Miheljo vas, Naklo, Otovec, Pavičiče, Petrovo vas, Rodine, Rožič Vrh, Rožanec, Ručetno vas, Stražni Vrh, Sela pri Otovcu, Talčji Vrh, Tušev Dol, Vojno vas, Zajčji Vrh, Zastavo, Žagarce in Žuniče.

Objektivno družbeno potrebo po množičnem izobraževanju, ki jo je sprožila meščanska revolucija, je v obdobju od 1848. do 1870. leta poleg kakovostnih sprememb v šolstvu potrdilo tudi naraščanje osnovnošolskega obiska, čeprav je na Kranjskem narasel le na dve tretjini števila šoloobveznih otrok. Šolski obisk je bil v stalnem porastu tudi na črnomaljski šoli. Iz poročila takratne štirirazredne ljudske šole ob koncu šolskega leta 1875 zveemo, da je bilo v šoli 225 učencev in 189 učenek, torej skupno 414, od teh 7 Hrvatov in 4 Nemci; razen enega protestanta so bili vsi katoličani. Šola je imela skupaj s katehetom štiri učitelje in eno učiteljico, ki je poučevala vse predmete v prvem razredu, razen petja in telovadbe, ter ročna dela v drugih razredih. V istem poročilu nadalje ugotavljajo, “da je šlo doslej le

Poslopje nekdanje osnovne šole Franca Jožefa (sedaj v ulici Mirana Jarca 2)

malo dečkov iz te šole naprej študirat, sicer pa, kolikor je znano, niso bili odvrnjeni od gimnazije, ako so le prišli nanjo z dobrimi spričevali, nego so bili sprejeti, so se dobro učili, še celo odlikovali”.

V šolskem letu 1874/75 je bila v Črnomlju ustanovljena Napredovalna šola za odraslo ljudstvo. V njej so poučevali nadučitelj Anton Jeršinovič in učitelji Janez Hočevar, Franjo Šetina in Jože Rupnik, in sicer o novi meri, zemljepisje, narovoslovje in kmetijstvo. V naslednjem šolskem letu 1875/76 pa je bila ustanovljena Kmetijska šola, v kateri so poučevali ustavoznanstvo, spisje, o vzgoji zelenjave, kmetijstvo in svilorejo, obenem pa tudi računstvo in geometrijo, posebej pa še branje in pisanje. Učitelji so potovali od občine do občine (takrat je na območju sedanje črnomaljske občine imela vsaka večja vas svojo občino) in poučevali sadjerejo, teoretično in praktično; cepili so okrog 600 drevesc. V tem šolskem letu se je v črnomaljski šoli knjižni fond povečal na 249 knjig, ki so jih začeli izposojati tudi odraslim.

Ker so bili prostori v tedanji šolski stavbi zaradi velikega števila učencev pretesni, so 5. novembra 1877 v Črnomlju odprli dvorazredno dekliško šolo. V ta namen je dal Ferdinand Sladovič, lastnik črnomaljskega gradu, na svoje stroške v gradu preurediti potrebne sobe (pozneje so bili tam prostori okrajnega glavarstva, sedaj prostori občine) in prostoren vrt, na katerem so za 31 goldinarjev napravili telovadnico. Občine iz šolskega okoliša so plačevale le najemnjino 280 goldinarjev. Ministrstvo za uk in bogoslužje pa je prispevalo 500 goldinarjev za nakup šolskega orodja in učil. Tako je imelo mesto ločeno dekliško in deško šolo. Vsaka od obeh šol je imela na zunanji strani stavbe nemški in slovenski napis: “Matschenschule – Dekliška šola” oziroma “Knabenschule – Deška šola”. V obeh šolah je bilo 428 otrok. To število se je bistveno zmanjšalo, ko je bila na ukaz ministrstva leta 1886 ustanovljena šola v Dobličah, v katero so se prešolali otroci iz Bistrice, Maverlena in Stražnega Vrha, in ko je bila naslednje leto ustanovljena še šola v Petrovi vasi, v katero so se prešolali otroci iz Petrove vasi, Ručetne vasi, Gor. Pake in Rožanca.

Da so učitelji v Črnomlju tako v šoli kot tudi izven nje razvijali narodno zavest, sledi iz posebne točke dnevnega reda okrajne učiteljske konference v Črnomlju 28. julija 1878: “Kako vzbuja in pospešuje učitelj domoljubno čustvo pri šolski mladeži in pri odraščajočih”, o čemer sta poročala v svojih referatih učitelja Schiller in Germ.

Franc - Jožefova šola

18. junija 1888 je bil na zemljišču nasproti cerkve sv. Petra slovesno blagoslovljen temeljni kamen za petrazredno šolo Franca Jožefa. Cesar je za šolo podaril 300 goldinarjev. Gradnja je bila vse bolj nujna, saj se je število učencev in učenk povečalo na 454 in so bili tedanji prostori štirirazredne ljudske šole pretesni. Mnogi se z lokacijo šole ob cerkvi niso strinjali, prizadevajoč si ohraniti mestno jedro. Šola naj bi namreč stala na delu prejšnjega pokopališča in na poti ob njem ter parceli, kjer sta stali dve leseni koči, vidni pa so bili tudi še ostanki zidu ob pokopališču. Zaradi vseh teh okoliščin se je mnogim zdela lokacija nove šole neprimerna. Njihova prizadevanja niso bila uspešna in morali so se sprijazniti z lokacijo moderne šolske stavbe.

Novo šolsko poslopje, ki je stalo okrog 23.000 goldinarjev, so zgradili v slabih dveh letih. Dne 15. februarja 1890 je bila nova šola slovesno odprta in blagoslovljena skupaj s šolsko zastavo, ki jo je

podarila hranilnica v Črnomlju. Šola je bila poimenovana po cesarju Francu Jožefu Franc-Jožefova šola. Tako pomemben dogodek so Črnomaljši tudi dostojno proslavili. Ob 5. uri zjutraj je ta svečani dogodek naznanilo streljanje s topiči in zvonjenje. Mladina, ki se je zbrala v starem šolskem poslopju, je v spremstvu učiteljev, okrajnega šolskega sveta in občinskih zastopnikov odšla v cerkev k sveti maši. Po njej je sledila blagoslovitev nove šole in šolske zastave. Predsednik okrajnega šolskega sveta je v primernem govoru izročil krajevemu šolskemu svetu ključve novega šolskega poslopja. Sledil je nagovor okrajnega šolskega nadzornika mladini, temu pa nagovor učenca. Pevski zbor je zapel carsko pesem, učencem pa so razdelili spominske knjižice. Vodja šole je bil učitelj in nadzornik Anton Jeršinovič. Ukinjena je bila dekliška šola, spet so poučevali skupaj deklice in dečke.

Ko je bil še isto leto Anton Jeršinovič imenovan za nadzornika za slovenske in utrakvistične (dvojezične, op. avtorja) šole, je prevzel vodstvo šole učitelj Franjo Šetina. Oba sta s svojo vsestransko dejavnostjo, šolsko in izvenšolsko, zgledno in uspešno opravljala poslanstvo učitelja in prosvetitelja. Za Antona Jeršinoviča (1845 – 1911) so ob njegovi 25-letnici učiteljevanja poročale Novice z dne 1. avgusta. 1887, da "je povzdignil šolo v tem najrevnejšem okraju na Kranjskem na višjo stopnjo, nego šolstvo v vseh sosednjih okrajih" in da je bil ustanovitelj čitalnice in soustanovitelj požarne brambe, posojilnice in njen načelnik, družbenik podružnice Sv. Cirila in Metoda in "sploh vnet občan". O dejavnosti Franja Šetine (1853 – 1916) pa zvemo iz Slovenskega naroda z dne 17. februarja 1916, "da je bil sposoben in uspešen učitelj in vodja šole ter da je bil dolga leta član črnomaljskega mestnega odbora, posojilnice, okrajnega šolskega sveta, bil predsednik kmetijske družbe in imel velike zasluge za napredek kmetijstva in vsesplošnega razvoja Črnomlja in Bele krajine. Za šolsko in gospodarsko delovanje je bil odlikovan z zlatim križcem. Kljub starosti (v 61. letu) se je med prvo svetovno vojno javil za prostovoljnega strelca in vztrajal v vojaški službi, dokler ga niso zapustile moči".

VIRI IN LITERATURA

- Jože Cimperl, Država prevzame skrb za šolstvo, Dokumenti slovenstva Dolenjske novice 6. 6. 1918
Dušan Kos, Bela krajina v poznem srednjem veku, Ljubljana 1987
Janez Kramarič, Črnomelj v daljni in bližnji preteklosti, Črnomelj 1999
Kronika župnije Črnomelj (hrani Župnijski urad v Črnomlju)
Novice 9. 3. 1862, 12. 3. 1862, 18. 6. 1862, 14. 8. 1862, 1. 8. 1887
Leopold Podlogar, Kronika mesta Črnomlja in njegove župe, Ljubljana 1906
Vlado Schmidt, Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem, I. knjiga 1963 in II. knjiga 1964, Državna založba Slovenije, Ljubljana, III. knjiga 1988, Delavska enotnost Ljubljana Slovenec 21. 8. 1875, 18. 3. 1890
Slovenski narod 27. 5. 1869, 29. 8. 1878, 17. 7. 1878, 18. 7. 1888, 17. 2. 1916
Dokumentacijska zbirka Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani – Osnovna šola Črnomelj

Namesto konca

Med starimi propadajočimi stavbami v črnomaljskem mestnem jedru je kot še vedno najbolj impozantna stavba osnovne šole iz leta 1890. V urejenih kletnih prostorih je vinoteka, v neprimernih prostorih v pritličju pa gostuje Center za socialno delo, medtem ko drugi prostori dvonadstropne stavbe zaradi dotrajanosti niso več uporabni. Koliko generacij mladih Črnomaljšev je v njej dobilo osnovno izobrazbo! Mnogi poznejši pomembni Črnomaljši in okoličani! Učitelji pa osnovne pogoje za opravljanje njihove učno-vzgojne in splošne prosvetiteljske dejavnosti. Zato bi ji bilo kot pomniku prosvetne dejavnosti v mestu in občini in impozantni ter dekorativni stavbi treba dati prioriteto v prizadevanju ohranitve starega mestnega jedra.

MARIJAN TRŠAR

TRNOV VENEC, akril na platnu, 2002
ZNAMENJE NA NEBU, akril na platnu, 2002

Ivan Gregorčič

»NIKOLI DOSEŽEN IDEAL: BITI SREČEN ŽE S TEM, DA SI!«

Pogovor z akademskim slikarjem, profesorjem, likovnim teoretikom in kritikom ter pisateljem Marijanom Tršarjem

Marijan Tršar

Marijan Tršar, ki mu je zibelka stekla v Dolenjskih Toplicah, je lani praznoval 80-letnico. Njegovo življenje pa je v času druge svetovne vojne potekalo tako, da bi se zelo lahko zgodilo, da bi se ustavilo, saj ga je pot vodila vsaj mimo treh postaj smrti: kot prostovoljca na začetku vojne v Zagrebu, nato pa še v taboriščih Gonars leta 1942 in v Teharjih po koncu vojne. Zlasti zadnja ga je z doživeto grozo travmatično zaznamovala, kot lahko razberemo iz njegove avtobiografske proze *Dotik smrti* ali razbiramo še z njegovih zadnjih slikarskih del, npr. iz ciklusa *Holokavst*, ki so bila razstavljena ob slikarjevem jubileju.

Slikarstvo je gotovo osrednje »obdelovalno polje« Marijana Tršarja: loteval se ga ni le kot ustvarjalec - grafik in slikar, ampak tudi kot kopist srednjeveških fresk, kot profesor na Akademiji za likovno umetnost v Ljubljani, kot likovni kritik in pisec monografskih študij o številnih slikarjih in kiparjih, kot likovni teoretik, kot razlagalec umetnin v živo in še kaj.

Svoja likovna dela je predstavil na 23 samostojnih in številnih skupinskih razstavah, likovnoteoretska in kritiška dela pa so izhajala v številnih revijah, v knjižnih izdajah pa so izšla naslednja: izbor likovnih kritik in esejev *Hoja za poustvarjeno lepoto* (1970), zbirka razmišljanj o tradicionalnem in začetkih modernega slikarstva *Sprehod po pariških galerijah* (1972), zbirka esejev o umetnosti in življenju *Kopist in samota* (1996). Študijsko se je poglobljal v Kandinskega. Rezultat tega študija je bil magistririj, ki je pozneje doživel nadgradnjo v knjižni izdaji Vasilij Kandinsky, slikar in teoretik (1997).

Kot besedni ustvarjalec je izdal otroški povesti *Indijanci*, *gusarji in detektivi* in *Zgodbe o psu Riku* (obe 1969), avtobiografske črtice *Otroštvo* (1993) in že omenjeno avtobiografsko prozo *Dotik smrti* (2000), ki je opremljena tudi s podobami, ki sta jih slikarjeva oko in roka beležila v Gonarsu in Teharjih.

Vse to raznovrstno delo razkriva skoraj hlastno življenjsko energijo, ki jo je morda generirala tudi doživljena bližina smrti. Ta mu je najbrž tudi narekovala spravljiv odnos do življenja, ki je morda besedno najgloblje izražen v esejističnih razmišljanjih *Kopist in samota*, nastalih že leta 1968. Vsekakor pa se vse njegovo delo vrti v krogu umetnosti, ki morda edina lahko daje (ali bolje: nakazuje) odgovore na bistvena vprašanja življenja. Da so ta lahko zelo zavozlana, nam dokazujejo tudi življenjska zgodba in razmišljanja tokratnega našega gosta, ki tudi po 80.letu ohranja vitalnost in vero v življenje, čeprav na trpkih usedlinah doživetega in preživetega.

Ste se lani, ko ste praznovali 80-letnico, zahvalili usodi, saj vas je smrt »vohala« tako od blizu, da sami pravite, da ste se rešili po čudežu, kot »svetopisemska« kamela skozi šivankino uho? Katera vaša lastnost je bila ključna v tem srečnem preživetju?

Težko bi izbrskal iz svojega značaja katero koli, ki bi ji moral izreči zahvalo, da sem tedaj preživel - najbrž mi ne bi pomagala niti najbolj presukana brez božje pomoči. Če kdaj razmišljam o tistih usodnih dneh, ko mi je življenje dobesedno "viselo na nitki", mi odpove vsaka logična razlaga, kako se je mogel tako nerešljiv gordijski voz odmotati meni v prid. In tudi če me je moja poklicna "slikarska" zavzetost nenehna in natankega opazovanja sočasnega dogajanja rešila prenekaterih nevšečnosti in napačnih reakcij, na končno odločitev mojega biti ali ne biti gotovo ni mogla vplivati. Morda bi smel reči le to, da pa mi je v iskanju poti iz bunkerja hudo prav prišla moja prirojena in v klasičnem študiju negovana sposobnost logične analize in dokazovanja, kar ste lahko sami razbrali v moji knjigi *Dotik smrti*.

Kakšno notranje vrenje in čustvovanje (oz. zanos) vas je 19-letnega mladeniča leta 1941 pognalo v Zagreb med prostovoljce?

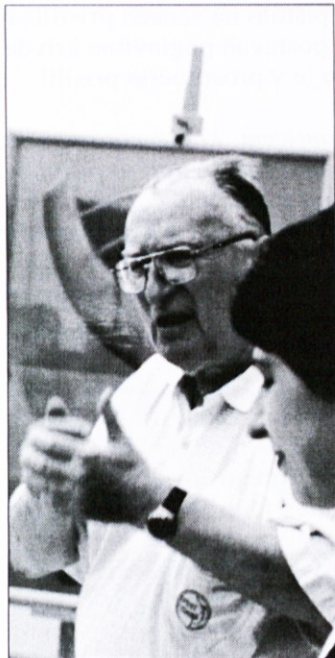
Najbolj prav ste zapisali v oklepaju - domoljubni zanos je dvignil posebej tedanjo študentsko mladino v demonstracije proti paktu s Hitlerjem in v manifestiranje za odhod med prostovoljce za obrambo domovine. Vzkipel je do vrelišča, nihče se ni spraševal, kakšne so realne možnosti takšnega upora Davida proti Golijatu. "Glejte, te mlade norce, " je zmajeval z glavo knjigarar Kleinmayer Bamberg, kjer sem prav tedaj iskal neko knjigo pa se po naključju znašel sredi hrupnih povork na Miklošičevi, "kaj mislijo, da bodo oni ustavili fūürerja, ki si je pokoril že celo Evropo?" Toda, kaj mar dejstva našemu mlademu idealizmu - še v Novem mestu, na prvi postaji v prostovoljstvo, nas niso mogle odvrniti profesionalne ocene našega profesorja zgodovine, dr. Ernesta Turka, solunskega borca, tedaj majorja jugoslovanske vojske, da je vojna zgubljena, padlo da je Skopje, naj bomo razumni in se vrnemo domov. Ne, kje pa, smo rinili naprej, mi se bomo borili do zadnje kaplje krvi, kjer koli, magari v nepristopnih bosanskih planinah! In tako smo doživeli kapitulacijo Jugoslavije v Zagrebu, sredi bučečega ustaškega osirja, se potem nekako hitro rešili lagerja in prebunkani v vsaki vasi Zágorja, prek katerega smo se vračali, končno le prestopili slovensko mejo pri Dobovi. Grozljivi prizori, ki sem jim bil priča in udeleženec, so bili prvi, a za poznejše vojne zgrade in nezgode še kako koristen življenjski korektiv mojemu mladostnemu idealizmu. Spoznal sem, da se v takšnih revolucionarnih izbruhih lahko tudi sorojak, znanec in celo prijatelj v hipu sprevrže v krvi žejno zver, v nečloveškega sovražnika. In prvokrat sem tedaj zaslišal tisto zloveščo besedo: "Izdajalec! Ta je izdajalec!" - ki je postala omen za našo poznejšo bratomorno revolucijo.

V taborišče Gonars vas je pripeljalo kljubovanje Italijanom v času okupacije ...

Težko bi temu rekel kljubovanje, saj so okupatorji v juliju 1942 v racijah iz posameznih delov Ljubljane odpeljali v Gonars praktično vse mlajše moške. Tudi mene iz šentpeterske fare in dan prej Franceta Balantiča iz Most. Toda držalo bo, da bi se s Francetom lahko izognila internaciji, če bi se zapisala v GUF (Giuventuu Universitaria Fascista),

Ivan Gregorčič
"NIKOLI DOSEŽEN IDEAL:
BITI SREČEN ŽE S TEM, DA SI!"
Pogovor z Marijanom Tršarjem

Na razstavi dijakov gimnazije v Št. Vidu leta 2001

ker bi potem lahko izkoristila štipendijo - jaz v "slikarskih" Firencah, on na Istituto Orientale v Neaplju.

Vas je torej v tistem času vodilo domovinsko čustvo; kako ste doživljali (oz. še doživljate) oznake domobranstva (ki ste mu miselno pripadali) kot gibanja, ki je izdalo domovino?

Kdor je sam preživel tista vojna leta, ne more verjeti, kako lahko petdesetletna pristranska zgodovina in rdeča indoktrinacija v šolah in medijih postavi na glavo tedanjo resničnost. Dejstvo je, da je bila Slovenija za razliko od vseh tedanjih sosednjih držav v Evropi edina, ki pred vojno ni premogla nobene pronacistične ali profašistične stranke. To, da zdaj poskušajo nekateri enoumnježi na silo izfabricirati "klero-fašizem" in podobne nesmisle, kar naj bi letelo na tedanjo največjo stranko SLS pa še, denimo, na Katoliško akcijo in Stražarje, je mogoče ovreči že z nekaj besedami: kakšni "fašisti" neki, ko nas je prav SLS pozivala v prostovoljstvo proti Hitlerju - z njim pa so se tedaj pajdašili komunisti, pokoravajoči se sovjetsko nacističnemu paktu - nobenega svojih rdečih sošolcev nisem srečal v Zagrebu! In Mladci katoliške akcije smo študirali ne samo papežev protikomunistični Quadragesimo anno, ampak tudi Mit brenerder Sorge, njegovo ostro obsodbo nacističnega poganstva. Takoj po vrnitvi iz Zagreba so me zaprisesgli, da se bom boril "za kralja i otadžbinu", ko ni bilo nikakršne Osvobodilne fronte, še Protiimperialistične ne. A naša "objektivna" zgodovina ni nikjer zapisala, da je vprav OF, ki je zamujala in čakala na ukaz iz Moskve do Hitlerjevega napada v juliju, usodno razklala slovenski narod s svojo oktroirano izjavo, da bo smatrala za izdajalce vse, ki ne bodo z njo, pa čeprav se mimo nje organizirajo proti okupatorju. Če bi šlo OF v resnici za narodni upor proti okupatorju, bi morala biti vesela vsakega organiziranega odpora, ne pa da je vnaprej sebe, zamudnico, proglasila za edino zveličavno osvobodilno gibanje pa brž pobila voditelje "ne njihove" že obstoječe ilegalne rezistence. In potem jela zalivati mesto in podeželje s krvjo revolucionarnega terorja. V nebo vpijoče zločine, pomore nedolžnih so zamaskirali v "likvidacije izdajalcev", tudi celih družin z otroki vred (izpisal sem si šestnajst takšnih "otroških izdajalcev" od rosnih do pubertetnih let!). In to že v času do srede julija 1942, ko še ni bilo nobenega vaškega stražarja, kaj šele domobranca. Je bil to res boj proti okupatorju, ko pa so padali predvsem slovenski civili in ne okupatorski vojaki? A kakšen odgovor na ta zgroženi "zakaj?" nam je dala naša "objektivna" zgodovina? Govoriti sprenevedavo o nekakšnih neljubih napakah, ki da jih je vodstvo OF obsojalo, ker da so hudo škodile razvoju osvobodilnega gibanja, je docela neprepričljivo, ko pa je bilo takih nikoli uradno prešteti in še danes tabuizirano zamolčevanih "napak" menda že v tistem začetnem letu več kot tisoč. Ali ni za to dosti prepričljivejši odgovor v dnevniku revolucionarja Che Guevare, ko piše: "Kmetje se nam nočejo pridružiti, treba bo začeti z revolucionarnim terorjem!" Ne, ni šlo torej za napake, ampak za skrbno naštudirano revolucionarno taktiko, kako z grozodejstvi prisiliti goloroke kmete, da se obupani uprejo in začnejo braniti svoje družine, pa čeravno - v našem primeru - z orožjem, ki so ga lahko dobili edino pri okupatorju. Da je bil to glavni cilj grozovitega terorja, nam v svojem dnevniku iz baze na Rogu pritrjuje Edvard Kocbek: "Danes naši partijci triumfirajo - nasprotniki so vzeli orožje od okupatorja!" Triumfirali so torej - ne pa žalovali, kot bi morali, če bi jim kot pravim patriotom šlo zares za

blagor naroda, ki so ga sami z zločini pahnili v bratomorno državljansko vojno!

Ta legitimen upor proti revolucionarnim zločinom je določal tudi moj odnos do domobranstva. Takšni prisiljeni kolaboraciji, ki je nastala kot vstaja obupanih proti nečloveškim pobojem, najdemo lahko vzporednico v tragiki dekleta, ki so jo s pištolo na sencih prisilili v prostitucijo: po vseh božjih in človeških postavah poglavitne krivde ne nosi nesrečno dekle, marveč tisti, ki jo je v prostitucijo prisilil.

V Gonarsu ste bili s Francetom Balantičem, ki ste mu pozneje ilustrirali Sonetni venec. Zanima me, kako ste doživljali to pesnitev in drugo njegovo poezijo, ki je metaforično bujna, tako duhovna kot senzualna in (tak občutek imam) nekako blizu vašemu doživljanju življenja.

Ko se je Balantič prvič pojavil v našem, rekli smo Kremžarjevem krožku, smo ga vsi, tudi nekaj pesnikov začetnikov v njem, sprejeli kot (tako ga je najavil Kremžar) "tapravega pesnika" - že od vsega začetka smo mu priznavali izjemnost. Tudi sam, ki sem štiri leta prej predsedal s pesnikovanja na slikanje, sem brž začutil, kolikšna je razlika med mojimi priložnostnimi poizkusi pa njegovo uročno, zavezujočo poezijo. Posebej me je čustveno pritegovala in zasičevala njegova metaforično nadracionalna fluidnost. Še dosti pozneje, ko sem v Vetrinju spoznal drugega domobranskega pesnika Ivana Hribovska, sem brž občutil prav v tem razliko med njima - bližji mi je bil "presunljivo prispodobni" France od dosti bolj racionalno osvajajočega Ivana. Prav gotovo sem mu bil po tem čustvenem prekipevanju bržčas blizu tudi v svojih pesniških poizkusih, zato se mi zdi paradoks, da pa v svojih prvih ilustracijah njegovih pesmi prav tej njegovi metaforični zakladnici nisem umel ali zmogel najti odgovarjajoče likovne metaforike - edino ta bi mogla sinergično učinkovati v tej simbiozi slike z besedo. Za sam Sonetni venec je, kot vemo, France dobil navdih na Veliki planini, kjer smo skupaj s Kremžarjem prebili nekaj navdahnjenih dni, jaz posebej v risanju narave, vsi trije pa v plodnih razmišljanjih in zagretih kresanjih duhov. Pravzaprav se mi je šele v ilustracije tega Balantičevega dela posrečilo vnesti vsaj zadovoljivo mero lastnih likovno metaforičnih domislic, ki so, upam, vendarle dodale nekaj likovno izpovednega vonja tej sugestivni poemi.

Bi na kratko »duhovno« portretirali svojega najljubšega prijatelja, pesnika Franceta Balantiča?

Vsaj, kot rečete, "duhovni" portret naj si privoščim, ko ga pravzaprav "po naravi" nisem lovil na papir ali platno; natančneje, enkrat samkrat sem ga nekoč krokijsko ujel na ploščo za jedkanico, ki pa se mi je že zdavnaj izgubila. Za oba portreta, v "Sonetnem vencu" in "V ognju groze plapolam", sem si pomagal s fotografijami. Zelo jasno pa se mi še danes izrisuje Francetov "duhovni portret", pa naj bo tisti dotikajoč se njegovega osebnega značaja ali oni, ki sem ga že omenil ob branju njegove pesniške izpovedi. Glede prvega nedvomno velja, da ga javnost - tudi zavoljo nekaterih nekorektnih, "propagandnih" pričevanj - pozna dokaj drugačnega, kot smo ga dojemali njegovi dobri znanci in prijatelji. Ob prvih stikih z njim je res marsikdo dobil občutek izjemno plahega, kar premehkega fanta - moji teti, preprosti kmetici iz Zaloga, se je zazdel nekako preplašen, "kar počenil bi kot moja čiba, če bi ga poklicala". Toda takšno je bilo le njegovo površno

Ivan Gregorčič
"NIKOLI DOSEŽEN IDEAL:
BITI SREČEN ŽE S TEM, DA SI!"
Pogovor z Marijanom Tršarjem

Na ekskurziji Akademije za likovno umetnost v Španiji leta 1973

naličje, bližnji smo ga iz debat in diskurzivnih razmišljanj poznali čisto drugačnega - ne le kot izjemno bistrega in vedno v bistvo dilem prenikujočega misleca, marveč nič manj kot presenetljivo doslednega in neustrašeno svoj prav dokazujočega sogovornika. O Balantičevem "slabičevstvu" so se po njegovi smrti razpisali posebej prorežimski znanci in kolegi, saj so potlej lahko razlagali njegov "nerazložljivi" odhod med protikomunistične stražarje kar z njegovim servilnim značajem - slabič se iz hvaležnosti pač ni mogel upreti vabilom prijatelja Kremžarja. V resnici pa je nas prijatelje spravljal v zadrego prav njegov nezlomljivi ponos, rajši je stradal, kot si pustil pomagati. Zato smo se domenili, da bomo vsako priliko, ki jo velja tako ali drugače proslaviti, praznovali skupaj z njim, da se bo vsaj takrat pošteno najedel - a brez občutka, da mu delimo miloščino. Kar precej takih tudi izmišljenih praznovanj smo "organizirali" bodisi pri meni v najetem ateljeju, pa v Kremžarjevem ali tudi v Balantičevem stanovanju.

Zanj je nekako obveljalo mnenje, da je bil »nepolitičen« (v njegovih verzih človek zaman išče mest, ki bi kazala na ideološko angažiranost) in da je za njegovo domobranstvo »kriv« France Kremžar ...

Ja, že večkrat sem slišal za takšen "demoničen" Kremžarjev vpliv na "slabotnega" Balantiča. Sam pa vem za pripetljaj, ki govori čisto drugače. Ob neki priliki, ko ni bilo Balantiča v krožku, nam je Kremžar zaupal: "Veste, fantje, izvedel sem, da se je Balantič, začel povezovati z oefovci. Toda vse vas prosim, naj ga nobeden ne poskuša spreobračati, on mora sam v sebi priti na jasno; in prepričan sem, da se bo odločil prav." Kremžar ni bil le iskren Balantičev prijatelj, dosti več, on ga je, bi lahko rekel, občudoval kot genija. In nikoli si ne bi privoščil ta svoj ideal siliti v karkoli proti njegovi volji. Imate prav, Balantič ni bil političen in vzrok za njegovo "politično odločitev", da vstopi med vaše stražarje, ni bil političen, ampak etičen - odločil se je proti zločinu. A ne naenkrat, dozoreval je po stopnjah. Čeprav je v Gonars odšel še kot pristaš OF, mi je, ko sva v oktobru končno le prišla skupaj v barako, zaupal: "Veš, sveta ne bo rešila nobena druga ideologija, edino Kristusov nauk ljubezni!" Kaj ga je pripeljalo do tega spoznanja, ne vem, ker sva bila prej v ločenih "repartih" kampa, prav gotovo pa za to ni mogel biti "kriv" Kremžar, ki ga ni bilo v Gonarsu. In s takimi načeli se zagotovo ne bi mogel več bratiti z rdečo OF, ki ji je bilo prav netenje sovraštva pomembno sredstvo za dosego cilja. Pa tudi ob njegovi končni odločitvi v Ljubljani ni bilo Kremžarja. Bilo je na Jožefovo - dobro se spomnim, ker sem god vedno praznoval na tega svetnika - in med sprehodom po Miklošičevi mimo frančiškanov me je hudo presenetil: "Spoznal sem, da se je treba boriti proti zločinskemu komunizmu," je rekel. "Odločil sem se, da bom odšel k Francetu na Notranjsko. Ne bom pa nosil orožja, le pomagal mu bom v pisarni!" Zakaj je potem "nosil orožje", ne vem, sodim pa, da so ga k temu nagnila rdeča grozodejstva, ki jih je na terenu doživljal od blizu. Mislim, da je ta zgroženost nad komunističnim divjaštvom bila vzrok tudi njegovemu vztrajanju v vojaški uniformi, ko sem ga - stražarja na bloku pri Lavrici - na dolgo in široko prepričeval, naj vendar pusti puško, saj lahko dosti več koristi narodu kot nadarjen pesnik. Odločno me je zavrnil, odšel s Kremžarjem nazaj v Grahovo in tam umrl v ognju, kakor je napovedal v svojih pesmih.

V kaotičnem času vojne je odločanje gotovo težko, posebno ker mora biti hitro. Toda kot lahko beremo v vaši spominski prozni knjigi Dotik smrti, odločitev, da se po končani vojni pridružite bežečim na poti na Koroško, ni bila težka. Kaj vse je tako odločitev pogojevalo?

Če se spomnite, že na začetku svoje pripovedi omenjam komunistični seznam ljudi, kakih tisoč nasprotnikov, ki so jih nameravali po zmagi pobiti - no, zdaj vemo, da to ni bila nikakršna boleсна paranoja: na spominski plošči žrtev povojnih pobojev na ljubljanskih Žalah je izpisanih približno toliko nesrečnih imen. »Čeprav nikoli nisem nosil orožja in sem tudi zavoljo svoje zagretosti za umetniško izživljanje živel dokaj odmaknjeno od političnega udejstvovanja, sem trdno verjel, da mi ne uide "likvidacija", če ne zaradi drugega, že zaradi ilustracij Balantiča in nekaterih po časopisih in revijah. Mimo tega pa smo, kot vedno iskreni privrženci zapadnih zaveznikov, trdno verjeli, da bodo to upoštevali, saj so vendar vedeli, da se domobranci ne borijo za Nemce, ampak le proti zločinom komunistov, ki so že zdaj prikriti sovražniki vsega demokratičnega in bodo kmalu odkrito nastopili proti njim. Prepričan sem, da ga ni bilo enega med nami, ki bi verjel, da nas bodo prav "naši" Angleži izročili partizanom, tako rekoč iz komodnosti, v zameno za njihov umik s Koroške.

Sicer v nekem drugem kontekstu v eseju Kopist in samota pravite: »Zgodovina ne bo nikoli do konca pojasnila vsega; nikoli dokazala popolno povezavo med vzroki in posledicami.« Kaj je po vašem videnju odločalo o tem, ali so se ljudje odločali za partizanstvo ali za domobranstvo?

V omenjenem kontekstu sem mislil predvsem na nujno razliko med subjektivnim in objektivnim, zato govorim o nemogoči "popolni povezavi": zgodovina more in mora upoštevati predvsem "objektivne dokaze", subjektivni pa praviloma ostajajo "nevidni", skriti v osebnih značajnostih, razpoloženjih, nagnenjih ipd. Denimo, za vzroke poraza v neki bitki lahko zgodovina našteje vse objektivne "činitelje", premoč čet in orožja, zgrešeno taktiko, napačne odločitve vodilnega ipd., toda nekje sem bral, da je Napoleon, ne vem kdaj in katero bitko, izgubil, ker je bil neprespan zavoljo črvičenja v želodcu. Morda iz takšnih v zgodovini nezabeleženih vzrokov ni bil zmožen genijalnih odločitev, ki so mu dotedaj prinašale zmage. Ravno tako bodo ostali prikriti pravi vzroki fantov, ki so stopili v protikomunistični boj, ko so jim pobili starše. Še več, poznal sem dva, za katera se je med nami šušljalo, da pripadata "črni roki", a le malo jih je vedelo, da sta borni preostanek številne družine, ki so jo že na začetku pomorili rdeči likvidatorji. Toda tudi če sam nisi bil neposredno prizadet, ti je vest velevala upreti se razraščajočemu se zločinu. Danes postkomunistična propaganda rada očita, da je bil antikomunizem kriv za tragedijo našega naroda, ker se je začel organizirati in bojevati proti OF. Kakšno sprevračanje dejstev: pred njimi so se že organizirali proti okupatorju, pa so jih rdeči obsodili za izdajalce in jih pobili. A ko so se obupani in nemočni končno le odločili upreti se zločinskim pomorom, so zagnali vik in krik, da uporabljajo okupatorjevo orožje, čeravno se drugače oboroženim zločincem ni dalo postaviti po robu - naj bi šli s cepci proti brzostrelkam? Brez teh začetnih zločinov OF ne bi bilo nikakršnega oboroženega kolaboriranja, preveč so naši ljudje že tradicionalno mrzili Italijane. So morda zato še danes tako prikrivani prav ti strašni poboji v prvem letu vojne, ker v njih tiči edina prava razlaga: bila je z zločini OF

izsiljena kolaboracija! In to kajpa nič ne spremeni dejstva, da je vse to ostalo skrbno zakamuflirano in je bučno slavljenje partizanskega boja proti okupatorju še naprej privabljalo množice tudi resničnih domoljubov v njihove vrste.

Grozo vetrinjskih in teharskih dni oz. mesecev lahko podoživljamo v vaši že omenjeni spominski prozi. Če bi iz tega časa morali izločiti tisto najhujše, kaj bi izpostavili?

Vsem prisilnim lagerjem je skupno eno: človeka poskušajo razčlovečiti. Tudi v dosti manj nečloveškem Gonarsu smo bili interniranci le številke. V Teharjih pa je spodbujano sovraštvo do nemočnih jetnikov izumljalo vrsto nedoumljivih, človeškemu bistvu upirajočih se poniževanj, kot denimo: goltanje lastnega blata s tal, lizanje odvrženih ostankov hrane s poda ali celo krvavo zapoletavanje za kosi kruha, vrženimi med svitke bodičaste ograje. Da ob tem ne naštevam telesna mučenja in prisilno mlatenje dveh nesrečnikov med seboj do onemoglosti. Čeravno sem šel tudi sam skozi bunker in batinanje, mislim, da so se tam dogajale še dosti hujše reči, kot so se meni - no, sebi v dobro moram po pravici povedati, da se nikoli v življenju, tudi v najbolj krutih situacijah, nisem štel za največjega reveža in me je morebiti prav to reševalo obupa. Toda čeravno me niste vprašali, bom izpostavil tudi drugo plat medalje v lagerskem peklu: sublimno plemenitost človeškega duha, ki je pravzaprav preseгла vse verjetne meje: ali si lahko predstavljate, da so v tisti skrajni mizeriji, ko se je vsak tresel za drobtinico hrane, ki mu je obetala preživetje, pri civilnih zaprta dekleta metala - sama smrtno lačna - koščke bogve kako prihranjenega angleškega "cvibaha" še večjim trpinom, vojakom na peščemnem kareju C, ki so votli od gladu čakali, da jih odpeljejo v smrt? Že nekajkrat sem opisal ta čudež nadčloveške dobrote: Ljubiti svojega bližnjega bolj kot sebe!

Čeprav zaznavate posamezne pramene svetlobe človečnosti na partizanski strani, pa vendarle ne skrivate odpora do gibanja, s katerim je bilo povezano in ga imenujete »zločinski komunizem« ...

Nikoli nisem sovražil človeka, pa naj je bil še tako zavržen. Kot veste, krščanstvo uči, da Bog sodi le po subjektivni krivdi in je lahko celo morilec, ki je moril v prepričanju, da dela prav, pred njim brez greha. Seveda to ne velja za človeško pravo, pred njim je kriv v vsakem primeru. Prepričan sem, da je med takratnimi klavci in likvidatorji, kot so jim olepševalno rekli, kar nekaj takšnih, ki jih je ideologija prežela do obisti, da ne samo delajo prav, ampak celo počnejo nekaj koristnega za obetano brezrazredno družbo. Zato zavračam in čutim globok odpor le do ideologij in gibanj, ki so ljudi zmožne zastrupiti v takšne zločine. Proti napačnim idejam se je treba boriti z idejo, dokler niso segle čez rob, po skrajnem sredstvu, po zločinu za dosego zmage. Skrajno nasilje, umor je tisti rubicon, ki ga ne velja prekoračiti v normalnem političnem tekmovanju. Komunizem pa je že na samem začetku prinesel na našo politično sceno prej neprakticirani zločin.

Ko ste pisali spominsko prozo o svoji vojni odisejadi, ste se gotovo srečevali z vprašanjem o razmejitvi dejstev (oz. »spominskih slik«) in svojih današnjih mnenj, stališč... Nasploh: s kakšnimi težavami, dilemami ste se srečevali pri tem pisanju?

MARIJAN TRŠAR

RUMENI STREL
akril, 1999

Ne vem, ali ste opazili, da v svojem spominskem pisanju dosledno nikjer ne posegam iz časovnega okvira dogodkov. Samo tisto, kar sem takrat videl, slišal, trpel in doživljal, sem pripustil v vrstice pripovedi. Zavedal sem se, da s tem zelo osiromašim svojo fabulo - kako zanimivo bi bilo za bralca zvedeti, kaj se je, denimo, pozneje zgodilo z Miranom, z Milojko, s Francijem ; kaj so mi povedali potem, ko sem bil že rešen iz lagerja; in podobno, kako sem šele v Ljubljani izvedel za zgodbe desetih pobeglih, pa za kapota Riharda ali za bolničarja Toneta, s katerimi sem se srečaval še leta pozneje. Celo o tem nič, da mi je risbe rešil, prinesel pred Tabor neznanec, iz katerega sem med portretiranjem izvrtal samo to, da ga, skrivnostneža, kličejo za Dušana. Za tako pripovedno "higieno" sem se odločil namenoma, da se mi ne bi paleta oseb in dogodkov razrasla na kopico v sledečih petdesetih letih pričujočih zgod in usod, kar bi močno zvedenilo tragično dramatični karakter kompaktnega teharjanskega pekla. Glede samega pisanja pa sem že povedal nekajkrat, da me je hudo dajala predvsem zadnja lagerska pripoved, ker sem čutil, da je še nisem prebolel tako do kraja kot prejšnji dve. Težko je pisati suvereno o snovi, ki ti potem v spanju odganja spanec. Zato sem se tudi odločil, da prvi dve zgodbi, pišem v prvi osebi, zadnjo pa, še vedno ranjivo in pekočo, v tretji - na tak "zvit" način bi se rad vsaj malce odmaknil od preveč vrpajoče spominske stvarnosti. Sem ravnal prav? Ni jih malo, ki jih ta dvojnost moti, a pisatelj Alojz Rebula se ni spotaknil obnjo, ko me je pohvalno okrenil, češ da je sedaj pisec presegel slikarja, Rudi Šeligo pa mi prav zanjo izrazil pismene čestitke.

Na nekem mestu pravite: »Ali je sploh kakšna razlika med besom množice katerekoli sorte? Ko jim popustijo uzde razuma, se hipoma sprevržejo v krvi željno čredo, pa naj bo rdeča, bela ali črna!« V tem kontekstu sprašujem tole (morda zveni cinično, vendar nikakor ni tako mišljeno): Ali je mogoče verjeti, da bi druga stran v primeru zmage ravnala po vojni s premaganci drugače?

Mislím, da sem načelno odgovoril že maloprej, ko sem razlagal krščansko gledanje na krivdo. Kadar masa pobesni, ji gre bes res čez rob, ne glede na barvo. Toda že v svoji knjigi sem zapisal zgodbo, kako je domobranski nadporočnik rešil pred linčanjem pobesnele "bele" množice domnevnega partizanskega špijona. V tem je, vidite, razlika: rdeče vodstvo je sovraštvo še podpihovalo in ga zahtevalo, naša vzgoja pa je - v opisanem primeru pri višjem častniku - terjala, da se ravna po zakonu. Tako sta tudi Kremžar in Balantič ostro obsojala "črno roko", ker se ne drži prava. Ne vem, kako ostro bi sodili beli rdečim, če bi oni zmagali, sem pa prepričan, da ne bi dovoljevali ne množičnih linčev ne brezsodnih pobojev, ker bi se takemu ravnanju uprla njihova moralno zdrava baza. Možni bi bili neobvladani ekscesi, sicer pa bi zmagalo profesionalno sodstvo.

Tragični povojni poboji so bili dolga leta tabu. Prvi je javno postavil vprašanje o tej travmatični temi Edvard Kocbek leta 1974. Je bilo iluzorno pričakovati, da se bo tragična epizoda iz naše zgodovine začela razčiščevati takrat? Verjetno bi bilo zelo koristno, da bi se.

Če se spomnite, je naša rdeča oblast rabila kar več desetletij, predno je prišla do spoznanja, da se tolikšnega genocida ne bo dalo skriti za vedno - kosti so kar same lezle iz jam na dan. Zato se je po preizkušeni metodi umaknila za korak in tam postavila svoje nove okope. Zdaj

sicer priznavajo celo, da je bil to zločin, a nič ne naredijo, da bi odkrili krivce - ne tiste izvajalce likvidacij, ampak naredbodajalce - teh enostavno ne najdejo, niti z lučjo pri belem dnevu ne, čeravno jih vidimo sprehajati se žive in zdrave. Vsega kriva naj bi bila nekakšna jugoslovanska vojska, čeravno smo mi v Teharjih trepetali edino pred slovenskimi stražarji. Gredo se nečedne igrice, kaj naj napišejo na grobove pobitih in ali naj jim priznajo status vojakov ali civilov. Pomislite samo, kako bi planili pokonci borci, če bi jim, denimo, "belčki" predpisovali, kaj bodo zapisali na grobove svojih padlih tovarišev - toda kar velja zanje, ne velja za nasprotnike: tem naj napise na grobovih diktirajo nasledniki njihovih likvidatorjev, ne pa žalujoči sorodniki in potomci! Po drugi strani so pa docela zabetonirali v molk zgoraj opisane začetne poboje, kjer žrtev ne morejo umazati s trditvami, da so nosile okupatorsko orožje. Zavedajo se, da je tu ključ za potrditev resnice o "osvobodilni" vojni in prisilni kolaboraciji.

Do tolikokrat izrečene in željene sprave ne pride. Vprašanje je, ali med udeleženci takratnih dogodkov sploh more priti oziroma, kaj naj bi to pomenilo. Nujna pa bi bila najbrž vsaj neke vrste pomiritev zaradi prihodnjih rodov. Kaj bi bilo potrebno storiti zanjo (oziroma česa ne delati)? In seveda: kdo?

Ste se že kdaj vprašali, v čem je bistvo resnične sprave? In če denimo sežem malce paradokсно v zgodovino: ali je bila mogoča sprava, postavim, med državljani rimske države in njihovimi sužnji? Zagotovo ne, če ne bi zadnji z njo pridobili enakopravnosti, da bi potem kot svobodni državljani v slogi z vsemi živeli dalje. Na soočenju dr. Drnovška z Barbaro Brezigar smo slišali, da novi predsednik ne vidi možnosti za enakost obeh nasprotnih strani, še vedno torej naj bi eni veljali več od drugih. Zato je predpogoj naše sprave, da se ugotovi objektivna resnica polpretekle zgodovine, saj zdaj velja le tista, ki so jo pisali zmagovalci. Neutralni, zares neodvisni, če nimamo takšnih svojih, pa naj tuji zgodovinarji raziščejo medvojna dogajanja ne samo v njihovih končnih posledicah, marveč tudi in predvsem njihove dosežke prezrte usodne vzroke. Ne vem, zakaj se kontinuiteta toliko brani takšne "ponovne bilance", če je res tako prepričana, da ima prav. In abotno je vsakršno zavijanje oči, da bi take raziskave ogromno stale - denar res ne bi smel biti zadržek, saj gre za to, da bo končno narod soočen s svojo nepristransko zgodovino, zakaj le s tako bi mogel jutri osveščen vstopiti v evropsko skupnost.

No, vrniva se k datumu, 30. avgust 1945. Takrat ste se s Teharij vrnili k domačim v Ljubljano. Kako ste se znašli v novih okoliščinah? Ste v nadaljnjem življenju doživljali kakšne zunanje ovire zaradi minulih dogodkov?

O teh svojih letih "drugorazrednega državljanja" sem pisal že tolikokrat in toliko, da bom zdaj kolikor mogoče kratek. Da sem - kljub kar zadovoljivemu predakademskemu znanju - le prišel na novo ustanovljeno ljubljansko likovno akademijo, se moram zagotovo zahvaliti svojemu dolgoletnemu mentorju Božidarju Jakcu, pa menda tudi Francetu Miheliču, ki da se je tedaj potegnil zame (in bil celo toliko pokončen, da se mi je upal po prvem letniku dati nagrado). Vseh vrst težave so me spremljale ves čas. Ilustracije, ki so mi jih že sprejeli, potem niso izšle, niso mi jih vrnili niti plačali. Nagrada za otroško knjigo, za katero mi je žirija že čestitala, je bila podeljena drugi av-

Ivan Gregorčič
"NIKOLI DOSEŽEN IDEAL:
BITI SREČEN ŽE S TEM, DA SI!"
Pogovor z Marijanom Tršarjem

torici. In obsežna magistrska študija o Vasiliju Kandinskem, za katero sem prejel najvišje ocene, je sedem let ležala na založbi in ni smela iziti, ker jo je prišla prepovedat "določena oseba z univerze". A to je le nekaj primerov, kjer sem nekako le lahko razbral, da "budno oko bedi nad menoj", cel kup pa je bilo stvari, ki jim dostikrat niti nisem uganil ne namena in škode, ki so mi jo prizadele. V tem režimu je bilo vse zavito v meglo, le malokrat si mogel odkriti tisto sivo eminenco, ki te je z brco opomnila, da ne boš pozabil, kateremu razredu državljanov pripadaš. Nek znanec mi je oporekel, da pač ni moglo biti tako hudo, saj sem dosegel tudi v tem režimu veliko: profesuro na akademiji in bil celo prodekan! Toda vse, kar sem dosegel, je bilo rezultat mojih posebnih znanj, ki so jih pač morali upoštevati, ker je takšnih primanjkovalo. Bil sem, lahko trdim, s francosko šolo najboljši kopist srednjeveških fresk; pisal sem likovno kritiko, kakršne tedaj nismo premogli, pa so me držali kar več let na Naših razgledih, čeravno sta jih dva "zgrajena" kulturnika odpovedala, ker "belček" piše vanje; namesto dveh že določenih profesorjev sem prišel na akademijo sam učiti štiri predmete, pa še pisal sem zanje, se jim je splačalo. Študentje so me imeli radi, ker jih nisem učil samo "dolgočasne anatomije in perspektive", marveč tudi likovno teoretskih analiz, tako imenovanega "branja slike". Prav oni so zahtevali, da postanem prodekan, kar jim je prvič preprečil "kadrovik" z univerze, a vdrugič jim je uspelo. Najbolj perfidno in zmuzljivo pa je bilo medijsko "zavijanje v mrtvaški prt" mojega likovnega udejstvovanja - ne da bi pisali negativne kritike, marveč enostavno nikjer me ni bilo, no, z malce užaljene domišljije sem se morebiti le ugledal v tistem "in še nekateri drugi" na koncu.

V profesorskem zboru Akademije za likovno umetnost

Kaj pa notranja zaznamovanost? Iz vojnih časov ste prinesli risbe s prizori iz Gonarsa in s Teharij. Opazna je bistvena razlika: v gonarskih risbah opazujete predvsem zunanost (čeprav nikakor ne neosebno, celo kritično, če pomislimo na prizor obhajanja skozi žično ograjo; v teharskih pa je opazna izrazita notranja, predsmeritna stiska v najrazličnejših oblikah.

NAŠ GOST
Rast 1 / 2003

Moram povedati, da je bil moj gonarški opus dosti obsežnejši, še posebno z risbami taboriščnikov, ki sem jih lovil v najrazličnejših situacijah. Gonars je bila zame nekakšna mala likovna šola, toliko

zastojnih modelov se mi je ponujalo na vseh koncih, kjer so se lačni dolgočasili in čakali naslednji obrok prepričle hrane. A ta zajetni kup risb in akvarelov sem večinoma razdelil za spomin med svoje sotrpine, tako da so mi ostali v glavnem krajinski prizori, ki sem jih lahko po večkrat tiskal z linorezov. Res pa je bilo v takratnih risbah manj napetosti, saj v Gonarsu ni bilo nenehnega strahu pred likvidacijo, ki je kot Damoklejev meč grozila vsakemu v Teharjih. Pa tudi moje znanje se je v vmesnih treh letih že močno popravilo, še posebej v odlični Goršetovi šoli zadnje leto vojne.

Zbirka teh risb je sedaj urejena v Zavodu sv. Stanislava v Šentvidu pri Ljubljani. Zdi se, da bi sodila na neko reprezentativno državno mesto (npr. v muzej novejše zgodovine), kjer bi bili predstavljeni ustrezno različni dokumenti, pogledi in resnice tistega zapletenega časa. V smislu pomiritve bi morala za to poskrbeti najbrž država ...

Mislím, da še ni prišel čas za to, taki dokumenti jo prej motijo, kot zanimajo.

Tudi v vašem najnovejšem slikarskem delu še odsevajo vojne travme, npr. v ciklusu Holokavst, ki je v izrazu sicer (navidez) abstrakten, a z opazno asociativnostjo: s krvavo rdečo barvo, »razlito« prek »lobanj«, nekako kaže na realne podzavestne podlage ...

Za interpretacijo našega holokavsta se mi je ponujalo kar nekaj slogovnih in vsebinskih možnosti. Odrekel sem se vsakemu "agitpropovskemu" apostrofiranju krvavih dogodkov, tudi poetiziranemu dramtiziranju; nisem hotel postati ekspresiven kronist kot Goya v svojih Nesrečah vojne, a tudi pretresljivih kupov Mušičevih dachavskih okostnjakov nisem smel ponavljati. Odločil sem se za "skoraj abstrakcijo", ko sem na temeljih mrtvaških lobanj gradil vrhno kompozicijo. Ker mi je tuje nekrofilstvo in ne maram z mrtvaki strašiti ljudi, sem jih zakril malone do nerazpoznavnosti - naj vstopajo v gledalca le kot težka slutnja. Grozo naj vanj lije predvsem listno /lišajasta/ drobirska struktura, ki je pravzaprav v resnici pričujoča v njihovih zadnjih počivališčih, gozdnih jamah. In glavno izrazno sporočilo naj seva iz barvnih skladov, ki naj bi bili - po svojem toplotno-kolorističnem učinkovanju - nekako heretični, nekako mimo predpisanih pravil. Vsebinsko plat sem podčrtal še z bolj ali manj poetiziranimi naslovi posameznih slik.

Že pred vojno ste se slikarstva zasebno učili pri svojem mladostnem vzorniku Božidarju Jakcu in kiparju Francetu Goršetu. Po vojni ste diplomirali pri Gojmirju Kosu, nato pa pri Božidarju Jakcu opravili še grafično specialko. Kaj ste »prejeli« od svojih učiteljev?

Na kratko: pri Jakcu sem se začetnik naučil občutljive risbe in tehnike lesoreza, suhe igle in jedkanice, pozneje v specialki pa še rezervaša, mezzotinte in litografije; šola kiparja Goršeta me je seznanila s trdno grajenimi predstavitvami človeškega telesa in obraza; Gojmir Kos pa nas je uvedel v pretanjenosti toniranih barvnih namazov in v racionalno grajene kompozicije, v čemer je bil pravi mojster.

Bili so močne osebnosti, ob kakršnih se pojavlja najbrž nevarnost posnemanja. Nasploh je najbrž posebna umetnost, da kot profesor na visokih šolah, ki se ukvarjajo z izobraževanjem za t. i. umetniške poklice, najdeš ravnovesje med neke vrste posesivnostjo in odprtostjo, ki omogoča, da (p)ostaja učenec »svoj«. Kakšne so vaše izkušnje in

Ivan Gregorčič
"NIKOLI DOSEŽEN IDEAL:
BITI SREČEN ŽE S TEM, DA SI!"
Pogovor z Marijanom Tršarjem

kakšna so bila vaša vodila pri tem delu kot profesorju na Akademiji za likovno umetnost v Ljubljani?

To šolanje se je v v teku zgodovine močno spremenilo. Nekdaj so šli začetniki v uk v mojstrov atelje in njihov cilj je bil doseči mojstrovo znanje in umetniško popolnost. Moderna akademija pa je kompleksen organizem z mnogimi mentorskimi osebnostmi, specializiranimi za določene umetnostne zvrsti in teoretska področja. Danes je študentov cilj prav nasproten nekdanjemu - biti čim bolj svoj, razpoznaven, čim manj podoben svojemu učitelju. Zares dober mentor je danes tisti, ki študenta ne sili v svoj slog slikanja, ga pa seznanja tako s svojimi delovnimi izkušnjami kot s tistimi iz preteklosti. Vzporedno pa ga teoretski študij seznanja z značilnostmi likovno izraznih prvin in s pravili njihove sintakse. Dober mentor danes torej ne ustvarja svojih epigonov, marveč samosvoje, po osebnem slogu in vsebini razpoznavne umetnike.

Na svoji razstavi v Mali galeriji (levo Andrej Jemec)

Biti »svoj« pa je najbrž tudi stvar korajže ...

Predpogoj za tako "svojo" vsebino in "svoj" slog izpovedovanja je najprej v že prirojenem daru - imaš ga ali ga nimaš, res pa je potem potrebna tudi zavzetost, da mu zvesto slediš.

Pri likovnem ustvarjalnem delu ste šli skozi različne faze, skozi različna (stilna) iskanja. Kaj jih je porajalo? Kako jih vidite oz. bi jih opredelili sami?

Že po prej omenjenih mojih učiteljih ni težko uganiti, da sem šel skozi "trdo šolo"realističnega odzrcaljanja vidne stvarnosti, a že v specialki sem se uprl konvencionalnemu slikarstvu in z "Grupno 53" razstavljal v Moderni galeriji cikel grafik in akvarelov z močnimi ekspresivnimi ekstorscijami predmetnih oblik. Takrat je bila to klofuta režimskemu sočrealizmu, še poebej boleča, ker smo bili vsi izšolani na "socialistični akademiji". Malo prej je režim razburil s svojo avantgardno razstavo Stane Kregar, imeli smo srečo, da je nanj prvega zlił Josip Vidmar golido pomij in smo mi za njim dobili le ostanke. No,

razvojna pot je šla potem dosledno naprej, skozi kubično analizo v opuščanje predmetnih oblik do bolj ali manj dosledne abstrakcije. Neustavljiva radovednost me je silila naprej v neznano, v vedno nove izrazne možnosti. Ker sem v času, ko sem učil na akademiji, dosti pisal ne samo za časopise, marveč tudi za potrebe študentov, sem hočeš nočeš precej zanemaril svoje slikanje in grafiko. Rešen poučevanja sem zato v pokoju vnovič prehodil, ponovil vso nekdanjo pot in se tako spet napolnil z vsebinami, katere so mi izhodišče za iskanje naprej. Še vdrugič sem prek ekspresivnih eksaltacij z novimi izkušnjami vstopil v čudežni svet abstrakcije, ki ga slikarsko raziskujem in izpovedujem še danes.

Pri človeku, ki se ukvarja s slikarstvom ustvarjalno in teoretično, je najbrž nevarnost zavestne samoanalize, ki lahko blokira oz. zavira ustvarjalnost. (Ali pa je morda obratno, da jo »pospešuje«?) Kakšne so vaše izkušnje?

Naš slavni rojak Anton Ažbe, mentor slovite Münhenske šole, je na podobno vprašanje odgovoril Kandinskemu: "Anatomijo morate obvladati, toda ko stojite pred stojalom, morate pozabiti nanjo!" Slikarski akt je predvsem čustveni izliv slikarjeve ustvarjalne energije na platno, ratio mu je pri tem prej v napoto kot v pomoč. Ogromno pa lahko teoretski diskurz slikarju pomaga potem, ko preverja in ocenjuje narejeno. Tudi ko si zarisuje pot naprej, kjer pa kajpa ne sme manjkati poštene doze čustvene občutljivosti. Miselna blokada je pogosta zlasti pri ustvarjalno manj potentnih, ki se najraje izživljajo v neizvedljivih domislicah.

Večina vašega objavljenega teoretično-esejističnega dela je nastala v zvezi z vašim študijskim bivanjem v Parizu leta 1968 in še prej ob kopiranju fresk v Suhi krajini in Hrastovljah. Del je izšel že leta 1972 v knjigi pod naslovom Sprehod po pariških galerijah, ostalo pa šele 1996 v knjigi z naslovom Kopist in samota, oboje pri Slovenski matici.

Vedno me je vodilo načelo, naj bo tudi pisanje o umetnosti le toliko "učeno", da ga bo mogel razumeti vsaj gimnazijski maturant. Na koncu koncev pišemo razlage o umetnosti zato, da pomagamo ljudem vstopati vanjo. Vse našete knjige so menda takšne. Mislim, da sem celo daljšo študijo o poti Kandinskega v abstrakcijo dovolj približal likovno laičnemu bralcu, da mu je ni treba brati s slovarji v roki. Za moje tri knjige za otroke pa se po prej omenjenem "kiksu" prve uradna kritika ni več zmenila, so mi pa znanci in literarni prijatelji vlivali pogum, da se mi splača nadaljevati. Dober znak je tudi to, da so vse moje knjige razprodane.

V vaših razmišljanjih je moč opaziti, da imate sicer jasna stališča, da pa ste ob tem stalno v nekem notranjem konfliktu, kar tudi sami eksplicitno zapišete: »Nenehna dvojnost je v njem (kopistu op.p.): ponižni molilec in jedki dvomljivec.« Je to tudi ta dvojnost ustvarjalca in teoretika, ki skuša »premoščati« dva bregova iste reke?

Težko bi uganil, iz česa izvira, najbrž je nasledek nenehnega izpraševanja po bistvu stvari, kar le malokrat prinaša nedvoumno enoumne odgovore. Stiški opat dr. Nadrah mi je nekoč z nasmehom zabelil, da sem v nekakšnem debatnem odnosu do Boga. Upam, da ni mislil, da je to slabo. Takšno bogzna kje podedovano razklanost nosim s seboj tudi v nekaj pesmih, ki sem jih zapisal v takšnem amfibijskem razpolo-

Ivan Gregorčič
"NIKOLI DOSEŽEN IDEAL:
BITI SREČEN ŽE S TEM, DA SI!"
Pogovor z Marijanom Tršarjem

ženju. In če bi že presojal težo svojih teoretičnih postavk s svojo (čustveno) ustvarjalnostjo, se mi zdi, da se tudi v racionalnih diskurzih ne morem docela znebiti čustvenih vložkov. Najbrž se zato nisem nikoli počutil filozofa, pa naj sem kdaj tudi poskušal "filozofirati".

Na slikarski koloniji na Sinjem Vrhju leta 2002 (desno: Saša Vuga)

Kako bi opredelili, kaj je umetnina; iz česa se rojeva, kateri so pogoji zanjo? Se vam zdi da je imanentno vsem pravim umetniškimi prizadevanjem, da iščejo nekaj, kar nas presega, da nastajajo iz človekovega občutka nezadostnosti; da pa mnogim »umetnost« ni cilj, ampak sredstvo - zaslužka ali uspeha?

Kar precej temeljnih vprašanj, ki bi zahtevala dosti časa. Ker pa sem prav o njih že večkrat razmišljal, jih bom v naslednjem podal kar moč na kratko, malone kot definicije. Umetnina je živ organizem, v katerega je ustvarjalec investiral svojo izpovedno vsebino; njeno sevanje prek čutnih sprejemnikov osvoji, prevzame, presune gledalca z umetniškim užitkom. Rojeva se iz ustvarjalne podstatii umetnika, katera pogojuje njen značaj - t.i. osebni stil ali osebno noto. Toda nanjo vplivajo tudi prostorske in zgodovinske razsežnosti, se pravi, tudi krajevna in časovna umeščenost, rasna in nacionalna značajnost - vse to pa se kaže - po Kandinskem - v njenem skupinskem slogu, ki je lahko last mnogih ustvarjalcev, kar celih obdobij umetnostnega razvoja. Prav gotovo je občutek človekove nezadostnosti - Goethe ga nekje poimenuje za človekovo prirojeno nujo po totalnosti - eno od prožil nastajanja umetnin. Iskanje idealnosti ob občutku lastne nepopolnosti - ali nas to ne spominja na enake spodbude bogoiskateljstvu? In res se spomnim okroglega omizja, kjer je kar nekaj diskutantov prikimalo tej hipotezi. O umetnosti kot sredstvu zaslužka pa le: umetnik je človek z vsemi potrebami, tako za preživetje kot za možnosti dela. Če za to služi denar in dobra slika, ni nič narobe. Narobe pa je, če zaradi denarja slabo slika.

Kaj menite o pojavu, da slikar najde eno temo oz. motiv, ki ga sicer perfekcionistično obnavlja v nešteti variantah, ki sicer učinkujejo lepo, a nekako prazno? Je to ena od oblik novodobnega kiča? Kako sploh prepoznati moderni vizualni kič? Zdi se, da ga je precej ...

NAŠ GOST
Rast 1 / 2003

Lahko bi rekel, da obstajata dve kategoriji slikarjev: ena išče in najde svoj motiv, svoj stil ali oboje, pa potem tega v nešteti variacijah

Ivan Gregorčič
"NIKOLI DOSEŽEN IDEAL:
BITI SREČEN ŽE S TEM, DA SI!"
Pogovor z Marijanom Tršarjem

raziskuje in razgrinja vse življenje. Če to počne iz notranje potrebe in čuti, da se s takimi različicami iste vsebine lahko polno izraža, bomo tudi gledalci čutili polnokrvnost take umetnosti. Drugače pa tisti, ki se ponavlja iz nemoči ustvariti kaj novega, tak postane svoj lastni epigon. Poznamo vrsto vrhunskih slikarjev te zvrsti, naj omenim samo našega nestorja Zorana Mušiča. Drugi tip slikarja pa je nenehni raziskovalec novih možnosti in vsebin, ki spreminja tako slog kot ikonografijo svojih slik, a je vseeno razpoznaven zavoljo osebne note, ki jo ohranja naprej ne glede na vse menjave. Menda ni težko uganiti, da je najbolj znan ustvarjalec tega tipa Pablo Picasso. Po moji definiciji, da je kič likovno delo - lahko celo mojstrsko, a s slabim namenom, bi tudi takšno "lastno epigonstvo" zdrsnilo v to kategorijo vizualnega modernega kiča. Tega je in bo vedno na pretek; nekdo je bistro zapisal, da človeštvo brez kiča ne bi moglo živeti!

Na razstavi akademskega kiparja Slavka Kranjca (v sredini, levo: Janez Bernik)

V enem svojih esejev pravite: »V resnici iščem estetske zakonitosti in hkrati od lepote zahtevam, da je v skladu tudi z etičnim.« In še več: etično, terjate tudi od ustvarjalca kot človeka ... Primere neetičnega med likovnimi umetniki navajate iz tujega sveta; iz domačih logov ne bi tvegali? Če ne, pa navedite pozitivne primere.

Ko so v neki družbi Matisa hvalili, kako velik človek da je, je rekel njegov tam navzoči slikarski kolega: "O ja, umetnik nedvomno, človek pa zagotovo ne!" Takšno dvojnost med umetnikovim človeškim in ustvarjalnim profilom bomo skoraj praviloma srečavali med današnjimi slikarji. Ko jih notranja nuja sili v ustvarjanje, bi naredili vse, samo da bi jo mogli uresničiti. Stupica je nekoč izjavil: "Zapisal bi se hudiču, samo da bi lahko slikal!" Prerivanje med tekmeči za "prostor na soncu", ki mu bo omogočal čim boljše razmere za nemoteno delo, dostikrat pustijo neizbrisne negativne posledice na njegovem značaju. Vemo za smrtno sovraštvo med Tizianom in Tintoretom, pa da je bil Ribera na robu zločina in nič boljši tudi ne Caravaggio. O Otonu Župančiču, pesniku naše moderne, so po teatru krožile govornice, da je sila spreten za metanje polen pod noge tekmecev. In na koncu koncev tudi našemu velikemu Prešernu ne more biti v posebno čast, da se je sramoval svojega otroka, ki je bil sad ljubezni le s služkinjo. Ne, ne, kristalen človeški značaj prav gotovo ni premo sorazmeren z ustvarjalnim značajem umetnika.

Ivan Gregorčič
"NIKOLI DOSEŽEN IDEAL:
BITI SREČEN ŽE S TEM, DA SI!"
Pogovor z Marijanom Tršarjem

V svojem ateljeju leta 1995

Kdo so po vašem mnenju največji umetniki med slovenskimi likovnimi ustvarjalci druge polovice (ali pa celega) 20. stoletja.

Umeščanje ustvarjalcev v lestvice velikih in največjih umetnikov je naloga umetnostne zgodovine, ki pa tudi potrebuje nekaj kritične distance, da kolikor toliko zanesljivo opravi to nalogo. Sam tega nikoli nisem počel, čisto dovolj mi je bilo, da sem vedno vedel, kateri slikar mi je (najbolj) pri srcu. In še ta se je spreminjal, eden odhajal s trona, drugi sedal nanj, pač glede na umetniško zorenje in pretanjanje likovne senzibilnosti. Za tiste najbolj zanesljive med našimi boste zlahka izvedeli na seznamu umetnostne stroke, a sam sem si za sebi najljubše izbral - če začnem pri impresionistih - Jakopiča in Groharja, med ekspresionisti Piona in Franceta Kralja, naprej pa še Mušiča, Stupico in Preglja - da končam pred nastopom svoje generacije, kjer bi bil morebiti prehudo oseben.

Kljub temu da ste izrazito razmišljujoč in hlastno iščoč človek (npr. »Kako odkriti stvarjem resnično podobo, kako stehtati njihovo pravo vrednost?« Ali: »Zatorej blagor večno radovednim, ki nenehno iščejo.«), pa drugje (spet ta nemirna dvojnost?) sklenete: »Blagor preprostim, zakaj njihovo je kraljestvo lepote.« Hočete s tem reči, da bistvo vidimo »maloprinčevsko« - s srcem, ne z razumom?

Dodal bi, da bistvo ne samo vidimo, ampak tudi najdemo "maloprinčevsko" - s srcem! Čim dlje živiš, tem globlje si spet v otroštvu: slikarstvo ti postaja iskrivo nedolžna igra; v "odraslem" življenju sila pomembne stvari se na starost vnovič prekvalificirajo v nepomembne - kot nekdam v rosnih letih te kukucanje s sončnim žarkom razveseli kot kos torte. Najbrž se je in nas je razum utrudil, prezasil, kar zastrupil - želimo si čustvene zasanjanosti in mrlenja v nekakšnem svetu maloprinčevske ne/resničnosti. Je potem kaj čudnega, če je na starost zapisal Kandinsky, umetnik in prenicljivi teoretik, ki si je vse življenje trudil simbiozirati umetnost in znanost: "Lahko si predstavljam umetnino brez glave, ne morem pa si je brez srca!"

Ko gledam npr. v Kostanjevici obnovljene slike starih mojstrov, imam zelo mešane občutke, a očitno postaja tovrstno »čiščenje« starih umetnin v svetu (npr. Sikstinska kapela ipd.) običajno. Kaj menite vi o tem? Kateri pojavi v sodobni umetnosti vas razveseljujejo, nad katerimi ste zaskrbljeni?

Pravi vzrok vašemu razočaranju je bila vaša "železna srajca"- navadili ste se sliko gledati drugačno, prekrito s "plemenito" patino. Podobno razočaran je bil tudi dr. Stele, ko sem za filmarje dokončal rekonstrukcijo Sv. Nedelje, freske v Crngrobu. "Nepopravljena", obtočena in zmita od atmosferilij se mu je zdela pristnejša. A v resnici sem z odkrivanjem starih barv, ohranjenih v neizmitih globelih in udrtinah zidu lahko rekonstruiral fresko, ki je s svojo živostjo brez "patine" močno spominjala na podobne žanrske prizore iz iluminacij tedanjih dobro ohranjenih psalterjev, ki niso bili izpostavljeni poškodbam in vplivom vlage. Všeč ali ne, takšna je pač bila začetna sveža podoba, pa čeravno se nam zdaj patine željnim likovnim sladokuscem bolj prileže tista patinasto zastrta. Nikoli se nisem bal za usodo umetnosti - če je zares po definiciji izraz notranje potrebe človeka, bo živel do njegovega izumrtja. In še take anomalije se v umetnosti prej ali slej same izločijo, odmrejo. Vesel sem vsakega koraka naprej, vsakega novega "odkritja". Bolj me skrbi spremljajoča jo dejavnost

Ivan Gregorčič
"NIKOLI DOSEŽEN IDEAL:
BITI SREČEN ŽE S TEM, DA SI!"
Pogovor z Marijanom Tršarjem

Portret iz lanskega leta

njenih institucionaliziranih ustanov, kako "nedemokratično" skrbijo za razvoj le enih, ponavadi "up to day" trendovskih umetnostnih pojavov, vse druge, prav tako ali še bolj živo prisotne v naši kulturni srenji, pa pozabljajo in zanemarjajo. Ne glede na bolj ali manj odmeven slog je sodobna umetnost vse, kar je ta čas aktivno pričujoče v naših umetnostnih arenah in zasluži, če že ne prioritete pa vsaj podporo za preživetje. Tega pa se mnogi naši klansko sortirani usmerjevalci umetnostnih tokov ne zavedajo.

Kaj pa slovenska (likovna) umetnost na vrtiljaku globalnih pojavov? Brez ukoreninjenosti v lasten humus najbrž ne bo šlo, čeprav se zaplankati najbrž tudi ne moremo in ne smemo. Kaj menite o večnem vprašanju doma in sveta v današnjem času?

Čisto narobe se je bati, da bi se utopili v "globalni umetnosti", večja bi bila škoda izolacije v lastnih dvorih. Zakaj izkazalo se je, da je tudi iz tujine privzet umetnostni slog dobil pri naših ustvarjalcih čisto svoj, samo njim (in s tem nam Slovencem) lasten izraz. Pri prevzemanju gre predvsem za to, da ga umetnik sprejme doživeto, saj ga s tem prilagodi svoji ustvarjalni substanci (lepo ste zapisali: humusu), ki pa je zagotovo drugačna od tiste denimo francoskega ali ameriškega ustvarjalca. Na prvi razstavi naših impresionistov na Dunaju leta 1900 so se kritiki spraševali, odkod so ti "Krajnci", ki so čisto drugačni od Nemcev in Francozov, čeravno so vsi prisegali na isti, pri nas uvoženi impresionizem. Treba se je torej obogatiti z v svetu prevladujočo stilno svežostjo (kajpa, če sami ne zmoremo izumiti takšne lastne, ki bi kot kategorični imperativ postala vabljliva, posnemanja vredna za vesoljni svet!) - potem pa z umetniško potenco vlti vanjo naše posebno čustvovanje in dožemanje sveta.

Vi že dolgo fizično niste doma v rodnih Dolenjskih Toplicah. Kot pa razberemo iz vaših avtobiografskih kratkih pripovedi v zbirki Otroštvo, duhovno živite tudi še tam. S čim so vas Dolenjske Toplice najbolj zaznamovale?

Ne morem si predstavljati bolj vznemirljivega otroštva, kot sem ga preživel v Dolenjskih Toplicah. Res so rosna leta vseh nakrcana s kupom drobnih pripetljajev, neponovljivih iger in napetih sanjarij, toda dostikrat sem bil hvaležen mlademu življenju na vasi za užitke, ki jih nikoli ne bi užil v mestu. Tako izjemen vaški milje s polji, travniki, z muhasto rečico Sušico, s toplo vodo, ki je bruhala iz "gradu" v Podžleb, pa še s strah budečo mogočnostjo roških "pragozdov" ob strani je sprožal v dovtetni mladi duši ven in ven nove fantastične predstave. Nič čudnega, da vse moje zgodbe za otroke (ali morebiti boljše: o otrocih) poganjajo iz topliških korenin.

Za svojega očeta pravite, da je bil idealen oče. Ste predvsem po njem »podedovali« tako mnogostranske ustvarjalne in analitične sposobnosti? (Tudi kipar Drago Tršar je vaš bratranec ...)

Majhen popravek: brata kiparja Drago in Duško Tršar sta moja mala bratranca, bratranca sta bila naša očeta. Risanje je imelo res domovinsko pravico v očetovi družini, njegov nastarejši brat Francelj je dolgo premišljal, ali naj se mu posveti, pa se je potem odločil za medicino. Tudi naša mama je bila ponosna, kadar so jo pohvalili, da dobro riše. Zato je v družini veljala za imenitnejšo sestra Mira, ki je že od mladega rada risala, jaz pa sem takrat samo "klepal pesmice".

Ivan Gregorčič
"NIKOLI DOSEŽEN IDEAL:
BITI SREČEN ŽE S TEM, DA SI!"
Pogovor z Marijanom Tršarjem

V Dotiku smrti ste zapisali tudi tole: 'Pred njim (avtorjem, op.p.) so se razgrnila mlada leta, kot skozi lupo se mu je izrisalo vse preživeto. Ne, ne sme si zakrivati oči, dosti je bilo zgrešenega, napačnega. Tudi v tej toliko opevani krščanski vzgoji, ali ni prav on - in še bogve koliko jih je med temi nesrečneži - ponesrečen izdelek neživljenjsko preutesnjene krščanske vzgoje. 'Bi hoteli misel pojasniti oz. ilustrirati?'

Ta našo idealistično vzgojo obtožujoči pasus se mi je sprožil ob gledanju mladih fantov, komaj odraslih puberteti, kako mirno, rekel bi, kar spokojno so odhajali na kamione in v smrt. Še vedno so, kljub zlovesčemu šušljanju, verjeli, da jih peljejo v drug lager, kakor jim je dopovedovala rdeča komanda. Bili so vzgojeni v zavračanju laži. Sami niso smeli lagati, pa čeravno bi se prenekateri rešil, če bi ob popisovanju zatajil nekaj svojih let in bil uvrščen med mladoletnike. In ker sami ne lažejo, tudi drugi ne smejo, so verjeli v utvare nemara vse do roba smrtnega brezna. Koliko bi jih lahko ušlo že med nočnim pohodom skozi kánjone proti Velenju, a jim je prav ta vera, to zaupanje v Boga, da se jim ne more zgoditi nič brez njegove volje, saj On bedi nad njimi, vezala roke in noge, da se niso odločili izkoristiti temo in v begu tvegali rešitev. Prava vzgoja prav gotovo ne bi smela pripravljati mladostnika za nekakšen idealističen svet, ampak za takšnega, kakršen je v resnici - z vsemi dobrimi in slabimi stranmi.

Naj vas za zaključek prosim še za komentar dveh tako preprostih, a tako velikih resnic, ki ste ju zapisali v svojih esejih: 'Nikoli dosežen ideal: biti srečen že s tem, da si!' in 'Najtežje je postati dober človek.'

Kot sem že povedal, nisem filozof (čeravno imam rad modrost) in tudi ta prva misel ni vzniknila iz racionalnega mozganja, ampak iz čiste "čutnosti": čim dlje živiš, tem bolj te iz dneva v dan preveva občutek sreče, da še si. A tudi druga je realno izkustvena: ob vsakdanjem "izpraševanju vesti" mi je nenehno pred očmi tisti rek: Duh je dober, a meso slabo - saj neprestano ugotavljaš, da se prej oddaljuješ kot približuješ zastavljenim ciljem. Težko, res težko se je bližati kateremu koli idealu. Toda tolaži me vzporedno spoznanje, ki sem ga prav tako zapisal nekje v "Kopistu". Že iskanje smisla življenja je lahko njegov smisel. Tudi če ne dosežeš cilja, se splača zanj truditi.

Portret iz leta 1999; foto: Eržen

NAŠ GOST
Rast I / 2003

MARIJAN TRŠAR

ZLATI OBRAZ, 2000
iz cikla OBRAZI

Marko Koščak

EKOTURIZEM IN MOŽNOSTI NJEGOVEGA UDEJANJANJA V SLOVENIJI (1)

Pričujoči tekst je nastal ob zaključku leta 2002, ki je bilo s strani Svetovne turistične organizacije (WTO) opredeljeno kot leto ekoturizma. Gre za razmišljanja o pomenu tovrstnih aktivnosti v svetu, Sloveniji ter na Dolenjskem in v Beli krajini. Tekst je pripravljen v treh nadaljevanjih, ki si bodo sledila v naslednjih številkah revije.

Naslednjič: Vloga javnega, zasebnega in nevladnega sektorja pri razvoju ekoturizma in njegovi nosilci v Sloveniji.

Uvod

Slovenija se je v svoji razvojni viziji gospodarskega razvoja opredelila za trajnostni razvoj. Tak pristop pri uresničevanju razvojnih priložnosti pomeni v prvi vrsti izhajanje iz notranjih (endogenih) razvojnih možnosti in je skladen s smerjo spreminjanja vrednot prebivalstva ter sodobnimi razvojnim usmeritvami EU. Trajnostni razvoj omogoča zadovoljevanje potreb današnjih generacij, ne da bi omejeval možnosti prihodnjih pri vsaj enako uspešnem zadovoljevanju njihovih potreb. Rezultat trajnostnega razvoja je torej dolgoročno uravnovešeno izboljševanje gospodarskega, socialnega in okoljskega položaja v naši državi. Uravnovešenost razvoja pomeni tudi, da izboljšanje blaginje ni omejeno na posamezna območja države, zato je poleg socialne in okoljske sestavine razvoja posebej poudarjen tudi skladen razvoj v prostoru.

Gledano z vidika razvoja turizma koncept trajnostnega razvoja tega področja pomeni, da turistična ponudba temelji na uravnovešeno gospodarskih, socialnih in okoljskih prvin. Turizem pomeni največjo miroljubno selitev ljudi in je hkrati način življenja, ki spremlja ljudi na njihovi poti in vpliva na njihovo čutenje turističnih doživetij. Zanj je značilno bogastvo biotske raznovrstnosti, naravnih vrednot in zgodovinskih posebnosti, ekonomskih in političnih razmer, socialnih in kulturnih identitet. Slovenska turistična ponudba mora ponuditi turistu proizvode in storitve, ki so del uravnovešenega načina življenja ljudi na določenem prostoru. S tega vidika je turistična destinacija vsa dežela in so turistični proizvodi oziroma storitve vse, s čimer se turisti srečujejo na svoji poti in pri vsakodnevem bivanju v Sloveniji.

Po številnih kazalcih se Slovenija uvršča med evropske države številnih naravnih vrednot in kulturnega bogastva, biotska raznovrstnost narave in pokrajin je njeno glavno naravno bogastvo. Zaradi njene geografske lege se na enoto državnega ozemlja njene naravne geografske značilnosti izjemno hitro spreminjajo. Pokrajinska mozaičnost Slovenije pogojuje biotsko pestrost, hkrati pa predstavlja ključno naravno geografsko značilnost in s tem temeljno naravno potezo turistične privlačnosti njenega ozemlja. Potencialni turist bo v razdalji 250 km v Sloveniji prečkal kar štiri naravne geografske makroregije Evrope: Alpe, Sredozemlje, Panonsko nižino in Dinaride. Pokrajinsko pestrost povečuje tudi velika reliefna energija z višinsko pasovitostjo, kraške poteze skoraj polovice ozemlja, lega ob najsevernejšem delu Jadranskega morja, trije tipi podnebja (zmerno celinsko, submediteransko in gorsko) in vinorodni rajoni (podravski, posavski

in primorski), raznovrstni vodni viri, številni tipi prsti in vegetacije. Slovenija je torej hkrati srednjeevropska, alpska, mediteranska, panonska in kraška država z izjemno ekosistemsko raznovrstnostjo. Preplet krajinskih vzorcev dodatno potrjuje veliko pejsažno raznolikost Slovenije in naravno prepoznavnost njenih enot. Naravnih spomenikov je nad 700, med njimi 151 kraških jam, 31 slapov, 16 izvirov, 116 jezer, dva morska akvatorija in ena laguna. Triglavski narodni park je naš edini narodni park, ki obsega okoli 4 odstotke državnega ozemlja, vsa zavarovana območja pa obsegajo okoli 8 odstotkov na ozemlju Slovenije, ki obsega vsega 0,014 odstotka kopnine Zemlje, živi okoli 2 odstotka vseh znanih vrst rastlin in živali. Navedene naravne vrednote predstavljajo skupaj s kulturnimi vrednotami ob turističnih dejavnostih jedra, ki sestavljajo privlačno slovensko turistično ponudbo, zanimivo tudi za razvoj produkta, kot ga predstavlja ekoturizem.

Temeljne razvojne usmeritve ekoturizma

Ekoturizem zajema načela trajnostnega turizma glede ekonomskih, socialnih in okoljskih vplivov turizma. Zajema tudi nekatera posebna načela, po katerih se razlikuje od širšega koncepta trajnostnega turizma:

- Dejavno prispeva k ohranjanju naravne in kulturne dediščine.

Vključuje lokalne skupnosti v načrtovanje, razvoj in delovanje ter prispeva k njihovem dobremu počutju.

- Predstavlja in interpretira obiskovalcem naravno in kulturno dediščino ciljnega kraja.

- Je ciljna destinacija za individualne obiskovalce in organizirane manjše skupine.

- Gospodarski učinki njegovih aktivnosti so prioritarno namenjeni lokalnim skupnostim in njihovim prebivalcem.

V okviru mednarodnega leta ekoturizma pod pokroviteljstvom Programa Združenih narodov za okolje (UNEP) in Svetovne turistične organizacije (WTO) je bilo v sredini maja v Quebec Cityju v Kanadi svetovno srečanje predstavnikov javnega, zasebnega in nevladnega sektorja. To je pomenilo vrhunec 18 pripravljanih sestankov, ki so potekali v letih 2001 in 2002. Udeleženci so med drugim potrdili in ugotovili:

- Da je vedno večje zanimanje ljudi za potovanje na naravna območja na kopnem in morju.

- Da je ekoturizem prevzel vodilno vlogo pri uvajanju trajnostnih praks v turistični sektor.

- Da bi moral ekoturizem še naprej prispevati k temu, da bo celotna turistična industrija bolj trajnostna, s povečanjem gospodarskih in socialnih ugodnosti za skupnosti gostiteljice in z ozaveščanjem vseh obiskovalcev za ohranjanje naravne in kulturne dediščine.

- Da so lahko različne oblike turizma, zlasti ekoturizma, če se izvaja na trajnosten način, dragocena gospodarska priložnost za lokalno prebivalstvo in njihovo kulturo in za ohranitev ter trajnostno »uporabo« narave za prihodnje generacije ter je lahko vodilni vir prihodka za zavarovana območja.

- Da mora razvoj ekoturizma upoštevati in spoštovati zemljiške in

premoženjske pravice in, kjer se to priznava, pravico do samoodločbe in kulturne suverenosti lokalne skupnosti, vključno z njihovimi zaščitenimi in občutljivimi lokacijami kot tudi njihovim znanjem, izhajajočim iz tradicije in kulturne dediščine okolja.

- Da je za dosego uravnovešenih in pravičnih socialnih, ekonomskih in okoljskih koristi od ekoturizma in drugih oblik turizma na naravnih območjih z željo, da bi čimbolj zmanjšali možne negativne posledice ali se jim izognili potrebno sodelovanje različnih partnerjev in načrtovalni mehanizmi, ki bodo lokalnim skupnostim pregledno omogočali opredeliti in urediti prihodnjo razvojno strategijo njihovih območij na lokalni ravni, vključno s pravico, da se odloči proti razvoju turizma.

- Da so mala in mikro podjetja, ki poskušajo izpolniti socialne in okoljske cilje, ključni partnerji pri razvoju ekoturizma, pri čemer pogosto delujejo v razvojnem vzdušju, ki ne zagotavlja primerne finančne in trženjske podpore za ekoturizem.

- Da bo za izboljšanje možnosti preživetja malih, srednje velikih in mikro podjetij potrebno nadaljnje poznavanje trga ekoturizma s pomočjo tržnih raziskav, specializiranih instrumentov kreditiranja turističnih podjetij, nepovratnih sredstev za zunanje stroške, spodbud za uporabo trajnostne energije in inovativnih tehničnih rešitev ter s poudarkom na razvijanju znanja, ne samo v zasebnem, temveč tudi v javnem in nevladnem sektorju.

Tako lahko pogloblitve značilnosti ekoturizma povzamemo kot:

- Vse vrste turizma v naravnem okolju, kjer je glavna motivacija obiskovalcev opazovanje in uživanje narave in tudi tradicionalnih kultur, ki prevladujejo predvsem v naravnih okoljih.

- Vključuje izobraževalne, predstavitvene in promocijske dejavnosti naravnega prostora, kulture in t.i. »žive dediščine« (običaji, tradicionalni dogodki ...).

- V glavnem (pri čemer to ni pravilo temveč priporočilo) gre za individualni pristop oziroma za manjše skupine organizirane aktivnosti v okolju, ki jih upravljajo in vodijo lokalno organizirani ponudniki, ki imajo (naj bi imeli) tudi največjo ekonomsko korist od svojega početja.

- Zmanjšuje (ali vsaj ne povzroča novih) negativne vplive na naravno in socio-kulturno okolje gostitelja.

- Podpira zaščito/varovanje naravnega okolja z:

- ustvarjanjem gospodarskih koristi za lokalne skupnosti, organizacije in upravljalce, ki upravljajo naravna okolja z namenom njihovega ohranjanja,

- ustvarjanjem možnosti za nova delovna mesta in zajemanje dodane vrednosti lokalnim proizvodom ter s tem krepitev lokalne ekonomije,

- dvigovanjem ozaveščenosti za ohranjanje naravnih in kulturnih dobrin, tako pri lokalnem prebivalstvu – gostiteljih kot pri obiskovalcih – gostih.

- Upravljanje in nadzor je v lokalnih skupnostih, ki se za te potrebe primerno organizirajo v obliki učinkovitih partnerstev javnega, zasebnega in nevladnega sektorja. Pri tem je temeljno načelo uspešnega sodelovanja primerna komunikacija in iskanje konsenza.

Lahko torej zapišemo, da je **ekoturizem področje človekove aktivnosti, kjer se na eni strani varovanje in na drugi strani razvoj preudarno in harmonično prepletata, da bi dosegli skupni cilj, ki je dvig življenjske ravni (ekonomske, socialne, okoljske) ljudi v lokalnih skupnosti, na področju katere se aktivnosti ekoturizma izvajajo.**

Elementi ekoturizma

Ekoturizem lahko opišemo z naslednjih treh vidikov:

- kot **koncept**, ki temelji na podlagi t. i. »**aspiracijskih načel**«, ki ekoturizem izpostavljajo kot ideal oziroma težnjo/cilj za njegovo doseglo kot segmenta turističnega trga.

- kot **tržni segment**, ki je povezan z naravo in doživljajskim/avanturnim turizmom. Gre za tržno nišo, relativno majhno, večino povezano z malimi in srednje velikimi operaterji in skupinami. O njem obstaja malo statističnih podatkov, prav tako ekoturizem ni »v stanju biti« del globalnih ekonomskih in političnih sistemov, ki pogosto vodijo v dohodkovne in kapacitetne pasti množičnega turizma.

- kot **praktični laboratorij** za generiranje pionirskih idej in aplikacij, ki so potencialno uporabne v širšem turističnem smislu. Lahko ga v tem smislu imenujemo tudi kot »šolo idej in razmišljanj«.

Značilnosti ekoturizma

V razvitih državah je ekoturizem ena od oblik gospodarske dejavnosti, ki je manj destruktivna od drugih gospodarskih panog ter istočasno priložnost za zaposlovanje lokalnega prebivalstva in finančni vir za upravljanje varovanih območij. Dejstvo je, da je nasploh, seveda ob upoštevanju pravih okoliščin, ekoturizem dokazal, da je eden od najbolj učinkovitih mehanizmov za zagotavljanje finančnih virov za vzdrževanje varovanih območij. To se je pokazalo predvsem v manj razvitih državah in v tistih z najbogatejšimi resursi s področja biodiverzitete.

V nekaterih državah se njihova biološka in kulturna raznolikost »uporablja« kot pomemben turistični potencial. Slovenija ima prav gotovo še veliko neizkoriščenih priložnosti ravno na tem področju. Istočasno pa se pokaže, da je v mnogih državah, ki imajo zelo učinkovite strategije na področju razvoja turizma, malo oziroma nič usmeritev s področja ekoturizma.

Ekoturizem ni pretirano profitabilna dejavnost in to se najbrž v bližnji prihodnosti ne bo spremenilo. Vsekakor se ne more primerjati z drugimi vrstami turizma v tem pogledu, vsaj še nekaj časa.

Zaradi teh in drugih razlogov glavne in kapitalske turistične korporacije niso zainteresirane za znatne investicije v ekoturizem, kar mogoče niti ni tako slabo. Na ta način ni bojzani (v tem trenutku) za svetovni »stampedo ekoturistov«. Unescovih 250 lokacij svetovne dediščine je glede števila obiskovalcev še zmeraj precej pod kritično ravnijo nosilne sposobnosti. Projekcije 20-odstotnega letnega porasta povpraševanja po produktih ekoturizma se še niso uresničile (to bi pomenilo 3- do 5-odstotno rast celotnega turističnega prometa v svetu, kar bi v letu 2001 predstavljalo 25-odstotni delež oziroma 165 milijonov »ekoturistov«) in se verjetno tudi ne bodo. Seveda pa ostajajo riziki na posameznih, še posebej občutljivih lokacijah.

SWOT Analiza za razvoj in trženje ekoturizma v Sloveniji

	Priložnosti (Možnosti)	Ovire (Nevarnosti)
V P L I V I O K O L J A	<ul style="list-style-type: none"> - beg sodobnega turista v mirno okolje - ozaveščeno iskanje zdrave prehrane - interes bivanja v neokrnjeni naravi - interes ohranjanja neokrnjene narave - interes po trajnostnem razvoju podeželja - želja po spoznavanju izvirne kulturne dediščine - iskanje svojega mesta v poslovanju za kmetijske dopolnilne dejavnosti in za mala ter mikro podjetja - potrebe po odpiranju novih delovnih mest v odročnih predelih države - naravne danosti podeželja, gora in voda - potrebe ljubiteljev narave po okolju brez motornega prometa - interesi ljubiteljev mirnih ter divjih voda - možnosti razvoja proizvodov ekoturizma - možnosti certificiranja ekoproductov - razvita mreža turističnih društev, LTO in drugih institucij na območjih primernih za razvoj ekoturizma 	<ul style="list-style-type: none"> - neprepoznavnost ekoturizma v Sloveniji - pospeševanje izključno množičnega turizma na turistično razvitih območjih - nizka učinkovitost in dobičkonosnost ekoturizma - že uničeni in zanemarjeni naravni elementi ekoturizma - onesnaženost narave, gora in voda - zanemarjena kulturna dediščina - nezadostna ozaveščenost in poznavanje prednosti ekoturizma pri ponudnikih in koristnikih - neorganizirano oblikovanje turističnih produktov ekoturizma - neorganizirana promocija in ponudba turističnih produktov ekoturizma - nerazdelana strategija trajnostnega razvoja - nezadosten interes države in institucij za razvoj ekoturizma - dopuščanje nedovoljenih in neprimernih posegov v naravno okolje - nerazdelani programi ozaveščanja, neurejen sistem certificiranja ekoturističnih produktov
	Prednosti	Slabosti
V P L I V I D A N O S T I	<ul style="list-style-type: none"> - naravne danosti Slovenije - naravni parki - bogastvo podeželja, gora in voda - bogata kulturna dediščina - unikatni ljudski običaji - doživetja na podeželju (na kmetijah) - obilo malih kmetij s potrebami po organizirani in tržno usmerjeni dopolnilni dejavnosti - obilo malih in mikro podjetij v turistični in njej dopolnilni dejavnosti - razvita mreža turističnih društev in lokalnih turističnih organizacij ter turističnih agencij - volja entuziastov po razvoju in trženju ekoturizma 	<ul style="list-style-type: none"> - pomanjkanje poznavanja prednosti ekoturizma za trajnostni razvoj predvsem podeželja - pomanjkanje interesa države, institucij, organizacij in posameznikov za razvoj ekoturizma - pomanjkanje sredstev za urejanje naravnih in kulturnih danosti - pomanjkanje sredstev za pospeševanje vlaganj v razvoj ekoturizma - nerazdelana strategija razvoja ekoturizma - nerazdelane vsebine za ozaveščanje ponudnikov in koristnikov ekoturističnih produktov in doživetij - neorganizirano oblikovanje, promocija in trženje ekoturističnih produktov

DRUŽBENA BLAGINJA V DOLENJSKI REGIJI

Uvod

Temeljna skrb in temeljni cilj regionalnega razvojnega programa na področju družbene blaginje je razvijanje in ohranjanje fizičnih, intelektualnih in moralnih potencialov, je zdrav telesni, duševni (intelektualni, duhovni, kulturni) in socialni razvoj vseh ljudi in s tem povezana kakovost življenja. Temeljni cilj je torej kakovost življenja.

Razvijanje in ohranjanje fizičnih, intelektualnih in moralnih potencialov človeka pomeni hkrati tudi izboljševanje kakovosti življenja. Kakovosti življenja ne vzpostavlja, razvija in ohranja vsota programov zdravstva, socialnega varstva, kulture in športa, temveč njihova sinteza, medsebojno učinkovanje teh področij.

Regionalni razvojni program na področju družbene blaginje ima tako dve prioriteti: prva je vzpostaviti, razviti in vzdrževati program kakovosti življenja kot sintezo zdravstva, socialnega varstva, kulture in športa, druga pa je vzpostaviti skupnega nosilca – kybernetesa takega programa. Še pred tem pa se bo morala v dolenski regiji kakovost življenja potrditi kot merilo standarda prebivalstva.

Pregled stanja

Zdravstvo

Bolnišnična zdravstvena dejavnost obsega diagnostiko, medicinsko rehabilitacijo, bolnišnično lekarniško službo, zdravstveno nego, nastanitve in prehrano v splošni bolnišnici, ki je regijskega značaja in je v skladu s kategorizacijo bolnišnic. Te funkcije opravlja Splošna bolnišnica Novo mesto, po velikosti četrta bolnišnica v Sloveniji. Kot regijska bolnišnica zadovoljuje sekundarno raven zdravstvenega varstva. Pri tem je pomembna njena povezanost z javnimi in privatnimi zdravstvenimi institucijami na primarni ravni, kamor so bolniki napoteni na specialistične preglede in v hospitalizacijo. Za pokrivanje regijske bolnišnice z zdravstvenimi storitvami na sekundarnem nivoju zdravstvenega varstva tudi za prebivalce občin Kočevje, Kostel, Loški potok, Osilnica, Ribnica in Sodražica bi morala Splošna bolnišnica Novo mesto pridobiti dodatni program za več kot 30.000 prebivalcev. To pomeni, da bi morala 30 odst. programa zdravstvenih storitev na sekundarnem nivoju prevzeti od sedanjega izvajalca – Kliničnega centra Ljubljana. Prevzem dodatnega programa je pogojen z dodatnimi prostorskimi in kadrovskimi resursi (predvsem zdravniki specialisti) ter dodatno opremo.

Specialistično ambulantna in bolnišnična dejavnost sta funkcionalno povezani v celoto, saj se med seboj dopolnjujeta. Specialistično ambulantna dejavnost se še vedno pretežno izvaja v bolnišnici, saj se zasebna specialistična ambulanta s koncesijo na Dolenjskem izvaja le pri treh izvajalcih (ena v Novem mestu in dve v Črnomlju), prav toliko na Kočevskem in Ribniškem (dve v Kočevju in ena v Ribnici).

Staranje prebivalstva, zasedenost domov starejših občanov in tendenca po skrajševanju ležalnih dob v bolnišnicah povzročajo vedno večje probleme pri zagotavljanju kakovostne zdravstvene nege, zato je nujno v okviru bolnišnice ustanoviti in organizirati oddelek za podaljšano zdravstveno nego.

Izhajajoč iz Nacionalnega programa zdravstvenega varstva RS Zdravje za vse do leta 2004 in sedanje preskrbljenosti prebivalstva na področju psihiatrije je smiselno začeti projekt za zasnovo samostojnega psihiatričnega oddelka. Po sedanji razporeditvi psihiatričnih oddelkov oziroma bolnišnic gravitirajo prebivalci naše regije na oddaljene enote izven regije, kar predstavlja za to populacijo slabšo preskrbljenost. Epidemiološka študija bo pokazala realne potrebe po posteljnih in kadrovskih kapacitetah za to dejavnost.

Zdravstveni dom Novo mesto zagotavlja zdravstveno varstvo za 61.000 prebivalcev šestih občin. Omenjeno področje se razprostira na 759 km² površine, ima 80,25 prebivalcev na km² in 338 naselij. Posamezne specialistične storitve opravlja Zdravstveni dom Novo mesto tudi za področje širše regije (Dolenjska, Bela krajina in Krško) s 133.500 prebivalcev na 2000 km² površine.

Socialno varstvo

Na območju občin jugovzhodne Slovenije deluje za področje socialnega varstva 6 centrov za socialno delo, 6 domov starejših občanov ter 3 varstveno delovni centri z enotami; delujejo pa tudi materinski dom, varna hiša in center za pomoč žrtvam nasilja. Poleg vladnih in nevladnih organizacij skrbijo za kvaliteto življenja posameznih skupin tudi socialno humanitarne organizacije in društva (Rdeči križ, Karitas, društva invalidov, društva upokojencev in drugi).

Sedanje stanje na področju socialnega varstva kaže na to, da:

- je sistem pokojninskega zavarovanja in socialnega varstva starim omogočil primernejši ekonomski status (z državnimi pokojninami, z denarnimi socialnimi pomočmi), da pa je še vedno nekaj ljudi, ki v obstoječem sistemu nimajo ustreznega položaja, predvsem v primerih, ko potrebujejo oskrbo, ki jo je potrebno plačati;
- da je trenutno dovolj dobro poskrbljeno za osebe v institucionalnem varstvu, saj dosegamo 5-odstotno vključitev starih nad 65 let v domove starejših občanov, v prihodnje pa bo potrebno zagotoviti še nekaj mest, pri čemer se bodo morala upoštevati načela socialnega dela in evropske skupnosti, in bo za to potrebno iskati manjše enote v okoljih, kjer se pokažejo potrebe in možnosti;
- domovi uvajajo nove oblike, kot so dnevni centri, varovana stanovanja, oblike pomoči na domu, vendar to še ni zaživelo v skladu s planom in potrebami;
- je v občinah preko društev in v sodelovanju s centri za socialno delo in domovi za starejše že uvedenih veliko oblik delovanja, ki povečujejo kvaliteto življenja ljudi (npr. skupine starih ljudi za samopomoč), vendar je možnosti še veliko.

V centrih za socialno delo ugotavljajo, da ima na območju JV Slovenije vse več oseb težave zaradi zasvojenosti, neurejenih družinskih odnosov in nasilja v družinah, naraščajo pa tudi težave v odraščanju otrok in s tem povezane težave staršev z njihovo vzgojo. Navedene težave rešujejo sicer s pomočjo storitev na centru za socialno delo, vendar pogrešajo še druge možnosti, ki so včasih nujne zaradi zavarovanja določenih družin in posameznikov. V naši regiji imamo poleg centrov za socialno delo tudi materinski dom, varno hišo in zavetišče. Potrebovali pa bi več teh možnosti, kamor bi se lahko umaknili tisti, ki so ogroženi zaradi nasilja. Potrebovali bi tudi krizni center za prvo socialno pomoč tistih, ki so najbolj izpostavljeni v določenem obdobju in jih je potrebno izločiti iz ogroženega okolja.

Rejništvo kot institucionalno varstvo otrok in tudi odraslih, ki ne morejo živeti v domačem okolju, obstaja, vendar bi bilo nujno, da bi bilo v regiji bolj povezano, in sicer tako zaradi zagotavljanja ustreznega števila mest kot tudi zaradi usposabljanja rejniških družin.

Centri za socialno delo se srečujejo z ljudmi, ki nimajo statusa invalida po veljavnih predpisih, po drugi strani pa so nesposobni za zaposlitev. Večina jih je končala osnovno šolo s prilagojenim programom in so prepuščeni staršem ali komu drugemu ter vezani na družbeno socialno pomoč, ki sicer preprečuje, da bi živeli v revščini, prispeva pa k njihovi socialni izključenosti.

V okviru dejavnosti centrov za socialno delo se tudi v tej regiji pojavljajo osebe, ki so ostale brez bivališča. Nekatere bi bile upravičene do socialnih stanovanj, če bi jih občine imele, nekatere osebe pa so pravi brezdomci, ki bi v primeru zime, bolezni ali podobnih razlogov potrebovali neko zavetišče.

Romi živijo v občinah Novo mesto, Črnomelj, Semič, Metlika, Kočevje, Ribnica, Šentjernej in Škocjan. So skupina, ki žive v največji revščini in v še večji socialni izključenosti. Problem preživetja ni več največji problem, saj so se s sistemom denarnih socialnih pomoči in družinskih prejemkov materialni pogoji izboljšali, vendar pa je težava v razporejanju sredstev, v sodelovanju samih Romov pri razreševanju njihovih stisk, problem je tudi v neenotnosti glede socializacijskih načel. Ena osnovnih dilem je, ali Rome zadrževati v naseljih ali jim omogočiti, da se naseljujejo tudi drugje; kako opraviti s predsodki, ki Romom onemogočajo, da bi zaživel enakopravno kot drugi občani, kako preprečevati posledice socialne izključenosti v odnosu med seboj, ko se pojavlja veliko nasilja med njimi in do drugih občanov, kako doseči kompromis med njihovimi pravicami in splošno veljavnimi pravili glede vzgoje otrok, glede položaja žensk in starih, ki so pogosto še bolj izpostavljeni kot pri ostalem prebivalstvu. Nujno je, da bi se aktivnosti v zvezi s socializacijo Romov vodile usklajeno in v skladu z določenimi načeli, kjer je potrebno zagotoviti določene materialne pogoje, predšolsko varstvo, redno osnovno šolstvo, šolanje pod posebnimi pogoji za odrasle in poklicno usposabljanje, ob tem pa tudi druge oblike, kot je pomoč družinam pri njihovi vzgoji, ugodnejše normative v socialnem varstvu za socialno delo z njimi in možnost zaščite najbolj ogroženih posameznikov.

Izhodišča za oblikovanje institucionalnega varstva za odrasle osebe, motene v telesnem in duševnem razvoju, so opredeljena v Zakonu o socialnem varstvu. Institucionalno varstvo obsega vse oblike pomoči v zavodu, drugi družini ali drugi organizirani obliki, s katerimi se nadomeščajo ali dopolnjujejo funkcije doma ali v drugi družini, zlasti bivanje, organizirana prehrana, varstvo in zdravstveno varstvo. Varstveno delovni center Novo mesto trenutno izvaja obliko zavodskega (domskega) tipa, ki odraslim osebam, motenim v duševnem in telesnem razvoju, omogoča bivanje, pomoč in ustrezno socialno, specialno pedagoško in zdravstveno obravnavo 24 ur dnevno vse dni v letu. Glede na to, da potrebe po tovrstnem domskem varstvu regijsko niso zadovoljene, bo potrebno dopolniti zmogljivosti s samostojnejšimi bivalnimi enotami oz. stanovanjskimi skupinami.

društev ali eno društvo na 997 prebivalcev regije. Iz omenjenega podatka se lahko zaključi, da se redno kulturno udeležujeta približno 2 odstotka prebivalcev JV Slovenije. Ta odstotek je prej nižji kot višji. Zanesljivo je nižji v občinah z manjšim številom društev glede na število prebivalcev, npr. Škocjan, Mirna Peč, Semič in Žužemberk.

V Javnem Skladu Republike Slovenije za kulturne dejavnosti je bilo v letu 2001 odobrenih 187 projektov in na lokalnem nivoju 203 projekti, t. j. skupaj 390 projektov. Vsako kulturno-umetniško društvo v JV Sloveniji je tako povprečno izpeljalo nekaj manj kot 3 projekte na leto. Ali drugače: vsa kulturno-umetniška društva JV Slovenije so na dan realizirala povprečno en projekt.

Na območju JV Slovenije delujejo štirje pokrajinski muzeji: Dolenjski muzej Novo mesto, Belokranjski muzej Metlika, Pokrajinski muzej Kočevje in Mestni muzej Ljubljana. V naslednjem obdobju načrtujejo vsi štirje obnovitev ali postavitev novih muzejskih zbirk. Muzeji v Novem mestu, Metliki in Kočevju v zadnjem obdobju veliko vlagajo v prenavljanje muzejskih prostorov, vendar se še vedno otepa-jo s pomanjkanjem, dotrajanostjo ali nefunkcionalnostjo teh prostorov za opravljanje temeljne dejavnosti, toliko bolj pa velja to za (potencialne) dislocirane enote teh muzejev. Metliški in kočevski muzej se srečujeta tudi s precejšnjim pomanjkanjem strokovnih kadrov.

Dolenjska je ena redkih regij v Sloveniji, ki še nima svojega poklicnega gledališča, kljub temu da ima Novo mesto že od srede 19. stoletja močno razvito gledališko tradicijo.

Splošnoizobraževalne knjižnice so v Črnomlju, Metliki, Novem mestu, Trebnjem, Kočevju in Ribnici in imajo skupaj 615.790 enot knjižnega in neknjižnega gradiva oziroma 4,48 enot na prebivalca JV Slovenije (Statistični letopis 2000). Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto in Knjižnica Kočevje se želita vključiti v razvoj JV Slovenije s statusno ureditvijo kot regijska knjižnica, ki opravlja tudi naloge za širše območje z domoznansko in matično funkcijo in opravljanjem nalog osnovne knjižničarske dejavnosti, predvsem izposoje gradiva in posredovanja informacij za širše območje, ter z vključevanjem v razvojni načrt regije na področju človeških virov, in sicer:

- funkcionalno opismenjevanje vseh uporabnikov knjižnice,
- podpora izobraževanju z gradivom in posredovanjem informacij od formalnega do neformalnega izobraževanja in vseživljenjskega učenja,
- posredovanje poslovnih informacij pravnim in fizičnim osebam (od veljavne zakonodaje do poizvedb o konkurenci, trgu, bonitetah podjetij itd.),
- informacije o lokalnih oblasteh in regiji (predpisi, odloki, gradiva občinskih svetov, osnovne informacije o strukturi lokalne oblasti in kontaktnih osebah ter resorjih),
- elektronsko opismenjevanje za uporabo novih medijev, tehnologij, predvsem elektronskih medijev in interneta,
- ohranjanje in posredovanje kulturnih vrednot,
- posredovanje informacij Evropske unije in Sveta Evrope.

Šport

Slovenske občine so v svojih proračunih za leto 2000 namenile za programe športa povprečno 1,54 odstotka svojih finančnih sredstev. Za investicije so porabile 3.734.758.000 tolarjev in za programe športe 4.871.106.000, kar znaša skupaj 8.605.864.000 tolarjev. Občine JV

Slovenije, razen v primerih Novega mesta in Ribnice, niso dosegle slovenskega povprečja - njihov delež glede na republiško povprečje znaša 0,78.

Na državni ravni so se v letu 1999 za šport zbrala finančna sredstva v višini 1.813.156.500 tolarjev ali 20 odstotkov, v lokalnih skupnostih pa 7.438.785.000 ali 80 odstotkov vseh sredstev. Predvidena finančna sredstva za izpeljavo nacionalnega programa znašajo 16.206.959.720, pri čemer naj bi se na državni ravni zbralo 3.939.650.000 ali 24 odstotkov, sredstva lokalnih skupnosti pa bi znašala 12.267.309.720 ali 76 odstotkov vseh potrebnih sredstev. Delež državnih sredstev se bo po teh predvidevanjih povečal z 20 na 24 odstotkov, vendar bodo morale lokalne skupnosti prispevati 4.828.524.720 ali 65 odstotkov dodatnih finančnih sredstev glede na leto 1999. Za občine JV Slovenije bo situacija toliko težja, ker bodo morale najprej uloviti slovensko povprečje, za katerim so v letu 1999 zaostajale za 22 odstotkov.

Športna društva, člani športnih društev in tekmovalci, 1999

zap. št.	Občina	število prebivalcev	število športnih društev	prebivalci / društvo	število članov	člani / preb. (%)	število tekmovalcev	tek. / preb. %
1.	Črnomelj	14.960	20	748	1355	9,05	512	3,42
2.	Dolenjske Toplice	3.296	-	-	-	-	-	-
3.	Metlika	8.228	15	549	1262	15,34	93	1,13
4.	Mirna Peč	2.690	1	2690	50	1,86	-	-
5.	Novo mesto	41.106	39	1054	5072	12,34	1.630	3,97
6.	Semič	3.842	14	274	648	16,87	56	1,46
7.	Šentjernej	6.596	27	244	150	2,27	67	1,02
8.	Škocjan	3.030	2	1515	158	5,21	88	2,90
9.	Trebnje	18.253	19	961	2779	15,22	1.247	6,83
10.	Žužemberk	4.667	5	933	268	5,74	95	2,04
11.	Kočevje	16.731	22	761	1400	8,37	279	1,67
12.	Kostel	679	2	340	150	22,09	25	3,68
13.	Loški Potok	2.070	3	690	232	11,21	-	-
14.	Osilnica	413	2	207	25	6,05	7	1,69
15.	Ribnica	9.208	13	708	1158	12,58	400	4,34
16.	Sodražica	2.157	1	2157	-	-	-	-
	Skupaj	137.926	185	746	14707	10,66	4.499	3,26
	Slovenija	1.987.755	3202	621	318316	16,01	76.984	3,87

Nepokriti in pokriti športni objekti

zap. št.	občina	pokrita površina	nepokrita površina	delež PP / preb.	delež NP / preb.	odstotek PP 2010	odstotek NP 2010
1	Črnomelj	3.202,56	13.804,00	0,22	0,94	44	31,33
2	Dolenjske Toplice	593,00	7.686,00	0,18	2,32	36	77,33
3	Metlika	1.900,00	14.366,00	0,23	1,75	46	58,33
4	Mirna Peč	470,40	4.004,00	0,17	1,49	34	49,66
5	Novo mesto	8.792,98	98.755,20	0,22	2,44	44	81,33
6	Semič	751,88	1.450,00	0,20	0,38	40	12,66
7	Šentjernej	968,00		0,15		30	
8	Škocjan	602,25	3.571,25	0,24	1,43	48	47,66
9	Trebnje	2.643,85	30.997,84	0,15	1,70	30	56,66
10	Žužemberk	672,00	10.191,56	0,14	2,16	28	72,00
11	Kočevje	2.790,50	71.958,00	0,17	4,35	34	145,00
12	Kostel	288,00	2.116,00	0,43	3,18	86	106,00
13	Loški Potok	448,00	2.112,00	0,21	0,99	42	33,00
14	Osilnica		2.396,00		6,01		200,33
15	Ribnica	1.403,25	21.988,00	0,15	2,40	30	80,00
16	Sodražica	184,80	1.136,20	0,09	0,53	18	17,66

Regijska pokritost s športnimi objekti

	Regija	število prebivalcev	pokrite športne površine	nepokrite športne površine	PŠO/preb	NŠO/preb
01	Pomurska	128.246	27.012	718.626	0,21	5,60
02	Podravska	323.623	52.598	979.970	0,16	3,03
03	Koroška	74.068	18.463	207.824	0,25	2,81
04	Savinjska	257.006	65.672	578.447	0,26	2,25
05	Zasavska	46.080	12.728	72.931	0,28	1,58
06	Spodnjeposavska	71.336	16.579	167.482	0,23	2,35
07	Dolenjska	105.179	20.596	184.825	0,20	1,76
08	Osrednjeslovenska	509.617	85.405	815.989	0,17	1,60
09	Gorenjska	194.320	61.027	529.317	0,31	2,72
10	Notranjsko-kraška	49.430	11.963	113.768	0,24	2,30
11	Goriška	118.770	20.904	132.744	0,18	1,12
12	Obalno-kraška	100.591	35.292	300.957	0,35	2,99
	Skupaj	1.978.266	428.239	4.802.880	0,22	2,43

Vir: Razvid športnih objektov, MŠZŠ, 2001

Cilji na področju zagotavljanja zdravstvenega varstva na primarnem nivoju

- Pridobiti dodatne prostore za ambulante splošne medicine,
- pridobiti dodatne prostore za ambulante šolske medicine,
- posodobitev zdravstvenih domov v celoti v smislu zagotavljanja ustreznih mikroklimatskih pogojev, prezračevanja, označevanja, osvetlitve itd.,
- popolna adaptacija zdravstvenih postaj v regiji.

Cilji na področju zagotavljanja zdravstvenega varstva na sekundarnem nivoju

- Splošna bolnišnica ostaja kot regijska bolnišnica za zagotavljanje zdravstvenega varstva na sekundarnem nivoju za prebivalce JV Slovenije, zato mora pridobiti dodatni zdravstveni program iz obveznega zdravstvenega zavarovanja za 30.000 prebivalcev,
- dokončati gradnjo centralnega operacijskega bloka, centralne sterilizacije, bolnišnične lekarne in specialističnih ambulant,
- pridobiti dodatne prostore za preselitev internega oddelka in urediti prostore za funkcionalno diagnostiko, skupno intenzivno terapijo, urgenco in laboratorij,
- ustanovitev oddelka za podaljšano zdravstveno nego,
- pripravljalna dela za zasnovo psihiatričnega oddelka.

Cilji na področju socialnega varstva

- Za starejše prebivalce pridobiti možnosti institucionalnega varstva v manjših enotah, v varovanih stanovanjih in z drugimi oblikami,
- enotna ureditev sistema pomoči družini na domu, ki jo je nujno zagotoviti na vseh območjih in v skladu z možnostmi uporabnika,
- organiziranje starejših občanov v domačem okolju preko sistema skupin starih ljudi za samopomoč,
- strokovna okrepitev centrov za socialno delo v krajih, kjer se stiske odkrivajo, in povezava za določene specialistične storitve socialnega varstva znotraj centrov ali drugje, npr. družinske terapije, vzgojne posvetovalnice, psihiatrična obravnava,

- za pomoč žrtvam nasilja v regiji razširiti kapacitete za zaščito otrok in oseb, ki so žrtve nasilja (krizni center, materinski domovi, zavetišče),
- določiti možnosti in vzpostaviti oblike za brezdomce,
- za osebe, ki niso zaposljive niti nimajo statusa invalida, poiskati nove možnosti,
- za Rome pripraviti analizo vloge socialnega varstva na tem področju ter hkrati poiskati možnosti v okviru drugih področij (stanovanjsko gospodarstvo, šolstvo, povezava med njimi).

Cilji na področju kulture

- Zagotavljanje kulturnih dobrin kot javnih dobrin,
- povečati delež tistih, ki se redno kulturno udeležujejo, in obseg dejavnosti, v razvitosti ljubiteljske kulture pa doseči slovensko povprečje,
- pospeševanje investiranja v kulturno infrastrukturo,
- zaposlovanje v javnih zavodih na področju kulture v skladu s standardi, normativi in sistematizacijo,
- ustanoviti javni zavod na področju gledališke in lutkarske dejavnosti,
- razviti kulturno-informacijski sistem, upravljanje in servisiranje kulturne dejavnosti,
- povečati delež sredstev za uresničevanje javnega interesa na področju kulture in omogočiti enakopravno dostopnost do javnih sredstev.

Cilji na področju športa

- Šport kot prvina kakovosti življenja,
- uresničitev javnega interesa na področju športa,
- povečati število redno športno aktivnih prebivalcev in doseči slovensko povprečje,
- pospeševanje izobraževanja, usposabljanja in izpopolnjevanja strokovnih kadrov za potrebe športa kot prvine kakovosti življenja in športa za dosežek,
- pospeševanje investiranja v športno infrastrukturo,
- ustanoviti regijski center za šolski šport,
- razviti športno-informacijski sistem, upravljanje in servisiranje športnih dejavnosti,
- povečati delež sredstev za uresničevanje javnega interesa na področju športa.

Regionalne prioritete na področju družbene blaginje

- Zagotavljanje zdravstvenega varstva na primarni ravni za celotno JV Slovenijo,
- zagotavljanje zdravstvenega varstva na sekundarni ravni za celotno JV Slovenijo,
- dokončanje gradnje centralnega operacijskega bloka, centralne sterilizacije, bolnišnične lekarne in specialističnih ambulant,
- preselitev internega oddelka, ureditev prostorov za funkcionalno diagnostiko, skupno intenzivno terapijo, urgenco in laboratorij,
- ustanovitev oddelka za podaljšano zdravstveno nego,
- zagotavljanje socialnega varstva vsem ljudem,
- zagotavljanje storitev za stare v okviru institucij,
- zagotavljanje storitev za stare v manjših enotah, varovanih

VIRI IN LITERATURA

Nacionalni program zdravstvenega varstva RS – zdravje za vse do leta 2004 (NPZV), UL RS 49/2000

Strateški poslovni načrt ZD Novo mesto za obdobje 1999-2004

Strateški razvojni program Splošne bolnišnice Novo mesto za obdobje 2000-2004

Zakon o investicijah v zdravstvu do leta 2004

Nacionalni program socialnega varstva do leta 2005

Program za stare, Vlada Republike Slovenije, 1999

Program boja proti revščini in socialni izključenosti, Vlada Republike Slovenije, 1999

Poročevalec Državnega zbora RS št. 16/X z dne 3. aprila 2001

Zakon o uresničevanju javnega interesa na področju kulture, UL RS, 75/1994

Zakon o varstvu kulturne dediščine, UL RS, 7/99

Uredba o vzpostavitvi muzejske mreže za izvajanje javne službe na področju varstva premične kulturne dediščine in določitvi državnih muzejev, UL RS, 97/2000

Zakon o knjižničarstvu, UL RS, 87/2001

Normativi in standardi za splošno-izobraževalne knjižnice, Poročevalec KS Slovenije 70

Zakon o športu, UL RS 22/98

Nacionalni program športa v Republiki Sloveniji, UL RS 24/2000

Akti Fundacije za šport, 1998

Razvid športnih objektov, Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport, 2001

Dokumenti in pisna gradiva občin in organizacij s področja zdravstva, socialnega varstva, kulture in športa

Statistični letopis, 1991–2000, Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana

stanovanjih, v domačem okolju preko sistema skupin starih ljudi za samopomoč,

- zagotavljanje storitev za posameznike in družine, ki so žrtve nasilja,

- zagotavljanje storitev za osebe brez možnosti vključitve v varstveno delovne centre ali zaposlitev,

- določiti možnosti in vzpostaviti oblike za brezdomce,

- poiskati institucionalne možnosti za Rome v okviru drugih področij,

- celostna skrb za odrasle osebe, motene v duševnem in telesnem razvoju: enaka dostopnost do storitev, pluralizacija izvajalcev in programov in možnost izbire za uporabnike,

- ustvarjanje možnosti za skladen kulturni razvoj Slovenije ter zagotavljanje in izenačevanje pogojev za ustvarjanje, posredovanje in dostopnost kulturnih vrednot,

- šport kot prvina kakovosti življenja,

- ustvarjanje možnosti za skladen športni razvoj Slovenije ter zagotavljanje in izenačevanje pogojev za enako dostopnost do programov športa kot prvine kakovosti življenja.

Glede na postavljene cilje programa so pričakovani učinki prednostno:

- Z dokončanjem investicij v zdravstvu bodo prebivalcem JV Slovenije zagotovljeni vsaj minimalni pogoji pri nujenju zdravstvenih storitev na nivoju sekundarnega zdravstvenega varstva tako v specialistični ambulantni kot bolnišnični zdravstveni oskrbi. Podani bodo vsi pogoji za nemoteno opravljanje dejavnosti bolnišnice, kar bo nedvomno tudi v korist izboljševanja kakovosti in dostopnosti do zdravstvenih storitev,

- z organizacijo podaljšane zdravstvene nege bomo zagotovili potrebe naših bolnikov po kakovostni zdravstveni negi in rehabilitaciji ter izboljšali zadovoljstvo bolnikov in njihovih svojcev. Hkrati bomo skrajšali ležalno dobo na nekaterih oddelkih in tako tudi čakalno dobo na sprejem v bolnišnico,

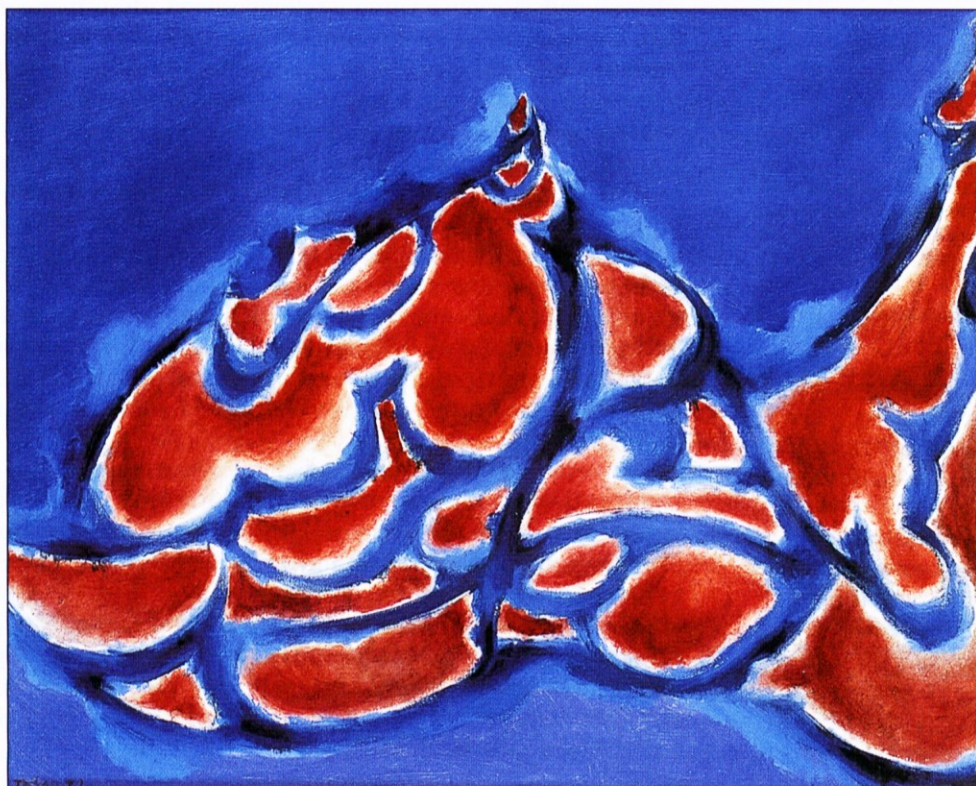
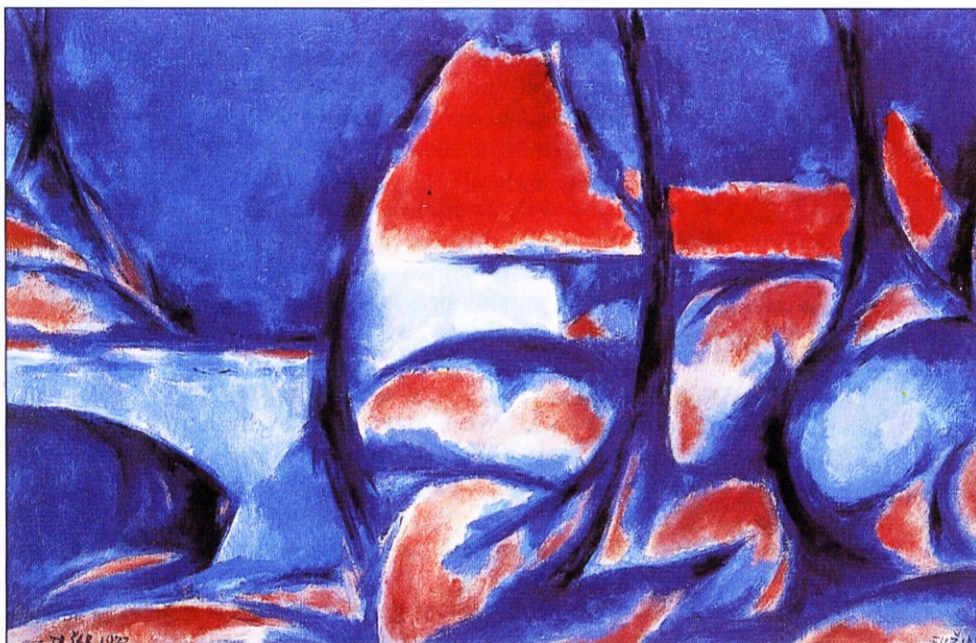
- z novimi in dodatnimi oblikami socialnega varstva se učinki ne bodo pokazali takoj, pomenili pa bodo najprej zadovoljstvo uporabnikov in pokritje normativov za posamezne storitve, dolgoročno pa bo to pomenilo varnost in socialno vključevanje ogroženih,

- z ustvarjanjem možnosti za skladen kulturni razvoj Slovenije ter zagotavljanjem in izenačevanjem pogojev za ustvarjanje, posredovanje in dostopnost kulturnih vrednot se bo začela približevati in izenačevati stopnja kulturne razvitosti v JV Sloveniji s slovenskim povprečjem,

- z ustvarjanjem možnosti za skladen športni razvoj Slovenije ter zagotavljanjem in izenačevanjem pogojev za enako dostopnost do programov športa kot prvine kakovosti življenja se bo začela približevati in izenačevati stopnja športne razvitosti v JV Sloveniji s slovenskim povprečjem.

MARIJAN TRŠAR

FUŽINE, olje na platnu, 1972
KRAJINA S CERKVIJO, olje na platnu, 1972

VPLIV GLOBALIZACIJE IN TRANZICIJE NA ČLOVEŠKE VIRE V SLOVENSKI DRUŽBI – Z DRUGEGA VIDIKA

Odmev na članek dr. Borisa Dularja

V decembrski številki Rasti (L. XIII, št. 6/84, 2002, str. 616–621) je dr. Boris Dular opozoril na povezanost globalizacije in človeških virov v Sloveniji s posebnim poudarkom na razmerah v dveh največjih dolenjskih kolektivih: Krki in Revozu. Ker smo sopotniki temu izredno kompleksnemu procesu z vsestranskimi in sinergetskimi učinki tako rekoč na vseh področjih človekovih dejavnosti, ga kaže osvetliti še z drugih zornih kotov.

“Globalizacija” je v sodobnosti eden izmed ključnih in pogosto uporabljenih pojmov tako v politiki, v gospodarstvu in tudi drugih področjih javnega življenja. Globalizacija je tudi predmet številnih razlag v znanosti. Pojem izhaja iz ameriške “menadžerske šole”. Razlikujejo tri različne stopnje: “internacionalizacijo”, “globalizacijo” in “transnacionalizacijo”. Vsaka izmed njih pomeni proces nadaljnega prenosa tehnoloških dosežkov, usmerjenih k t. i. “komunikacijski družbi” s pomočjo sodobnih “informacijskih tokov”. Globalizacija je torej vseobsežen sodoben družbeni proces, ki ga oblikuje dinamičen pretok dobrin, kapitala in tehnologije ter posega tudi v države z različnimi stopnjami gospodarske razvitosti in tudi z raznolikimi političnimi in ekonomskimi sistemi. Skupna značilnost globalizacije je, da ljudi na celotnem planetu vse bolj sili v medsebojno odvisnost – povezanost.

Pojem globalizacija je vse bolj aktualen tudi v tistih znanostih, ki se ukvarjajo s proučevanjem organizacije dejavnosti v prostoru in z medsebojnimi razmerji v gospodarski strukturi pokrajine. Globalizacija na eni strani pogloblja razlike v ekonomski uspešnosti območij, zato pa na drugi strani krepi konkurenčnost in tekmovanje med gospodarskimi pokrajinami; še posebej med mesti oziroma mestnimi regijami, ki predstavljajo “motorje” regionalnega razvoja. Položaj, razvoj in vloga mest v hierarhiji se v pogojih svetovnega tekmovanja spreminja. Klasični modeli centralnih krajev, temelječi na pomembnosti oskrbnih funkcij mestnih sistemov, ki so jih izžarevali v svojo okolico, stopajo v ozadje. Kot kriteriji opazovanja globalizacijskih procesov stopajo v ospredje ekonomsko-funkcijski kazalci. V sodobnosti lahko uspešno konkurirajo le tista mesta, ki izkazujejo raznovrstnost produkcijskih struktur in organizacijskih oblik svojih regionalnih struktur. Konkurenčnost mesta ni več določena zgolj z njegovim geografskim položajem in z infrastrukturno opremljenostjo, marveč s proizvodnim in regulacijskim sistemom, ki ga sestavlja “mrežno” zasnovana kvaliteta industrijske proizvodnje, finančne in oskrbne aktivnosti ter simbioza institucionalnih gospodarskih resursov na celotnem vplivnem območju mestne regije.

Globalizacija in njene poglavitne značilnosti

Oklivni pogoji za globalizacijski razvoj	Poglavitne značilnosti
<ul style="list-style-type: none"> ➤ povečevanje svetovne trgovine kot posledica deregulacije svetovnega trga ter zmanjševanje stroškov pri blagovnih in transportnih storitvah (liberalizacija svetovne trgovine); 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ primerjalno hitrejša rast svetovne trgovine v primerjavi z volumnom rasti proizvodnje;
<ul style="list-style-type: none"> ➤ nenehen in pospešen razvoj informacijskih in komunikacijskih tehnologij in s tem povezano "mrežno" prepletanje; 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ razvoj inovacij na področju komunikacijske tehnologije, npr: Internet, ipd ➤ razrast podjetij z mednarodnim kapitalom;
<ul style="list-style-type: none"> ➤ globalna dostopnost do trga kapitala kot posledica deregulacije kapitalskih trgov in prepletanja informacij 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ novi obsežni in neodvisni kapitalski trgi (off-shore), ➤ izgrajevanje transnacionalnih podjetij, ➤ bogata ponudba specializiranih "business services"
<ul style="list-style-type: none"> ➤ "nove" smerni v mobilnosti prebivalstva, proizvodnih središč in delovnih mest. 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ pokrajinska mlkavnost ("natural amenities"), ➤ atraktivna kulturna ponudba z uspešnim izobraževalnim sistemom ("cultural amenities"), ➤ koncentracija visoko kvalificiranih strokovnjakov, ➤ atraktivni in ceneni bivalnimi pogoji ter že izgrajeno infrastrukturo omrežje.

Vir: Prirejeno po: Fuchs, 1998

Pri razmahu globalizacije ima pomembno vlogo zlasti inovativna razvojna politika, ki jo sestavljajo socialno in kulturno okolje, oblikovanje (med)regionalnih omrežij, tehnološki transfer (izmenjava informacij), odprtost in zaupanje, podjetniško svetovanje, mobilnost delovne sile, regionalna identiteta, opremljenost s kulturnimi institucijami (sponzorstvo), visoki potenciali za rekreacijo in prosti čas, različne socialne aktivnosti, visoka stopnja biotske ohranjenosti okolja, visoko postavljeni standardi kvalitete življenja in kultura upravljanja, torej elementi, ki oblikujejo ustvarjalno okolje.

Pojav globalizacije spremljajo tudi spremembe v delitvi dela (ki je povezana s specializacijo gospodarskih in regionalnih struktur), kvaliteti bivanja in spremenjenih oblikah izobraževanja. Spremembe na modelni ravni prikazuje spodnja preglednica:

stara (tradicionalno)	nova (nastajajoče)
→ Urbanizacija in industrializacija: kopičenje prebivalstva: praznjenje podeželja – deagrarizacija...	→ servisne dejavnosti, informatika, finance, decentralizacija proizvodnje (rast industrijskih in urbanizacijskih »delustrov«)
→ industrijska politika na nacionalni ravni (nacionalne politike so podrejene politiki, oblikovani v »metropoli*«)	→ krepitev industrijske (postindustrijske) politike na regionalni in lokalni ravni
→ velika podjetja, hierarhična organizacija (fordistične linije), centralizacija poslovnih dejavnosti	→ manjša podjetja (ciljna ekonomija), fleksibilni produkcijski sistemi in delovna opravila,
→ delitev ročnega in intelektualnega dela, tekmovalnost (ekskluzivno)	→ »učenje iz dela«, krepitev vrednosti delovnih veščin, več začasnih »part-time« delavcev, nova strategija terja kooperacijo kompleksnih povezav v urbana omrežja (firme-vlada-raziskovalne ustanove)
→ vizija nacionalnega trga (input-output)	→ mednarodni pogled »off shore« oskrba (input), produkcijske faze so razpršene, globalni trg (output)
→ prepad med centri in podeželjem (periferijo) (dinamična proizvodnja v centru)	→ stari center (renoviran, raznolik), → nova urbanizirana središča - subcentri (manjši, tržne niše) → decentralizacija urbanizacijskih oblik
→ lokacijski faktorji (stroški: neposredna bližina surovini, trga in oskrbovalcev)	→ večanje stroškov v središčih, stare industrije se selijo v območja z nižjimi stroški, specializacija novih proizvodov, prisotnost raziskovalno-inovacijskega "instrumentarija";
→ obmejne regije so (praviloma) periferne	→ nove možnosti so na voljo, niso pa zagotovljene, notranje meje izginjajo, ustvarjajo se prehodna »gospodarstva« in čezmejno sodelovanje, oblikuje se strategija »urbanih omrežij«
→ podpora izobraževanju in temeljnimi raziskavam na nacionalni ravni	→ na regionalnem nivoju krepitev raziskovanja (»privatno-javno-akademsko partnerstvo«)
→ vladni ukrepi in funkcije: veliko, centralizirano (nacionalni nivo),	→ decentralizacija, prehod na regionalni nivo, obnovljena vloga regionalnega planiranja, poudarek na kvaliteti življenja,

* Najsiho "nekoč" v Beogradu, danes v Ljubljani ali jutri Bruslju

Izkušnje po svetu so pokazale, da so v procesu družbene restrukturacije najbolj pridobila tista območja, ki so v urbaniziranih središčih s selektivno koncentracijo razvojnih potencialov uspela razviti novo razvojno paradigmo. Ta središča hkrati razvijajo nove oblike oskrbnih dejavnosti, ki so nosilci nadaljnje razvojne ekspanzije. V globalnih procesih restrukturacije se običajno pojavljajo:

- (a) fleksibilizacija proizvodnje in trga delovne sile,
- (b) internacionalizacija produkcije in mobilnost kapitala,
- (c) opuščanje "realne" proizvodnje z namenom aktiviranja "prostega" kapitala,
- (d) deregulacija podedovanih politično-institucionalnih davčnih mehanizmov,
- (e) dokapitalizacija spektra družbenih področij,
- (f) polarizacija in hierarhizacija zaposlitvenih središč.

V mestnih regijah in zgostitvenih območjih prihaja istočasno do decentralizacije in dekoncentracije proizvodnih kapacitet ob istočasni centralizaciji finančnih in drugih "kontrolnih" funkcij. Aglomeracijske tendence se ne odražajo le na področju modernih tehnologij, marveč tudi na področju novih "fleksibilnih" proizvodenj.

Globalizacija sproža torej strukturne spremembe, katerih temeljna značilnost je intenzivnejše "mrežno" gospodarsko in socialno prepletanje, intenzivnejša izmenjava dobrin in pretok ljudi na daljše razdalje. Spremenjeno delovanje gospodarstva in družbe kot celote pa zahteva spremembe tudi v miselnih vzorcih razvojnega planiranja. Le-to pa je v mnogočem odvisno od geostrateškega položaja Slovenije, posebnosti naselbinskih značilnosti in predvsem urbanih potencialov, povezanih z učinkovitimi in zmogljivimi komunikacijskimi sistemi. Gospodarske spremembe in naselbinski razvoj so torej tesno povezani z globalnimi družbenimi spremembami, ki povratno vplivajo na nadaljnjo atraktivnost bivalnega in zaposlitvenega okolja.

In kakšno vlogo lahko v teh procesih odigra Novo mesto? V nadaljevanju želimo zgolj opozoriti na nekatere regionalno-geografske razsežnosti globalizacije v nastajajočih pogojih ustvarjalnega okolja, kjer poskušamo osvetliti tudi "nove" smeri v mobilnosti prebivalstva in spremembe v razvoju delovnih mest.

Nedvoumno je, da bodo propulzivna metropolitanska območja v Padski nižini, Münchnu in Dunaju "izžarevala" svoje vplive tudi na Slovenijo, kar hkrati pomeni nadaljnjo krepitev ljubljanske mestne regije in območij ob "prometnem križu". V teh globalizacijskih okvirih je novomeška mestna regija z okrog 35 tisoč prebivalcev in okoli 20 tisoč delovnimi mesti povsem neznatna. Priložnosti se odpirajo v relativno majhni oddaljenosti od Ljubljane, ki omogoča alokacijo raznovrstnih specializiranih funkcij za oba gravitacijska bazena. Bližina Novega mesta dvem državnim središčem (Ljubljani in Zagrebu) ima svoj objektivni in subjektivni lokacijski pomen. Aktualne ekonomske razmere, merjene z odstopanji od državnega povprečja pri vrednostih, kot je npr. BDP/prebivalca, takšne napovedi tudi utemeljujejo. Če pa npr. pogledamo delež tujih investicij (kot enega izmed najpomembnejših kazalcev za merjenje stopnje globalizacije) v zadnjem obdobju, ki se po letu 1994 nenehno zmanjšujejo in so do preteklega leta upadle od 14 na komaj 5 odstotkov v Sloveniji*, potem takoj zaznamo znaten zaostanek. Podobnih primerov je še veliko.

Prihodnji regionalni in gospodarski razvoj Novega mesta – če bo hotelo "preživeti" – bo vedno bolj odvisen od vpetosti v omrežje

* Vir: Narodna banka Slovenije, 2002. Delež tujih investicij je npr. v Ljubljani v enakem obdobju porastel od 29 na 58 odstotkov.

evropskih ekonomij (“network economies”). To pa pomeni, da bo zato potrebno, ne zanemarjujoč “regionalno zavest” najprej na lokalni in regionalni ravni iskati povezave proizvodnih in servisnih dejavnosti in se na ta način vključevati v naraščajočo internacionalizacijo gospodarstva. Če hoče uspeti, mora gospodarsko povezovati poleg svojega ožjega gravitacijskega zaledja vsaj še Posavje in Belo krajino ter biti hkrati povezano z drugimi središči nacionalnega pomena. Pri (ne)vključevanju Novega mesta v sodobne inovacijske tokove je odločilnega pomena njegova navezanost na prometne in druge informacijske sisteme. Ker je ustrezna prometna in druga infrastruktura eden pomembnejših sodobnih lokacijskih dejavnikov, je pomembna tudi hitrost odločitev. V ta namen je potrebna samoorganiziranost predvsem na regionalni ravni. V njej vidimo Novo mesto v vlogi središča nacionalnega pomena in razvojnega generatorja, ki s predvsem oskrbnimi funkcijami oblikuje zaledje lastne regije s funkcijsko in kooperativno povezanim podeželjem. Zato pa mora Novo mesto, upoštevajoč sodobne lokacijske dejavnike za oblikovanje ekonomsko uspešnih dejavnosti internacionalnega pomena, izpolnjevati nekaj pogojev, kajti dejavnosti visoke tehnologije pritegnejo:

- mesta in kraji z nižjimi stroški in neznatno stopnjo družbene organiziranosti;
- mesta in okolje s prijazno pokrajinsko mikavnostjo (“natural amenities”);
- kraji z atraktivnimi bivalnimi pogoji (pred tistimi s ceneni bivalnimi pogoji);
- mesta z atraktivno kulturno ponudbo in z uspešnim šolskim sistemom ter možnostmi nadaljnega izobraževanja (“cultural amenities”)
- kraji z znanstvenoraziskovalno tradicijo in sodobno opremo;
- visokošolska središča (posebej na naravoslovnem in tehničnih področjih);
- kraji s koncentracijo visokokvalificiranih strokovnjakov v obstoječih podjetjih z visoko tehnologijo ali tehnoloških parkih;
- centri, katerih tamkajšnji “človeški viri” so “sposobni tveganja” (“venture capital”);
- kraji z majhnim deležem industrijskih podjetij, ki močno onesnažujejo okolje, in ki so se odzvali klicu po okolju prijazni proizvodnji;
- kraji z bogato ponudbo specializiranih “business services” in so sposobni še naprej “predelovati” proizvode visoke tehnologije;
- mesta, ki že dal časa izkazujejo živahen in stabilen prebivalstveni razvoj;
- kraji s prevladujočo srednjo in visokošolsko izobrazbeno strukturo in neprestanim izboljševanjem te strukture.
- letališča z dobrimi nacionalnimi in mednarodnimi povezavami potnikov in tovarnega prometa ter
- središča z že izgrajenim omrežjem (predvsem) hitrih in drugih sodobnih cest.

Gospodarstvo je pri oblikovanju skupnih nalog nadlokalnega pomena običajno skrajno pragmatično. Na začetni stopnji oblikovanja skupnih nalog je priporočljivo oblikovati nekaj prioriteten ciljev, ki bodo okrepili kooperacijo na regionalni ravni ter na ta način dosegli funkcijsko sodelovanje v skupnosti. V Novem mestu najbrž pridejo v poštev “neo-fordistični” razvojni vzgibi, ki naj na starih “fordističnih” tradicijah iščejo nove proizvode in tehnologije. Za vrsto pod-

jetij, katerih proizvodnja še vedno temelji na industrijski produkciji, se ponuja nova paradigma “fleksibilne specializacije”. S tem se povečujejo sposobnosti za osvajanje novih “proizvodenj” – dejavnosti, postopkov, programov in nastajanje novih organizacij. Takšen razvoj tudi ne prenese nadaljnjih prostorskih in upravnih drobitev, pač pa moderno zasnovano središče, ki temelji na principih “mešane rabe” površin. Po letu 1990 tudi v Novem mestu nastajajo novi, disperzni zametki zaposlitvenih “jeder”, stara se le postopno obnavljajo, deloma tudi selijo in ni več klasične delitve na zaposlitveni center in periferijo, ki je bolj ali manj le “dajalec” pretežno nekvalificirane delovne sile. Povečuje se vloga kvalitativnih momentov, npr. izobrazbe, kakovosti življenja ipd. kot lokacijskih faktorjev.

Novo mesto zametke gornjih dejavnosti že ima, le intenzivirati bi jih bilo potrebno. Na takšen način oblikovano “razvojno žarišče” bo tudi podeželskim in hribovitim območjem zagotavljalo sinergijske razvojne možnosti vsekakor bolj uravnoteženega razvoja. Takšen model je tržno orientiran in temelji na ekonomski uspešnosti, zato je selektiven. Osredotoči se na tista podjetja, ki lahko igrajo ključno vlogo pri spodbujanju inovativnega tržnega obnašanja v šibkem, pogosto tudi konservativnem okolju. Sodobni cilji regionalne politike so usmerjeni k razvoju služnostnih dejavnosti. Naravnani pa so tudi k spodbujanju podjetniške iniciative, pridobivanju posebnih znanj, inovacij in povezovanju v posebne oblike podjetniških – informacijskih omrežij. Ob podpori celovitega informacijskega sistema je zato potrebno z inovativnim pristopom najprej diagnosticirati produkcijske povezave ter jih nato primerno ovrednotiti in tudi implementirati.

Izobrazbena raven prebivalstva in uporaba znanja sta zagotovo med poglavitnimi osnovnimi pogoji nadaljnjega razvoja mesta. Če pogledamo statistične podatke in jih primerjamo s sorodnimi mesti in državnimi povprečki, nam le-ti kažejo razmeroma ugodno stanje, gibanja zadnjih desetih let pa še bolj optimistične perspektive. V Novem mestu ima vsak deveti prebivalec najmanj višjo šolsko izobrazbo, kar presega državno povprečje (6,9 odstotka) in tudi povprečje slovenskih mest (10,5 odstotka). Tudi delež študirajoče populacije je podoben in nad primerljivimi povprečki. Pomembno je še dejstvo, da so bili nadpovprečni kazalci ustvarjeni prav v zadnjem desetletju, ko se je število prebivalcev z visoko in višješolsko izobrazbo in tudi število študentov skoraj podvojilo (indeks rasti znaša 177 oziroma 186 odstotkov). Novo mesto je že dolgo pomembno zaposlitveno središče, ki vključuje obsežno zaledje (skoraj 1000 naselij), od koder delovna sila dnevno prihaja na delo. V pogojih sodobne postindustrijske družbe, za katero je značilna velika mobilnost prebivalstva (prepletanje migracijskih tokov), pa veliko Novomeščanov dnevno odhaja na delo izven kraja bivanja, tudi v oddaljena središča zaposlovanja. Med dnevnimi migranti je najštevilčnejša skupina strokovnjakov na najrazličnejših področjih delovanja, sledi pa ji skupina menedžerjev in političnih funkcionarjev ... Ni nam znano, ali gre za “beg možganov” ali pa je morda nenormalno visoka dnevna migracija intelektualcev rezultat kompleksnejših razmer.

Uporabljena literatura:
Fuchs, G., 1998: Globalisierung –
(mehr als) Wirtschaft ohne Grenzen.
Praxis Geographie 7–8, str. 7–10.

MARIJAN TRŠAR

ELEMENTI VRSARJA-LOK, mešana tehnika, 1963
ČAROVNICE JEZDIJO NA KLEK, barvni lesorez, 1957

Joža Miklič

DRUGAČNI NOVOMEŠČANI IN ČASI

Razmišljanje o članku dr. Staneta Grande, objavljenem v Rasti

V oktobrski reviji Rast je dr. Grande objavil svoje, nič kaj spodbudno videnje današnjega Novega mesta, njegovih prebivalcev in njihovih dejanj. Ob branju se samo po sebi vsiljuje vprašanje o tem, ali je dobro, da Novomeščani razmislimo o svojih sedanjih odločitvah in ravnanjih ali pa ugotovitev dr. Grande lahko mirno pometemo pod preprogo in se delamo, kot da se nas ne tičejo. V razmislek in spodbudo poskušam v tem članku osvetliti drugačne Novomeščane in čas, v katerem ustvarjajo danes.

Ne vem, ali je prav, smotno in pametno ponovno kaj reči o stanju in položaju mesta Novo mesto ter njegovih meščanov v sedanjem razvoju prostora, v katerem živimo. Skoraj ne mine srečanje, slovesnost ali drug javni dogodek brez pohval o uspehih in načrtih za prihodnost. So meščani med nami, ki so trdno prepričani, da Novo mesto rešuje čast in materialni položaj države. So pa seveda tudi skeptiki, kritizerji in kritiki, ki malo kdaj najdejo dobre besede za mnoga postorjena dejanja, ki so meščanom v čast in korist.

K pisanju me je končno spodbudil prispevek v reviji Rast, v katerem je Novomeščan in doktor zgodovinskih znanosti Stane Grande zapisal marsikatero resnico o mestu in meščanih, žal pa nam pripisuje tudi nekatere stvari in lastnosti, ki jih Novomeščani nikakor ne sprejemamo. Čakam, da bo mesto zanikalo, potrdilo, užaljeno protestiralo ali kakor koli reagiralo. Čakam, da pove svoje mnenje na primer Društvo Novo mesto, ki je trenutno s svojima dvema svetnikoma v občinskem svetu dokaj odgovoren predstavnik Novomeš-

čanov. Potem pomislim na stranke in njihove predstavnike v lokalni samoupravi – Mestni občini Novo mesto. Naj ta molk pomeni soglašanje s pisecem, nemoč, da kritično presodimo tisto, na kar nas opozarja, in se dopolnimo v prihodnjih odločitvah. Čakam še naprej, da slišim tiste, ki razpolagajo z dobro plačanimi službami za stike z javnostjo in jih pisec v omenjenem prispevku nekako ne ocenjuje za razumne, modre in razsodne, kljub temu da družbe, ki jih vodijo, dominirajo ne samo v domovini, pač pa tudi v svetu. Nič, tudi ti se ne izjasnijo. Ponovno preberem mnenja doktorja zgodovinskih znanosti, ki nedvoumno zna po pravilih stroke ločiti dejanja in rezultate, ki zgodovinsko preživijo od bleščic, samozadostnosti in sivega povprečja. Če torej tisti, ki jih pisec nagovarja in skoraj izziva, ne reagirajo in se delajo, kot da se njih to ne tiče, potem pač moramo nekaj reči anonimneži, ki nas pisec imenuje »Novomeščane«. Prosim, da bi bralci nekako v tem smislu razumeli to moje pisanje o »dejstvih«, ki jih je podal dr. Stane Grande v članku: Spominski znamenji ali »Kad seljak iz naopanke u cipele ...« (Rast 5/02).

Že pri pravilnosti naslova smo se razgovorili oblikovalci tega teksta in prevladovalo je mnenje, da bi se lahko glasil samo »Kad seljak dodže iz opanka u cipelu ...«. Presodite sami, kdo ima prav.

Preživelo izginja, se rojeva novo, boljše?

Najprej doktor ugotovi, da se nad propadom nekaj uspešnih podjetij nihče ne zamisli, vsi si zatiskajo oči in tudi bork za ženske pravice ni nik-

jer. Novomeščani, lahko rečemo, da ni tako? Težko. Pred nekako desetimi leti smo začeli skrbeti predvsem zase, v obsegu in uspešnosti glede na delo, ki smo se ga z vsemi štirimi krčevito držali. Vključno z borkami za ženske pravice smo utihnili kot miške pred naraščujočo močjo bossov, menedžerjev, lokalnih oblastnikov, poslancev, strankarskih veljakov, raznih podrepnikov in še bi lahko naštevala. Priznajmo, da je šel propad tekstilne in gradbene dejavnosti mimo nas, namesto protestov, neredov in zahtev smo se potuhnil. Pozabili smo tudi, da se je v zadnjem desetletju razcvetela informacijska tehnologija in avtomatizacija, ki je potrebe po zaposlenih zmanjševala tudi v dobro stoječih dejavnostih. V Novem mestu je število nezaposlenih strmo naraščalo. Nemalo nas je bilo, ki smo javno opozarjali lastnike in upravjalce kapitala, da morajo hitreje uvajati nove, tržno potrebne izdelke in storitve in na ta način zagotavljati nova delovna mesta. Nič koliko je bilo opozoril, da se mora lokalna samouprava preobraziti v menedžment občine ali pokrajine, pridobiti nove investitorje, ustanavljati lokalne koalicije s podjetniki, strokovnjaki in sosedi. Osnovna naloga teh koalicij bi bila ustanavljanje novih delovnih mest s pomočjo strukturnih skladov EU, javnih razpisov države, ustanavljanjem tehnoloških parkov, podjetniških con in še in še. Kaj je nastalo iz iskrice, ki se je po velikih mukah zanetila pod nazivom Podjetniški center in Agencija za regionalni razvoj? Prekrasen regionalni plan, šestnajst občinskih svetov ga je sprejelo, država nas je pohvalila. Vse lepo in prav, samo delovnih mest je pa vedno manj, in to predvsem takih, ki zahtevajo visoko stopnjo intelektualnega dela in mnoga znanja. Samo pogledjmo torkovo Delo, kjer so objavljene potrebe po zaposlitvi. Tam pa tam je potreben kakšen profesor, računalničar, sicer pa samo poklici do 4. izobrazbene stopnje. Naši otroci so na delu v prestolnici države, na Dunaju, v Ameriki ..., tam so zaželeni in občudovani, doma pa ...? Kaj je z univerzo kot gospodarskim projektom? In kdo so ljudje, ki so plačani,

da te projekte izvedejo? V naši moderni državi je razvito nešteto modelov, s pomočjo katerih se zagotavlja in pospešuje odpiranje novih delovnih mest, po zgledu Ticinia bi lahko razvili lastno regionalno blagovno znamko, v obrti podjetja »grozde«, v kooperaciji dobavitelje Krki, Revozu, Beogradu ... in, če smo že pri teh velikanih, dovolite še vprašanje Novomeščanom: kaj bomo delali, če se, bog ne daj, kaj zalomi pri Krki in Revozu? Koga plačujemo, da misli na to? Dr. Granda, prizemljuješ nas.

Bi res morali v poboljševalnico?

V kulturi Novomeščani, po mnenju pisca, gledamo samo na to, kako bomo premoženje in ugled izkoristili za lastno zabavo in ugodje, in nismo sposobni določiti niti lastnih dolgoročnih potreb. Nato pribije: nezrelost. Avtor celo razmišlja, da bi Novo mesto moralo v poboljševalni zavod, preden bo šlo skupaj s Slovenijo v Evropo.

Kot meščanka sem najprej zavzdihnila: »Doktor, ta je pa predebela!«, potem čakam na potrditev ali protest Novomeščanov. Nič, kot da ni nič rečenega. Ponovno pregledam navedbe pisca in preverjam jasnost sporočila. Nedvoumno je in zakaj se potem Novomeščani ne odzovejo izzivu, da bi potrdili ali zavrgli trditev o svoji nezrelosti. Molke je možno razumeti samo kot strinjanje s pridobljeno oznako ali pa tihi prezir nad tistim, ki je tako oznako dal Novomeščanom. Kaj je zdaj res, se zagotovo ne sprašujem samo jaz, temveč najmanj vsi bralci revije Rast, pa tudi vsi drugi, ki jim Novo mesto nekaj pomeni, ker so za njegov napredek potrošili vso energijo svoje mladosti.

Pri označevanju Novomeščanov za nezrele namreč ne gre za leporečje, pač pa za naš ugled in boniteto, ki je bistvenega pomena pri delitvi denarja v državi in v tujini. Novomeščani se moramo sporazumeti o svoji skupni nadaljnji poti, za njeno uresničitev moramo zagotoviti sredstva, s katerimi razpolaga država in Evropska skupnost, in biti moramo popolnoma sposobni prevzemati obveznosti ter dosegati zelene učinke. Če pa smo res nezreli in

nesposobni skupnega nastopanja, ne bomo zagotovili potrebne organiziranosti in potem seveda lahko le skupno životarimo. Prav ta problem pa bi moral najbolj »bosti v oči« napredne mlade intelektualce, ki se združujejo okoli Goge, gibanja za Dolenjsko in podobne organizacije, ki tu poganjajo svoje korenine.

Težko je verjeti in se strinjati s trditvijo, da mora Novo mesto najprej v poboljševalnico in šele nato s Slovenijo v Evropo. Še težje je razumeti, da mora to storiti zaradi dogodkov izpred petdeset let, zaradi ne vem česa na določeni proslavi in zaradi ne takoj izplačanega računa umetniku. Kot zgodovinar in Novomeščan avtor članka ve oziroma bi moral vedeti za materialne in moralne posledice, ki so jih Novomeščani občutili še leta po dogodku na železniški postaji izpred 50 let. Njihova takratna boniteta je bila uničena in potrebna so bila desetletja, da je v Novo mesto spet pricurljal kakšen dinar od države, ki je bila takrat prav tako finančno centralizirana, kot je danes. Kaj se je dogajalo ob odkritju spominske plošče, avtor niti ni napisal, pisala tudi niso sredstva obveščanja, celo členč o tem nisem slišala. Tega dokaza, ki naj bi me prepričal, da »ostajamo Novomeščani zvesti svoji balkansko-dinaridski tradiciji in da nas je osamosvojitveni duh demokratične Slovenije obšel«, tudi po načelih stroke ni utemeljil in ga zato Novomeščani ne bi mogli sprejeti, sploh pa ne tako, da bi čutili potrebo po poboljševalnici.

Na podlagi svoje dolgoletne delovne prakse vem, da smo Novomeščani že dolgo v Evropi ne samo v gospodarskih dejavnostih, temveč predvsem v kulturi. Dokaz za to pa so tudi ogromna vlaganja, potem ko je zavel osamosvojitveni duh demokratične Slovenije, v kulturo, kulturne objekte, v organizacijsko kulturo institucij in izobraževanje, torej v ljudi in njihove vrednote. Predvsem pa se dokazi kopičijo v rezultatih kulturnih ustvarjalcev pa tudi kulturnih ustanov, saj prav arheologi, etnografi, pesniki, založniki, likovni umetniki, glasbeni in pevski mojstri močno »štrlijo« iz ustvarjalne srenje

naše domovine. Seveda pa so avtorjeve in moje ugotovitve lahko ali pa ne tudi mnenje Novomeščanov. Vsekakor bi bilo pričakovati, da bodo Novomeščani potrdili ali zavrnili svoj odnos do predlagane poboljševalnice in tudi na ta način ščitili dragoceno boniteto.

Smo res zadovoljni samo s »kruhom in igrami«?

Upam, da sem naslednji očitek prav razumela, če ga opredelim takole: Krka, brez katere ni zmožno ničesar, deli kruh in prireja igre, ali prevedeno, gradi športne objekte, ki jih Novomeščani ne potrebujemo in nam delajo sramoto, ker so ob prireditvah na pol prazni. Za razliko od avtorja kar na vsakem koraku ugotavljam, da je Krka dosti premalo povezana z Novomeščani pa tudi z mestom. Če samo pomislim, kakšen intelektualni kapital poseduje (1000 fakultetno izobraženih, magistrrov in doktorjev), potem najprej zagledam pred seboj naval tega intelekta v prostore knjižnice in njegov vsakodnevni pritisk na svojega delodajalca, da se knjižnica v svoji dejavnosti okrepi. Vidim jih pri ustvarjanju (produkciji) bogate kulture mesta, si zamišljam, da bi lokalna informacijska sredstva lahko zasuli s problematiko okolja, avtoceste in drugih, občanu potrebnih zadev. In tako naprej, še mnogo tega je, kar bi nam tudi moja draga Krka lahko nudila. Samo poskusite se zaposliti v njej, pa se boste hitro prepričali, kaj vse moramo Novomeščani storiti tudi brez Krke. Vprašajmo se tudi obratno, kaj Krka potrebuje od Novomeščanov, od sponzoriranih, od mesta, od zgodovinarja. Odgovor je zelo natančen – tisto, kar jim povečuje ali olajšuje prodajo. Včasih je to koncertna izvedba Kozinove Majde, včasih kredit sponzoriranja, včasih samo naklonjenost ljudi. Krka iz dneva v dan dokazuje, da natančno ve, zakaj komu kaj da, in ji je zato tudi verjeti, da ji je sponzoriranje športa potrebno. Končno pa tudi njena vlaganja v šport vodi in s programom Krke usklajuje doktor. Toda zopet sta tu dva nasprotna, lahko rečemo nepomembna pogleda, ne vemo pa najpomembnejšega; kaj mislijo o tem No-

vomeščani, zaposleni v Krki, in kako se bo odločala o sponzorstvu in športu družba Krka v prihodnje.

So bili najpomembnejši Novomeščani v preteklosti res dvolični?

V nadaljevanju teksta pisec seznanja Novomeščane o pomembnih novomeških kulturnikih iz preteklosti in jim, verjetno nevede, očita nič manj kot dvoličnost. Dragi doktor, tukaj je resnica večine ljudi daleč od tvoje in tudi za trditve o njih nisi navedel dokazov po pravilih stroke. Trditi pred nami, ki smo bili vsakodnevni sopotniki Boga Komelja, Janka Jarca, Marjana Mušiča in Draga Šproca, da so govorili eno, delali pa drugo, je, milo rečeno, neokusno, da ne rečem žaljivo za omenjene. Bili so odlični fantje, kar so ocenili za potrebno, so tudi rekli in naredili, brez predsodkov, slepomišenja, strahu, sabotaž in podobnega. Delo z njimi je bilo vsakomur v užitek, njihova dela pa nedvoumno izpričujejo njihov svetovni nazor, seveda, če ga hočeš spoznati. Ker tale tekst noče biti niti malo političen, ne bom vprašala, od kdaj velja, da se človeku pripisuje določen svetovni nazor zato, ker je prebral ali prebiral določeno knjigo ali dela določenega avtorja. Od kar pomnim, smo morali brati veliko. Če določenega dela ali avtorja, posebno slovenskega, nisi poznal, je bilo to za vsakogar neopravičljivo, sramota, znak neizobraženosti.

Ob spominjanju na svoje velikane preteklosti pa bi se Novomeščani morda lahko vprašali, ali dovolj poznamo rezultate pa tudi nemoči sedanje dejansko odgovorne (forma mentis) kulturne ustvarjalne srenje v svojem mestu. Mislim celo, da je bil to namen dr. Grande. Imela sem priliko spoznati, da se formalno odgovorne oblasti preveč ukvarjajo z omejevanjem finančnih potreb kulture (zmanjšanjem porabe), premalo pa s kakovostjo kulturne ponudbe (produkcijo). Bilo mi je v užitek gledati na primer TV-oddajo o obnovi secesijskega stoletnika Hotela Union. Kakšna preciznost izdelave, materiali, dekorji, svetilke, stekla ... Primerjava z obnovo novomeške kulturne dediščine tu preprosto ni

možna. Kdo ocenjuje kakovost novogradenj v mestu, urbanistično, arhitekturno, materialno ali po namembnosti? Koliko je v mestu prisotna strokovna kritika kulturne ponudbe, posegov v prostor, javnih prirediteljev ... Granda pravi, da je v Novem mestu več moral, enakovrednosti znanja z neznanjem, totalnega »karkolizma«. Morda, vsekakor bi bilo dobro vedeti, kdo je plačan, da naredi določeno stvar, in kakšno znanje mora človek imeti, da se mu lahko zaupa odgovorna naloga. Večkrat to mnenje slišim med štirimi očmi, v društvu, med prijatelji, v poslovnem svetu, le malokdaj jo zaslediš med lokalnimi informacijami, sploh pa ne pride od izraza pri podeljevanju pooblastil in mandatov. Volja Novomeščanov je torej izražena le na volitvah in zato je »karkolizem« v dobrem in slabem, uspeh ali greh le izvoljenih.

Pri vračanju v preteklost, zato da bomo bolje razumeli sedanost in bili bolj pripravljeni za prihodnost, moramo tudi priznati, da vsako obdobje prinaša drugačna herojska dejanja. Za primer naj opišem Študijsko knjižnico. Moj prijatelj Bogo Komelj nam je zbral osnovni knjižni zaklad te knjižnice in s tem opravil res herojsko dejanje. Toda mlada Pleničarjeva je junakinja današnjega Novega mesta zato, ker je poleg gradnje stavbe zagotovila obstoj in razvoj vseh dejavnosti B. Komelja in jim sproti dodaja nove, informacijske, potrebne današnjemu študentu in ustvarjalcu. Pa ne samo to, omogočila mi je, da doma v svoji kuhinji preko računalnika brskam po njenem knjižnem zakladu, na razpolago imam svetovalko; knjige, cedeje in kasete mi zagotavlja iz vseh knjižnic sveta in še in še. Zagotovo »štrli« iz povprečja, čeprav tudi sama ve, da še daleč ni postorila vsega. Da je sodelovanje s Študijsko knjižnico tudi danes v ponos in čast najpomembnejšim južno od Ljubljane, dokazuje marsikatero dejstvo, če hočete tudi podaritev neizmerno dragih knjižnih unikatov. Vprašanje pa je, ali Novomeščani poznamo možnosti, ki nam jih zagotavlja, jih s pridom uporabljamo, ji postavljamo nove zahteve, jo vključujemo v identiteto me-

sta? Tako gledano na neko stvar mesta pa bi utegnil imeti dr. Granda prav, ko pravi, naj bi vrednote v Novem mestu oblikovali tisti, ki znajo »obuvati čevlje in hoditi v njih«. Novomeščani, Granda nas izziva, da te ljudi najdemo, poimenujemo z imeni in priimki ter jih naredimo »dejansko odgovorne«. Je to lokalna koalicija po vsebini, ki jo poučuje Gea college, stvar političnih strank ali direktorja Krke in Revoza. Granda pravi, da menedžerske sposobnosti niso dovolj, morajo znati in biti ljudje vrhunske kulture.

Časi so se spremenili

Ob koncu tega modrovanja seveda ni možno mimo dejstva, da zaradi njega Novomeščani ne bodo postopali nič drugače. Vprašanje je tudi, če v okviru sedanje normativne ureditve lahko kaj storijo. Tudi dr. Granda bi morda moral prebirati v večji meri prispevke o regionalnem razvoju, odnose med lokalnimi skupnostmi in državno administracijo, strukturi proračuna, delu državnih agencij in podobno. Kaj hitro bi spoznal, da ne gre samo za denar in visoko kulturo, temveč tudi za probleme koncentracije pravic brez obveznosti, zastarelost sistemov upravljanja države in prepočasen razvoj dejavnosti državne administracije. Lokalne ideje, iznajdljivost in pridnost velikanov dolenskega gospodarstva so v preteklosti prišle do izraza predvsem tisti trenutek, ko je nastopila neka sprostitev pravic v državi in decentralizacija financ.

Tudi v naši domovini so potrebna danes popolnoma drugačna pravila obnašanja in razporejanja denarja, kot so bila nujna v času osamosvajanja. Človek vrhunske kulture težko razume, da v Ljubljani imenujejo ravnatelje osnovnih šol, da je za obnovo gimnazije potrebno pridobiti naklonjenost določene stranke, da marsikatera uspešna družba ne ve, kdo jo bo jutri vodil, in še bi se dalo naštevati. Da bi Novomeščani zlezli iz nezainteresiranosti za svoje mesto, bi se seveda moralo marsikaj strokovno-organizacijsko spremeniti najprej v državi, kar bi pa Novomeščani z mandatom morali takoj in temeljito izkoristiti. Tako je deloval tudi mag. B. Andrijanič, pa L. Dolenc, J. Levičnik in drugi, ki jih ima v mislih dr. Granda v svojem članku. Izgleda pa, da je čas nekoliko prehitel tudi dr. Grandu, saj žal pozablja, da smo bili v Andrijaničevih časih meščani z zakonom določeni za upravljanje svojega mesta, danes pa zakon pooblašča njegovega naslednika, mag. Kovačiča, le za proizvodnjo, prodajo in plačevanje davkov državi, ki preko proračuna Mestne občine upravlja mesto in financira njegov razvoj.

Bilo bi dobro, da o možnostih izboljšanja razmer v mestu in o napakah, ki jih delamo, Novomeščani čimveč pišemo ter na ta način »bezamo« probleme na dan. Najbrž je to tudi najkrajša pot, da iz opank, če v njih resnično smo, zlezemo v čevlje in v njih hodimo.

Novomeški simfonični orkester na koncertu v Kulturnem centru Janeza Trdine v Novem mestu; foto: MiM

Po razlagi Verbinčevega slovarja tujk koncil (latinsko concilium) pomeni cerkveni zbor oziroma zborovanje cerkvenih dostojanstvenikov. Dejansko gre za zbor škofov in teologov, ki jih skliče papež, kjer razpravljajo o skupnih zadevah in vprašanjih, pomembnih za življenje in delo Cerkve. Sklepi zbora postanejo veljavni, ko jih potrdi papež. Na drugem vatikanskem koncilu so koncilski očetje sprejeli šestnajst koncilskih dokumentov; štiri konstitucije, devet odlokov in tri izjave. Vsi dokumenti sestavljajo zaključeno enoto. Enajstega oktobra lani je minilo štirideset let, ko se je po otvoritvenem govoru tedanjega papeža Janeza XXIII. v Rimu začel drugi vatikanski vesoljni cerkveni zbor.

Zgodovinski pregled

V zgodovini katoliške Cerkve predstavlja število koncilov svojevrstni problem, saj se o tem dognanja cerkvenih zgodovinarjev precej razhajajo. Uradna katoliška Cerkev jih navaja enaindvajset. Prvi štirje cerkveni zbori (Niceja leta 325, Carigrad leta 381, Efez leta 431 in Kalcedon leta 451) so v Cerkvi vedno uživali velik ugled. Škofje so na teh zborih opredelili temeljne krščanske resnice o Sv. Trojici in o Kristusu.

Na tretjem carigrajskem koncilu leta 870 so izobčili patriarha Fotija, kar je povzročilo tako imenovani vzhodni razkol in nastanek pravoslavne Cerkve. Investitura (nameščanje škofov s strani posvetnih vladarjev) je bila ukinjena na prvem lateranskem koncilu leta 1123, koncil v Lyonu leta 1274 pa je vpeljal konklave pri izvolitvi papeža. Takoj za drugim vatikanskim koncilom je najpomembnejši znameniti tridentinski koncil, ki je trajal kar osemnajst let, od 1545. do 1563. leta. Na njem se je »zgodil« tako imenovani zahodni razkol katoliške Cerkve, ko je bil izobčen Martin Luther in pravoslavni Cerkvi na vzhodu se je na zahodu pridružila protestantska cerkev. Šele po več kot tristo letih je

papež Pij IX. leta 1870 sklical prvi vatikanski koncil. Cerkev je bila takrat vznemirjena nad pojavom razsvetljenstva in racionalizma 18. in 19. stoletja. Zato je koncil poudaril nezmotno učiteljstvo Cerkve, prvenstvo rimskega papeža in razglasil nauk o nezmotljivosti papeža, čemur je odkrito nasprotoval celo takratni djakovski škof Strosmayer.

Drugi vatikanski koncil je po vsebini in pomembnosti sprejetih dokumentov težko primerjati z ostalimi koncili. Koncil je presenetil predvsem z odprtostjo, strpnostjo in razumevanjem sveta in Cerkve; preprosto je znal prisluhniti znamenjem časa in upoštevati raznolikost in naraščajočo enotnost sodobnega sveta. Zasluge za to imajo koncilski očetje, ki so pri odločanju gotovo spoštovali in upoštevali nasvet tedanjega papeža Janeza XXIII., ko jim je venomer ponavljal: »Iščite, kar združuje, in ne tega, kar ločuje!«

Koncil, ki je posodobil Cerkev

Vse se je začelo 25. januarja 1959, ko je karizmatični papež Janez XXIII. napovedal koncil. Mnogi so resno pomišljevali o smotrnosti takšne odločitve in napovedi, papež pa se je čutil poklicanega, da temeljito prevetri zatohlost Cerkve, jo prenovi in na stežaj odpre za svet. Drugi vatikanski koncil se je tako začel 11. oktobra 1962. leta in je z nekaj presledki trajal vse do 8. decembra 1965.

Že v otvoritvenem govoru je papež Janez XXIII. nakazal vodilne smernice tega zgodovinsko pomembnega dogodka tako za cerkev, krščanstvo in sploh ves svet. Z besedico »aggiornamento«, kar pomeni posodobitev, je nakazal duha svobode, enakosti, občestvenosti, ekumenizma in dialoga. Koncil se je tako odprl človeku, upošteva in ceni njegovo zrelost in se bori za njegovo samostojnost. Odločno je zavrnil avtoritativnost (oblastnost) in fantilizem (duhovno zaostalost) tedanje Cerkve. To je bil tudi povod, da je Cerkev končno priznala drugačnost sveta in v pojmu »edinost v različ-

nosti« sprejela pluralizem najrazličnejših področij človeškega življenja, mišljenja in dejavnosti. Vse to se je odražalo v odkrivanju in spoznanju novih razsežnosti ekumenizma, dialoga z drugače mislečimi, v povečani misijonski dejavnosti in poslanstvu Cerkve, v inkulturaciji in spremenjenem odnosu do sveta.

Cerkev kot božje ljudstvo se je po koncilu odprla tudi laikom, hkrati pa postala učeča in poslušajoča, zato je koncil poudarjal svobodo v raziskovanju in mišljenju teološke vede in znanosti. V Pastoralni konstituciji o Cerkvi v sedanjem svetu beremo, da je koncil postavil dialog znotraj Cerkve, kakor tudi navzven, to je do sveta, kot središčno zahtevo Cerkve. Koncil je ocenil, da je dialog preprosto zahteva današnjega časa, ki se uveljavlja v svetu kot posledica priznanih človekovih pravic, demokracije, pluralizma in enakopravnosti posameznih ljudi, narodov in ras. Osnova dialoga je spoštovanje človeka kot osebe z njenimi pravicami

in dolžnostmi, dialog je ljubezen do vsakega človeka! (CS 92,5)

Sklep

V 2000-letni zgodovini Cerkve je bil drugi Vatikanski koncil gotovo najbolj nenavaden. Še nikoli doslej se namreč Cerkev ni spremenila tako hitro in v tako kratkem času. Sv. Duh je namreč v Cerkev vnesel povsem nov način življenja in dela, novo razmišljanje in kulturo. To je bila prava apostolska pomlad Cerkve. To je bil koncil Cerkve in krščanske občestvenosti, saj je koncil poleg že prej omenjenega dialoga, pluralizma in ekumenizma v Cerkev prinesel še uvedbo novega bogoslužja, ki vključuje uporabo domačega jezika, dal večji pomen laikom in povzročil razcvet številnih molitvenih in karizmatičnih gibanj. Zato je še tudi po štiridesetih letih sporočilo koncila jasno, ko pravi, da človek ni obsojen na propad, prepire in vojne, ampak je poklican, da živi, na sodelovanje in mir!

LITERATURA

Juan Maria Laboa: Krščanstvo – 2000 let. Koper: Ognjišče, 1999

Zdenko Roter: Cerkev in sodobni svet. Ljubljana: CZ, 1973

Nadškofijski ordinariat v Ljubljani: Koncilski odloki. Ljubljana: 1980

Zbornik predavanj 1983–1984: 20 let po koncilu. Ljubljana: 1984

Vekoslav Grmič: V duhu dialoga. Ljubljana: DZS, 1986

Avro Manhattan: Vatikan in dvajseto stoletje. Ljubljana: CZ, 1961

Zgodovina Cerkve št. 5: Ljubljana: Družina, 2000

Zgodovina Cerkve v stotih slikah. Ljubljana: Družina, 1995

Obnovljeni život št. 4/2002. Zagreb: Filozofsko-teološki inštitut, 2002

Vladimir Truhlar: Katolicizem v poglobitvenem procesu. Celje: Mohorjeva družba v Celju, 1971

Vladimir Truhlar: Pokoncilski katoliški etos. Celje: Mohorjeva družba v Celju, 1967

Vekoslav Grmič: Štirideset let po koncilu. Petrovče:

Revija Znamenje št. 5–6/ 2002

POPISANA JAKČEVA FOTOGRAFSKA ZAKLADNICA

Ivan Nemanič: Zakladnica fotografij Božidarja Jakca –
Diapozitivi 1946–1989, Novo mesto 2002

Dela Ivana Nemaniča so na Slovenskem nekaj zelo posebnega. Nastala so navidez mimogrede, tako rekoč ob delu, ko je okrog danes že legendarnega leta 1968 prevzel delo filmskega arhivarja v Arhivu Slovenije, tedaj in naslednjih petnajst let sam in edini. Tako je začel sestavljati inventar slovenskih filmov, ki so do tedaj nastali in so prišli v arhiv večinoma iz opuščenega skladišča Triglav filma, iz podzemnega bunkerja v ljubljanskem Trnovem. Posebnost njegovega popisovanja je bil način, metodologija, s katero se je lotil tega zahtevnega opravila. V igranih in dokumentarnih filmih ni popisal le tistega, kar je bilo napisano v začetnih in končnih napisih filmov, ampak tudi vsebine, kraje, kjer se kaj godi, osebe, ki jih je moč prepoznati, in gospodarske, družbene ali politične organizacije, ki so bile prikazane. Tako so počasi in mukoma nastajala kazala krajev, pravnih in fizičnih oseb, ustvarjalcev, stvarnih gesel. V tistih časih seveda še brez računalnikov! Delo, ki sem ga nekoč imenoval "filmska afieologija".

Tisti redki, ki smo takrat študirali in začeli potem delati filme in televizijske oddaje, smo si z zadoščenjem oddahnili, ko sta leta 1982 izšla prva dva zvezka s popisom filmskega gradiva Arhiva Slovenije. Vedeli smo, iz seminarjev pri pokojnem prof. Francetu Brenku, kaj takšno delo pomeni. Vedeli smo redki, saj sta obe knjigi, izpisani na pisalni stroj, preprosto broširani, bolj podobni kakšnim srednješolskim skriptam kot knjigam, leta dolgo samevali na policah redkih knjigarn. Vedno bolj pogosto so se arhivski filmi pojavljali predvsem v televizijskem sporedu.

Prav televizijska serija Gibljive slike Božidarja Jakca, žal že tudi pokojnega kolega Boža Šprajca, je bila leta 1979 med prvimi velikimi razkritji filmskega bogastva, ki se

nam je ohranilo. Sledila jim je tudi arhivska znanstvena obdelava: leta 1989 je izšla knjiga Ivana Nemaniča z naslovom Filmski zapisi Božidarja Jakca. Nato je objavil še knjigi Filmi Metoda in Milke Badjura – leta 1994 ter leta 1998 še temeljito prenovljen ponatis Filmskega gradiva Arhiva republike Slovenije. In glej čudo – podnebjne in vremena so se medtem na Slovenskem tako temeljito spremenila, da je v hipu pošel! Domala takoj je bil potreben ponatis. Spodbudno je, da delo gospoda Ivana Nemaniča uspešno nadaljuje skupina mlajših sodelavcev.

Z mirno vestjo lahko povem, da brez teh temeljnih del marsikatera od pomembnih televizijskih serij, ki so nastale v osemdesetih in devetdesetih letih prejšnjega stoletja, ne bi ugledala mrzle svetlobe televizijskih zaslonov. Tako se je vztrajno, dolgotrajno, natančno brskanje po navidez nepomembnih podrobnostih, zapisovanje in objavljanje navidez dolgočasnih naštevanj izkazalo za pomembno, neizogibno, plodno osnovo za nova dela.

Knjiga Zakladnica fotografij Božidarja Jakca je pravzaprav logično nadaljevanje vsega, kar je Nemanič naredil doslej. Je prav tako skrben zapis vsega, skoraj vsega, kar je znameniti slikar posnel na diapozitive med letoma 1946 in 1989. Pred nami je uvid v morda najintimnejši del življenja velikega slikarja in grafika. Razprostre se nam razgled po njegovih potovanjih in obiskih, po številnih dragocenih prijateljih in znancih, pogled na celo galerijo najpomembnejših političnih, kulturnih in še kakšnih osebnosti njegovega časa. Že sam fizični obseg njegovih povojnih potovanj je impozanten – Evropa od Bosporja do Nordkappa, od Turčije do Španije in seveda vse, kar je vmes, predvsem nekdanja Jugoslavija; Amerika, predvsem Združene države, kjer

živijo naši rojaki, Afrika, Indija, nekdanja Sovjetska zveza. Preveč bi bilo naštevanja, če bi hoteli ponoviti vse, kar je Ivan Nemanič napisal.

Božidar Jakac je žlahten nadaljevalec tistega znamenitega izročila velikih slikarjev, od Dürerja do Leonarda, ki so bili domala vsi po vrsti tudi veliki popotniki. Vedno radovedni, širokopotezni, vedno na prepihu med koordinatami prostora in časa, vedno svetovljani, pa vedno tudi preprosto iskreni in z bilko umetnosti navezani na rojstni kraj, za katerega je bil veliki umetnik v hudem času pripravljen zastaviti tudi lastno življenje. S svojih daljnih potovanj se je Jakac vedno vračal domov: v Istro, na Dolenjsko, v Ljubljano. In tudi tu je, pregneten in prepričan z izkušnjo sveta, vedno znova našel nove razglede, nove poglede in nove uvide.

Zdaj vemo, kje je bil in kaj je videl. Videl skozi iskalo fotografskega aparata in zapisal na fotografski film. S pogledom in veščino poznavalca, narojenega ter vrhunsko izšolanega in izurjenega veščaka, ki z vsako fotografijo posebej dokazuje, kakšno obilje darov so mu položile rojenice v zibko. Fotografije – diapozitivi – pripovedujejo navidez preproste zgodbe: kje, kdaj, kdo ... pa vendarle skoznje največkrat presije tudi skorajda otroško vzhičenje, čudenje, navdušenje nad trenutkom življenja, ki ga stvaritelj ugleda. Veselje in radost, da ga lahko ohrani, in to v obliki, ki je – lahko bi rekli nagonsko, refleksno, brez posebno napornega premisleka – tudi likovno dovršena. Najbrž bo ena od pomembnih nalog, ki bo izšla neposredno iz tukaj predloženega knjižnega zapisa, iskanje in dognanje povezav med diapozitivi, ki jih hrani Arhiv Slovenije, in Jakčevimi likovnimi stvaritvami. Velika, izjemno zanimiva in zahtevna naloga, najmanj en doktorat!

In kakšne dogodke je gledal Božidar Jakac? Nadvse različne. Dru-

žinska in prijateljska srečanja, pogrebe, zabave, narodopisne prireditve, pa razstave in spet razstave – svoje in tuje – po vsem svetu; pa razglede po galerijah, mestih, po naravi. Naj gre za takšno ali drugačno dogajanje, za tak ali drugačen razgled, v Jakčevem objektivu ni nobeno dogajanje vsakdanje in banalno. Vsako dogajanje, vsak pogled je za fotografa dogodek, ki ima zanj poseben pomen in smisel.

Ne zadnja vrednota Nemaničeve knjige je popis cele galerije oseb, ki v nji nastopajo. Več kot 440 jih je! Saj je – z opombami o upodobljenih – pravi mali biografski leksikon Slovencev doma in po svetu sredi dvajsetega stoletja! Spet preveč za preprosto naštevanje. Opozorim naj le, da je med njimi nekaj pomembnih osebnosti, ki so v naši zavesti večinom za robom védenja.

Na koncu še tale misel: pred nami je popis kakih 12 tisoč diapozitivov. Strnjen, stvaren, za koga morda tudi suhoparen. Kakšna znota! V vseh teh 12 tisoč diapozitivih vre živo življenje, živijo ljudje, ki jih že davno ni več med nami, pred nami zaživi Božidar Jakac v vsej svoji titanski razsežnosti. Kot oseba in osebnost, kot zasebnik in kot svetovljan. Živo si predstavljam, da bodo prav diapozitivi, ki so popisani v pričujoči knjigi, osnova za njegovo filmsko ali televizijsko oživljenje. Brez pričujoče knjige to ne bi bilo mogoče. Bomo pa zato neobhodno potrebovali tudi kakšno filmsko ali televizijsko nacionalno ustanovo, ki ne bo slepo prezirala pomembnih obletnic in osebnosti.

Zato zahvala Ivanu Nemaniču, ki je s pomočjo gospe Tatjane Jakac uspel pregledati in popisati slikovno gradivo. Zahvala pa velja seveda tudi izdajatelju knjige, Mestni občini Novo mesto in njenemu županu dr. Tonetu Starcu za daljnovidni pogum, tako redek v sedanjem času.

MITSKO V SODOBNI MLADINSKI KNJIŽEVNOSTI

Dolenjska, Gorjanci, škrati, Brbuč ...

Uredništvo revije *Otrok in knjiga*, ki izhaja v Mariboru, je ob svoji 30-letnici razpisalo enodnevno posvetovanje z naslovom *Iskanje mitskega v sodobni mladinski književnosti*. To je bilo 30. maja 2002, vodil pa ga je dr. Igor Saksida, ki je s pisateljem Vladom Žabotom pripravil tudi izhodišča za pripravo referatov. Namen simpozija je bil proučiti in ugotoviti, kaj je v mladinski književnosti »mitsko«, »pravljično«, »izročilno«, »magično«, »čarobno« in kako se to odraža v besedilih in avtopoetikah; ali je primarno mišljenje in čustvanje mitsko in kako se to izraža; kako se doživljanje mitskega zoperstavlja ali podreja sodobnemu potrošniškemu načinu življenja oz. klišejem materialnega sveta; ali obstajajo univerzalne ter značilne slovenske mitske podobe in zgodbe; kako se mitskost prilagaja sodobni književnosti ter njeni raznolikosti; kaj je mitsko v sodobni pravljici; kako se mitsko izraža v likovni govorici; ali »vizualno podprte pripovedi« (TV, film, internet) »uničujejo« mitskost; ali je možno mitsko doživljanje sveta postaviti v šolski prostor, kako obravnavati zmuzljive pojme »duša naroda«, »pravljične realnosti«, »izročnost« ipd.

Ker sem prav tisto leto izdala knjigo za otroke (*Gorjanski škrati v kraljestvu Brbuča*) z mitsko vsebino in ker v širšem slovenskem kulturnem prostoru premalo ali nič ne vedo, kaj delamo Dolenjci, sem se odločila, da se na simpozij prijavim in napišem zeleni referat.

Že pri nastajanju moje prve knjige sem se morala poglobiti v mitski svet škratov in povodnih mož (brbučev). Vesela sem bila, da mi je uspelo ustvariti kar dvoje mitskih kraljestev: prvo, ki pripada škratom, katerih vrhovni poglavar je Taus, in drugo, kjer žive brbuči z velikim Brbučem. Nekoč davno je bilo to eno samo veliko kraljestvo, a s straškega hriba Srobotnika je prilezla velika kača vse

do sušiške doline in škrati so se morali umakniti od tam, brbuči pa v podzemlje. Nastala je torej zgodba, ki na starih ljudskih mitoloških virih (pripovedovali so mi jih ljudje v sušiški dolini) popolnoma sveže in izvirno pripoveduje o bajeslovnih bitjih sedaj. Ta žive z nami tudi zdaj in jih marsikaj, kar se dogaja, močno skrbi. Za to pa je kriv predvsem človek, ki se ne zna prav obnašati v naravi in jo oskrunja tudi s hrupom in malomarnim odnosom do najlepših predelov. V ospredje sem postavila naše lepe Gorjance.

Pri pripravi referata sem se morala seveda še mnogo bolj poglobiti v mitologijo Dolenjske in predvsem Gorjancev, a pri tem nisem niti za hip pomislila, da bi iz tega nastala nova knjiga.

Mitskost (stare zgodbe z bajeslovno vsebino) sem iskala najprej med ljudmi ob vsem toku naše Krke, a našla prav malo. Ugotovila sem, da je vse teže naleteti na ljudi, ki negujejo spomin na stare zgodbe, čeprav je pisatelj Trdina trdil, da so Dolenjci vsi povrsti še ob koncu 19. stol. verjeli v škrate. Tako sem se ponovno zakopala v Trdinove zapise. Prebrala sem skoraj vse, kar je napisal on in kar so drugi zapisali o tem samotnem popotniku po Gorjancih. Sam je zapisal, da je prišel na Dolenjsko »z namenom, da študira v tej glavni in najčvrstejši koreniki slovenstva našo narodnost in značaj in sploh vsa svojstva našega plemena«. Torej si je za svojo prvo nalogo zastavil etnografski opis slovenskega ljudstva na Dolenjskem. Še danes so ti zapisi neizčrpen zaklad vsakomur, ki hoče spoznati takratno življenje in mišljenje preprostih Dolenjcev. A že on je tožil nad lepimi časi, ko so »še donele narodu na uho preproste pripovedke, ki jih zdaj otroci več ne morejo poslušati. Narodne pripovedke so in bodo ostale lepo, a mrtvo blago, ki bo odslej služilo samo bajeslovcem, jezikoslovcem in drugim uče-

njakom,« je zapisal. Prepričan je bil, da je treba »narodu dati v roke povesti, pisane v njegovem slogu in jeziku, v katerih bo našel reči in vprašanja, ki ga mikajo, navdušujejo in strašijo. Potrebno in naravno se zdi, da zavzame mesto umrle ljudske bajke umetna bajka, ki bi jo čitali z enakim veseljem vsi rojaki, prostaki in izobraženci«, je razlagal v Slovanu.

Torej že Trdina ni le zapisoval bajk, ki jih je slišal med ljudmi! Zgodbe je oblikoval po svoje in razvile so se v ostro kritiko resničnih razmer, resničnih dogajanj tistega časa. V njih je napadal vraževerje, bogatine, nemčurje, nemoralo različnih oblik itd. V svoji knjigi *Moje življenje* je zapisal, da je »na Gorjancih obilo prilik za študije, morda več kot na katerikoli drugi slovenski gori«.

Tudi mene je presenetilo bogastvo kulturne in naravne dediščine Gorjancev. Marsikaj sem našla v Trdinovih, drugo v Kušljanovih in Pirkovičevih zapisih ter drugih virih po različnih časopisih in revijah, nekaj pa tudi med ljudmi, med katere sem šla. Spoznanje, da je bil ta enotni prostor (Gorjanci in Žumberak) naseljen že v najstarejših časih, da je preko njih stoletja vodila najkrajša pot, ki je povezovala dolini Krke in Kolpe, da so bili Gorjanci poseljeni po samem vrhu, da je obstajalo Gorjansko jezero ..., je kar klicalo po tem, da vse to posredujem mladim bralcem v pravljlični, mitološki obliki. Še posebno so me prevzeli Pendirjevka, znameniti Zidani Gaber in zgodba o gorjanskem vragu.

Novo knjigo sem povezala s prejšnjo in ji dala naslov *Gorjanski škrti* med ljudmi. Kajti Taus se, ko se škrti vrnejo iz sušiške doline, modro odloči: Nič ne bomo bežali pred ljudmi! Povezati se moramo z njimi, če hočemo rešiti naravo pred propadom. Poučiti moramo o vsem najprej otroke, jih prav vzgojiti, da se bodo zavedali pomembnosti svoje naravne in kulturne dediščine. Ko bodo

odrasli, bodo z vsem znali boljše ravnati, kot so ljudje ravnali doslej. Škrati torej postanejo vzgojitelji podgorskih otrok.

Torej je tudi moja nova knjiga naravnana izrazito ekološko. Ravnanja pa sem podobno, kot je pred več kot sto leti pisatelj Trdina. Stare zgodbe sem porabila za to, da sem otrokom razložila nekatere za življenje zelo pomembne stvari, kajti v novejšem času je človek znanosti in tehnike nekako izgubil svoje bistvo in svojo pot do samega sebe ter do kozmosa. Pot k resnici pa je lahko prav mit! Mitologija si namreč prizadeva, da bi se ohranjala temeljna resnica o svetu in življenju, zato bajke niso nepomembna stvar, ki ima kvečjemu literarni pomen! Če se poglobimo v bajke, ugotovimo, da obravnavajo prav tiste stvari, ki se zde ljudem najpomembnejše. Kako in zakaj sploh nastanejo bajke? Tako, da nek narod ali skupina razmišlja o pomembnih življenjskih vprašanjih, njena naloga pa je, da človeka prisili, da se na problem odzove. Miti so v resnici mostovi med razumom in čustvom, med glavo in srcem.

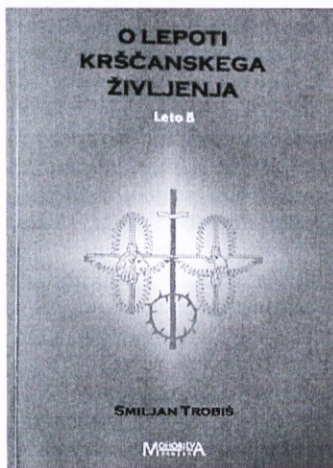
In ali ni ekologija, čuvanje narave, naša skupna misel? Če je snov knjige poleg tega še znana, iz našega okolja, je prav, da segamo po takih knjigah in jih beremo skupaj z otroki, da jim pomagamo do resnice o tem in onem iz našega okolja in naše preteklosti.

Vse referate lahko preberete v reviji *Otrok* in knjiga, ki je izšla septembra 2002. Moj referat in obe knjigi, v katerih so glavni junaki gorjanski škrti, o katerih je pri nas pisal pisatelj Trdina, bodo obenem lep prispevek k praznovanju stoletnice njegove smrti, na katero se nekateri v Novem mestu, kot je slišati, že pripravljajo. Prav je tako! Trdina si to vsekakor zasluži, saj so ga Gorjanci tako prevzeli, da je s svojimi Bajkami in povestmi o Gorjancih napravil to deželo legendarno in je Slovenci ne vidijo več take, kakor je v resnici, ampak skozi resnico njegovih povesti in bajk.

V MEDITATIVNA RAZMIŠLJANJA VTKANA ŽIVLJENJSKA IZKUŠNJA

Smiljan Trobiš: O lepoti krščanskega življenja: duhovne misli ob nedeljskih in prazničnih berilih (leto B). Celje: Mohorjeva družba, 2002

Kljub temu da poznamo Novo-meščana Smiljana Trobiša predvsem kot pesnika s tremi samostojnimi pesniškimi zbirkami in mnogimi objavami, kot iskalca intuitivnih povezav med besedno in likovno oziroma fotografsko umetnostjo ter gosta mnogih literarnih večerov, njegova prva knjiga proznih meditacij v nobenem pogledu ne more biti presenečenje. Ob prebiranju Trobiševe lirike se bralcu namreč razkriva njena precej izrazita etična razsežnost, ki ji mnogo pogosteje, kot le mestoma, podeljuje značaj religiozne ali vsaj duhovne poezije, temelječe na krščanskem ali še natančneje na katoliškem svetovnem nazoru. Pričujoča knjiga *O lepoti krščanskega življenja* sicer predstavlja Trobišev odločen korak v smer religiozne literature, ob čemer pa mu uspeva ohraniti tanko mejo, ki ločuje avtorjev osebni odnos do spoznanj o življenju in veri oziroma življenju v veri od podobnih tovrstnih bolj didaktično-dogmatičnih besedil.

Avtorjeva meditativna razmišljanja so nastala najprej kot duhovne misli na novomeški radijski postaji Studio D, Trobiš pa jim je vsakič dodal še nekaj verzov. Ti včasih poetično povzemajo, spet drugič iskateljsko razširjajo obravnavane teme, ki izhajajo iz nedeljskih in prazničnih beril za leto B. Kot je znano, gre za enega izmed treh (poleg leta B sta tu še leti A in C) izborov svetopisemskih odlomkov za potrebe besednega bogoslužja v katoliški Cerkvi. Tako je v knjigi, za izdajo katere ima veliko zaslug tudi šmihelski župnik Ciril Plešec, zbranih šestinpetdeset meditacij, ki se dotikajo najrazličnejših življenjskih in duhovnih področij, vsem pa skupni imenovalec daje glede na vsebino kar najpri-

merneje, če že ne naravnost imenitno izbran naslov.

Trobiš razmišlja, če skušamo kar se da strniti vsebino pričujoče knjige, o temeljnih življenjskih držah, veri, upanju in ljubezni, o verskih resnicah in skrivnostih, razmerju med Bogom in človekom, o grehu in krivdi, o smislu in pomenu trpljenja ter hkrati o pristnem življenjskem veselju in moči dobrega. To počne, kot že rečeno, znotraj katoliškega horizonta, kar v veliki meri določa tudi potencialnega bralca *Lepote*. Lastne misli prepleta, ilustrira in konkretizira ne le z odlomki iz Svetega pisma, temveč tudi z mnogimi navedki iz domače in svetovne literature ter citiranjem znanih mislecev. Ob tem pa v središču pozornosti vseskozi ostaja ubesedena avtorjeva lastna življenjska izkušnja, njegova življenjska spoznanja, ki nikdar ne uinkujejo kot nekakšno trobilo uradne cerkvene institucije, čeprav na drugi strani nikakor ne problematizirajo njenega nauka. Trobiš nam, tako kot je to lastno že njegovim liriki, povsem iskreno in nevsiljivo skuša pokazati lepoto enega od možnih načinov življenja. Medtem ko smo v današnjem času že skoraj nevzdržnega tempa in posledično vse večje duhovne lakote priče pravi poplavi najrazličnejših, največkrat vzhodnjaških receptov za srečno, uravnoteženo življenje ali celo newageovskemu paberkovanju pri vseh možnih kulturah in religijah, se Trobiš odloča za krščanstvo, se pravi za tisto pot, ki se že dva tisoč let tako ali drugače prepleta z zgodovino zahodne civilizacije.

Trobiševa knjiga meditacij ni zbirka receptov, čeprav bi jo kdo utegnil brati celo v terapevtskem smislu, kot nekakšno manifestacijo moči dobrega in ljubezni, z drugimi

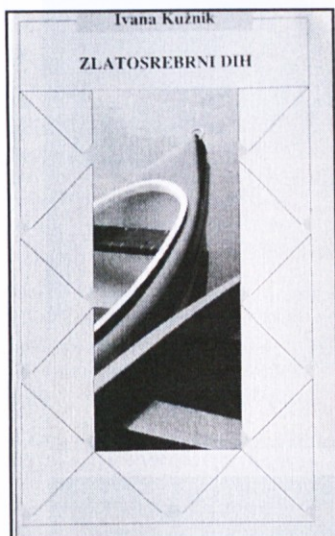
besedami moči pozitivnega mišljenja. Nejc Zaplotnik je v svoji knjigi *Pot* zapisal nekako takole: »Kdor bo našel pot, bo cilj vedno nosil s sebi.« Podobno izražena misel se zdi tudi rdeča nit pričujočih

razmišljanj. Trobiš je mnenja, da mora človek v življenju najti svoje resnično poslanstvo, o pravilnosti izbire pa mu govori njegova lastna vest. Za doseg tega cilja predlaga menda dobro preverjeno pot.

Barica Smole

DA TI ZAPRE DIH

Ivana Kužnik, Zlatosrebrni dih, Dolenjska založba, Literarna zbirka Siga, Novo mesto 2002

Kako robno pisati o knjigi, ki bralcu zapre dih? Že na prvi strani nas uvede v skrivnost (ženskega) anarhizma, ki se nato razpreda skozi vso knjigo tako vsebinsko kot oblikovno. Pa gre res za anarhizem? No da, če anarhizem jemljemo kot težnjo k neredu in zmedi, ki nam prav do konca ne razkrije drugega kot nekaj instant resnic in "originalnih" opazanj o življenju.

Še vedno na prvi strani nas pišoča uvede v modrost Madhura bhakti. Ezoterika torej, eno izmed modernih iskanj smisla, ki sodobnemu človeku pomaga iz labirintov, kamor ga je umestilo zahodnjaško, od korenin narave odtrgano življenje, pa tudi pomanjkanje poznavanja filozofije. Vsakdo (se) seveda lahko išče, kjer se hoče in če mu pri tem pomaga Svami ... In pomoč je, kot se nam razkriva skozi branje, vsekakor potrebna, saj je pričujoče delce rezultat (samo) terapije.

S čim imamo pravzaprav opravka? Z nametanimi dnevniškimi zapiski, z listki, ki so zloženi v knjigo. Povezovali naj bi jih liki Angele, Konrada, Janija, Mihaela ... , nekakšnih *filmkostnikov*. Ti ne počnejo (predvsem skozi Angelino pripovedovanje oz. zapisovanje) ničesar, samo zato so zapisani, da osvetlujejo zapisovalkin pogled na svet in čas. Tadva sta sestavljena iz prepisov časopisnih novic, polovičnega bogoskateštva in estetskih presežkov tipa, kako ima Slika Dorian Greya *ful močno, večno sporočilno vrednost* ... Etična in estetska drža junakinje je niansirana prazna, pisava pa včasih infantilna, spet drugič tragično samozavestna in samozadostna. Nekaj namečkov: *Denar je umetna izmišljotina. (Je samo menjalno sredstvo) ... Ljubosumje je povezano*

z "imeti" in izhaja iz smrtnosti ... Na začetku je bil nič. Ta teži k "nič NISEM", ... Saj se zavedam, da je ta moj penis itak scanje, ampak ti si tako majhvena! ... Sem jehovka, čeprav sem tudi katolik. Zavedam se, da moja seksualnost vedno hoče vključiti tudi očetovstvo ... In v tem stilu dalje, o odnosih moški/ženska, o bogu, duhovnosti, norosti, o praižvirih, poistovetenju z likom Device Marije, itd. Če se zanič pisava hoče imeti za nad/sub/neo ... modernizem, potem je to to.

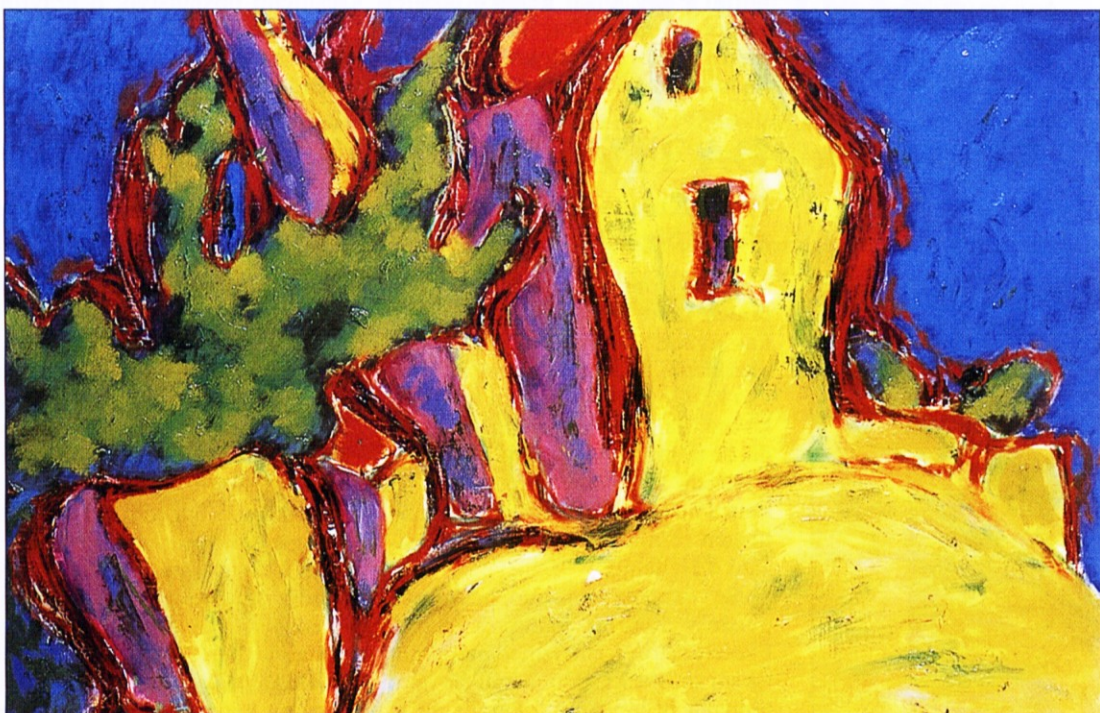
Odložim knjigo, saj je itak vseeno, na kateri strani začnem brati. Očitno se tega na nek način zaveda tudi pisarka; morda v tem, da je začetek (ali konec) na kateri koli strani, vidi *univerzalnost* zgradbe in vsebine. S slehernim odstavkom - te loči z znakom & - ji vzdava vrata nekakšne didaktičnosti, pripete na tečaje *ženske drže*, za katero pri najboljši volji ne vemo, kakšna v resnici je. Na koncu odpre vrata v tisto, kar učijo evangeliji, pa tudi vzhodnjaška duhovnost, v nujnost, da verjamemo v ljubezen, da se otresemo filmskosti (ponarejenosti, prevzemanja vlog?). Vesoljna rešitev? Morda, vendar ne z zmedeno privzetimi dogmami.

Včasih smo se učili o umetnostnih in neumetnostnih besedilih. Bila je razlika.

Za konec še zadnji navedek iz Zlatosrebrnega diha: *Na drugi strani vidnega ... na drugi strani vidnega ... je natančno tisto, kar ne vidim*. Bralcu je vidno, kar je zapisano, tudi med vrsticami. In to ni literatura. Očitno pa je, da je naše založništvo v krizi. Zlatosrebrni dih je izšel pri Dolenjski založbi v zbirki Siga, ki se je doslej ponašala s kar imenitnimi avtorji.

MARIJAN TRŠAR

HIŠA OB CESTI, olje na lesonitu, 1990
BELI MONTRAKER, akril na papirju, 1987

Boris Golec

DOLENJSKA MESTA IN TRGI V SREDNJEM VEKU (11)

¹ Prim. Dušan Kos, Urbarji za Belo krajino in Žumberk (15.–18. stoletje), Ljubljana 1991, str.80. –

Po terezijanskem katastru leta 1752 poleg gradu, proštije in polovice komende niso spadale pod mesto samo tri kajže metliškega gospostva v predmestju (Arhiv Republike Slovenije (ARS), Terezijanski kataster (TK), RDA, N 241, No. 8, s. d. 1752).

² Regest 1306 I. 7., s. I. v: Fr. Komatar, Das Schloßarchiv in Auersperg, v: Mittheilungen des historischen Vereins für Krain (MMVK) XVIII (1905), str. 131, št. 18.

³ ARS, Zbirka listin, Listine iz HHStA, Repertorij I, 1370 IX. 17., Metlika.

⁴ „...die genanten hofstat gefreyt in aller der weise alz wir andern vnsern erbern leuten ir heuser vnd hofstat da selb gefreyt haben.“ (istotam, 1367 VI. 23., Metlika; D. Kos, n. d., str. 80 označuje to posest za fevd).

⁵ ARS, Zbirka listin, Kronološka serija, 1407 VI. 18., Dunaj. – Enako določilo davčne prostosti za plemiče in deželane, razen v primeru ukvarjanja z obrtjo, je v Črnomlju še leta 1573 ugotovila deželnoknežja komisija (ARS, Vicedomski urad za Kranjsko (Vic. A.), šk. 279, I/142, lit. T II-3, ad 18. 2. 1573, Commission des städtchenTschernembls).

Precej drugačno stanje imunitet in privilegiranih hiš je vladalo v obeh belokranjskih mestih, ki sta sodili v grofijo Marka z Metliko in imeli tako v marsičem specifičen razvoj. V Metliki sicer drugače kot v Črnomlju tako v srednjem veku kakor pozneje ne srečamo imunitet z naseljenimi podložniki.¹ Kolikor so kdaj obstajale, so se z daritvami mestu in odkupi zlile s preostalo mestno posestjo ali pa sta se nanje razširila grajski in cerkveni kompleks. Zato pa je v tem mestu uživalo poseben položaj več plemiških hiš. V 14. stoletju, ko je bila Metlika še trg, zasledimo vsaj dva fevda, značilno obliko plemiške posesti v trgih in manj pogosto v mestih. Leta 1306 je dobil Majnclin Hmeljniški v pravi fevd od Goriško-Tirolskih dvorec (*hof*), ki se mu je odpovedal Hajnclin Sybinhayner.² Morda gre za hišo z oštatom “v kotu” (*gelegen in dem ek dacz dem Newnmarcht in der Metlik*), ki jo je Albreht Goriški leta 1370 prav tako izročil v pravi fevd Otonu Semeniču.³ Med Otonovo drugo hišo in obzidjem je ležal oštat tržana Zoreta, ki je po smrti slednjega pripadel nazaj Goriškim grofom. Grof Albreht ga je leta 1367 izročil Hajnclinu Mehovskemu in ga oprostil bremen na način, kot je osvobodil hiše in oštate drugih “častitih ljudi”.⁴ V tem primeru torej ni šlo za fevd, ampak za novo svobodno hišo, ki je dobila privilegirani položaj zaradi prenosa s tržana na plemiškega lastnika.

Vse kaže, da sta bila v Beli krajini plemiški stan in svobodna hišna posest tesneje povezana kot drugod na Kranjskem in v širšem prostoru nasploh. Leta 1407 je namreč vojvoda Leopold Avstrijski vitezom in oprodam v Metliki in Marki priznal svoboščino, da so skupaj s svojimi podložniki oproščeni vseh meščanskih bremen od hiš v Metliki in Črnomlju. V te obveznosti so jih silili Metličani in Črnomlajci, ki so se pri tem sklicevali na dosledno spoštovanje svojih “mestnih pravic” (*statrecht, freyhait vnd gewonhait in allen dingen*). Leopoldovi odvetniki so se dejansko odločili za kompromisno rešitev. Enaka bremena kot meščanom so naložili tistim vitezom, oprodam in njihovim podložnikom, ki bi se ukvarjali z obrtjo in točenjem vina, vse hišne posestnike brez razlike pa so zavezali k skrbi za obzidje in jarke.⁵ Pri tem ni govor o svobodnih hišah in kakršnih koli individualnih privilegijih, ki drugje niso bili vezani na lastnikov družbeni položaj, ampak je šlo očitno za kolektivne pravice plemiškega stanu kot takega. Deželnoknežji privilegij je implicitno zajel tako plemiške fevde kot davkov oproščene hiše in imunitete z naseljenimi podložniki. Če upoštevamo, da je tedaj za Metliko in Črnomelj subsidiarno že veljalo kostanjeviško-novomeško pravo, in sicer načeloma vključno z restriktivnimi omejitvami glede hišne posesti in njene prodaje nemeščanom, smo torej priča premoči ožjih pravnih določil nad širšimi.

V Črnomlju je šlo glede na izpričano poznejše stanje vsekakor že

⁶ ARS, TK, RDA, N 243, No. 6, 10. 8. 1752. – Kot svobodne so v katastru označene štiri hiše: križniška komenda, grad z mostninsko hišo in župnišče, ki jih cenilni operati 80 let pozneje štejejo za posebne zemljiške gosposčine in so bile že glede na izvor nedvomno prave imunitete (ARS, Franciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, (Fr. kat., C. O.), N 320, protokol, s. d.). Toda tudi ena od Freidankovih hiš, označena kot "freyes haus", je sredi 18. stoletja veljala za imuniteto, kamor mestni stražnik ni smel stopiti z orožjem v roki (ARS, Vic. A., š. k. 279, I/142, lit. T II-5, 25. 12. 1746).

⁷ ARS, Vic. A., š. k. 279, I/142, lit. T II-3, ad 18. 2. 1573, Commission des städtchenTschernembls. – Za ta stolp se je leta 1555 na zboru odposlancev treh dežel potegoval Jurij Čušperški, da bi mu v njem dovolili stanovati (prim. M. Malnerič, Stolp v obzidju mesta Črnomlju, v: Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko (IMDK) XVII (1907), str. 117).

⁸ Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien (HHStA), Hs. W 724, fol. 241.

⁹ ARS, Zbirka listin, Kronološka serija, 1456 V. 15., s. I. Objava: M. Kos, Iz metliškega mestnega arhiva, v: Etnolog X–XI (1937–1938), str. 31–33, št. 5.

¹⁰ ARS, Zbirka listin, Kronološka serija, 1457 XII. 19., s. I. Objava: M. Kos, n. d., str. 35–37, št. 8.

¹¹ Leta 1549 je namreč Hans Ivančič napovedal v imenjski knjigi rento od dvorca (*von ainem hoff*), ki je bil prej last pokojnega Nikolaja Semeniča (ARS, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 2 (1546–1549), fol. 529^v). Pri tem dvorcu je vprašljivo, ali je resnično stal v mestu ali v okolici, saj lokacija iz same krajevne oznake "Metling" ni razvidna. Po imenjski knjigi mu je mogoče slediti do leta 1739, ko je bil še v rokah Ivančičev (istotam, št. 7 (Freisasser 1662–1757), fol. 221). Peter Ivančič je bil po terezijanskem katastru edini deželni svobodnik iz Metlike (ARS, TK, RDA, N 237, No. 10, s. d.), med hišami v mestu pa Ivančičeva leta 1752 ni navedena (ARS, TK, RDA, N 241, No. 10, s. d.).

¹² ARS, Zbirka listin, Kronološka serija, 1497 II. 19., s. I. Objava: M. Kos, n. d., str. 44–45, št. 14.

v srednjem veku za močnejšo podložniško posest kot v Metliki, težko pa bi mogli na podlagi skopih ohranjenih virov z gotovostjo trditi, da je bilo v Metliki resnično več privilegiranih plemiških hiš. V 14. stoletju srečamo tri in v 15. stoletju prav toliko, pa še teh v terezijanski dobi ni bilo več, medtem ko so v Črnomlju zaradi pomanjkanja virov tedaj šele prvič izpričane.⁶ Lege, izvora in nekdanjih lastnikov črnomaljskih svobodnih hiš nam ni moč ugotoviti. Morda je bila katera identična s hišo nekega pokojnega gospoda Čušperškega, omenjeno leta 1573 ob stolpu v spodnjem delu mesta.⁷ Prav tako utegne obstajati povezava med svobodnimi hišami terezijanskega katastra (1752) in že omenjeno hišo, ki jo je leta 1444 prejel od Avstrijske hiše v fevd Kolman s Kozjega.⁸

V Metliki smo nemara bliže rešitvi vprašanja števila, kontinuitete in lege privilegiranih plemiških hiš. Leta 1456 se v mestu ob jarku pred gradom skupaj omenjata stolp Bernarda Katterja in oštat, ki ga je imelo mesto v zastavi od njegovega očeta Friderika, zdaj pa je Bernardu to zastavo spregledalo.⁹ Ko je mlajši Katter naslednje leto obe posesti prodal metliškemu mestu, govori prodajna listina o stolpu z zidano kletjo in dvoriščem, na katerem stoji lesena hiša, vse skupaj pa je pri obzidju pod gradom.¹⁰ Pomenljivo je, da se ob obzidju osemdeset let prej, leta 1367, omenja tudi "osvobojeni" oštat Hajnclina Mehovskega, ki je na drugi strani mejil na hišo Otona Semeniča. Glede na lego se zdi zelo verjetno, da vsaj ena od obeh sosednjih hiš predstavlja poznejšo Katterjevo posest ob metliškem gradu in obzidju. Druga Semeničeva hiša, ki jo je ta pridobil v fevd leta 1370 (*gelegen in dem ek*), se je bržčas ohranila v rokah rodbine vse do srede 16. stoletja.¹¹ Lahko pa bi bila identična tudi s tretjo znano plemiško posestjo iz 15. stoletja, s stolpom, oštatom in kaščo pri sv. Nikolaju poleg zorničarjeve hiše. To posest je Andrej Apprechar leta 1497 izročil bratovščini sv. Rešnjega Telesa,¹² nakar se je povsem zlila z obdajajočo cerkveno posestjo. Dokumentiran prenos Katterjeve in Apprecharjeve svobodne posesti v mestne oziroma cerkvene roke priča, kako so izginjale manjše plemiške enklave oziroma svobodne hiše.¹³

Iz srede 15. stoletja je sicer znana še oprostitev činža, davka, tlake in drugih obveznosti do mesta, ki jo je cesar Friderik III. leta 1459 podelil hiši metliškega glavarja Andreja Hohenwarterja, vendar le za čas do njegove smrti.¹⁴ Za to ali neko drugo hišo, pozneje imenovano "stari grad" (*das alte gschloss*) in ležečo pri vratih ob mestnem obzidju (*am thor zu der stattmaur aingefangen*), je cesar Maksimilijan I. (1493–1519) neznanemu prejemniku izdal donacijsko pismo. Konec 16. stoletja je posest opisana kot "staro opustelo zidovje" (*das alte geweste öde gemair*), kjer je bil prej konjski hlev, tedaj pa nekaj kašč.¹⁵

V treh poznonastalih mestih, povzdignjenih v sedemdesetih letih 15. stoletja, hiš s podeljenimi oprostilnimi listinami sploh ni zaslediti.¹⁶ Na drugi strani pa so še pred časom, ko so bili trgi Kočevje, Krško in Višnja Gora drug za drugim povzdignjeni v mesta, izgubila ostrino tudi restriktivna določila kostenjeviško-novomeškega prava o meščanskih bremenih hiš in prepovedi njihove prodaje nemeščanom. Ustanovna listina Kočevja, na katerega se je preneslo novomeško mestno pravo, je tozadevno precej nedoločna.¹⁷ Krška nasplošno obvezuje vse naseljence k opravljanju meščanskih bremen in se glede naseljevanja sklicuje na svoboščine Novega mesta, dasi dobi Krško celjsko mestno pravo.¹⁸ Cesarske listine iz časa povzdignitve Višnje Gore v mesto pa se tovrstnih vprašanj pri tem mestu niti ne dotikajo.¹⁹

Pravna struktura mestne in trške družbe

Kriterij za pravno strukturiranje družbe v meščanskih naseljih je posameznikov osebnopravni položaj, kot ga opredeljujejo pravice, dolžnosti ter podsodnost prvi sodni instanci v civilnopравnih in kazenskopравnih zadevah. Paleta drugih pravnih razmerij in odnosov, v katere je oseba stopala, lahko podoba samo nebitveno dopolnjuje.²⁰ Prav tako so povsem neodvisno od posestnikovega osebnega položaja funkcionirala zemljiškoposestna razmerja. Oseba plemiškega stanu je imela namreč za mestu podsodno hišo enake obveznosti kot katerikoli drugi lastnik, meščan ali tržan pa za kupnopravno kmetijo ali za vinogradniško posest enake kot kmet. Razlike, še posebej v zvezi z osebno svobodo in prostostjo selitve, je nasprotno pogojevala oblika podsodnosti, ki se v grobem ujema z delitvijo na privilegirano prebivalstvo (duhovniki, redovniki, plemiči) in nepriviligirano (meščani, kmetje idr.). Znotraj slednjega je imela odločilno vlogo teritorialna pripadnost, ki je osebam pod mestno jurisdikcijo jamčila osebno svobodo, prebivalcem trgov pa pod njihovimi sodnimi oblastvi le v manjši meri ali sploh ne.

Zgodovinopisje, katerega območje obravnava je slovenski prostor, se razčlenitev družbe največkrat loteva s pravne plati, vendar bolj v glavnih obrisih in nesistematično.²¹ Težave povzročata na eni strani opiranje na uveljavljene termine določene dobe in na drugi njihova vsebinska nejasnost ali večpomenskost. V tem vidimo tudi poglobilni vzrok za odsotnost poglobljenejšje kategorizacije trške družbe. Še najbolj sistematično strukturno delitev prebivalstva slovenskih celinskih mest je podal S. Vilfan, pri čemer je sam implicitno nakazal njeno omejenost, ko je zapisal, da je "družbeni sestav mest že v srednjem veku izgubljal svojo prvotno čisto obliko. Pri tem so nastajale razlike tudi med posameznimi mesti in ne bi bilo prav, če bi ta sestav predstavljali v neki splošno veljavni obliki."²²

Pri pravni delitvi mestne družbe je smiselno razlikovanje glede na **tri temeljne kriterije**. Prvi je stalna naseljenost v mestni naselbini, ki ločuje prebivalstvo na "domačine" in "tujce." Delitev domačega prebivalstva določa nadalje podsodnost mestni jurisdikciji oziroma drugim sodnim oblastem. Osebnopravni položaj kot tretji kriterij opredeljujeta posameznikova osebna svoboda in nesvoboda, zadeva pa tako osebe pod mestno jurisdikcijo kot one zunaj nje in tujce. Tako zastavljena delitev glede na tri temeljne pravne kriterije je razumljivo lahko samo shematizirana, saj implicira posebnosti, odstopanja in izjeme. Iz srednjega veka je za dolenski prostor na voljo premalo relevantnih podatkov za natančnejšo vsebinsko opredelitev kategorij prebivalstva, ki jih lahko zato samo nakažemo.

Še težje je rekonstruiranje pravne diferenciacije prebivalcev trgov. Poleg slabega stanja virov predstavlja namreč znatno oviro raznolikost v pojmovanju in socialni fiziognomiji trgov. Delitev družbe po zgornjih kriterijih je v trgih sicer uporabna, vendar ob upoštevanju dejstva, da pojma mestne in trške jurisdikcije nista identična. Pri večini trgov se namreč do konca srednjega veka ni razvilo lastno trško sodstvo, tako da so ostajali prebivalci neposredno podsodni gosposčini trškega gospoda oziroma drugim zemljiškim gospodom. Znatno težavo predstavlja tudi neobstoj sistematičnega privilegijskega prava, ki bi posegalo na osebnopravno področje. Celo kolikor v poznejšem času najdemo za trge kakšna skromna zapisana pravna določila, gre običajno za konkretne sporne zadeve, ki jih ni moč posploševati,

¹³ Zadnjikrat zasledimo Katterjevo hišo (*der Katherm hauss*) leta 1493, ko jo je oskrbnik križniške komende v Metliki prodal, da je izkupiček po požaru in turškem opustošenju naložil v križniško hišo (Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), Urbar nemškega viteškega reda 1490 (fotokopija), fol. 231).

¹⁴ HHStA, Hs. B 360, fol. 126.

¹⁵ Meščan Štefan Jakšič je posest leta 1593 skupaj z drugimi zemljišči prodal metliškemu mestu (ARS, Zbirka listin, Kronološka serija, 1593 IX. 17., Metlika. Regest v: M. Kos, n. d., str. 48-49, št. 20).

¹⁶ Ni potrjeno, da bi uživala privilegiran položaj hiša v Višnji Gori, ki jo je Baltazar Kazenberger leta 1484 po svoji smrti podaril stišskemu samostanu in o kateri ni pozneje nobenih poročil. – Regest 1484 s. d. v: Jože Grebenc, *Gospodarska ustanovitve Stične ali njena dotacija* leta 1135, Stična 1973, str. 95, št. 339.

¹⁷ Po objavi: A. Dimitz, *Zur Geschichte der Städte und Märkte in Krain*, I. Gottschee, v: MHVK XIX (1864), str. 55–58.

¹⁸ Po objavi: Jože Mlinarič, *Krško in njegova gosposčina v srednjem veku*, v: *Krško skozi čas 1477–1977*, Krško 1977, str. 42–44.

¹⁹ Prim. J. E. Mauring, *Utemeljitev mesta Višnje Gore*: IMDK IV (1894), str. 30–32; Joseph Chmel, *Actenstücke nd Briefe zur Geschichte des Hauses Habsburg im Zeitalter Maximilian's I.*, Zweiter Band, Wien 1855, str. 920–921.

²⁰ Meščan je bil denimo za svoje alode in fevde lahko podsoden ograjnemu ali fevdnemu sodišču, v funkciji deželno-knežjega mitničarja vicedomskemu sodišču, v zadevah krvnega sodstva pa neredko neposredno deželskemu in ne mestnemu sodišču, kar ni v ničemer vplivalo na njegov osebnopravni status in pristojnost pod mestno sodišče.

²¹ Prim. Josip Zontar, *Zgodovina mesta Kranja*, Ljubljana 1939, str. 46. – Prim. Sergij Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*. Od naselitve do zloma stare Jugoslavije, Ljubljana 1961, str. 165–166.

²² S. Vilfan, n. d., str. 163.

implicirati v preteklost in prenašati na druge trge, saj je raztegljivost vsebine pojma trg nenazadnje vso obravnavano dobo zelo velika. Tudi v novem veku ni stanje pravnih in drugih tozadevnih virov bistveno boljše, zato je treba od primera do primera izhajati iz vsakokratne krajevne in časovne situacije.

Ob neobstoju privilegijev s področja osebnega prava je vendarle moč sklepati na določeno pravno enotnost trškega prebivalstva oziroma na neki odločujoči kriterij za njegovo delitev. V skladu s teritorialnim principom, ki je na prehodu iz visokega v pozni srednji vek zamenjal starejšega personalnega,²³ velja temeljno vprašanje ozemeljski pripadnosti trškega naselja ter odnosu med prebivalci in zemljo. Šele na podlagi teh ugotovitev so mogoča sklepanja o pravnem položaju prebivalcev, kjer ni na voljo drugih podatkov. Tako kot mestne imunitete, ki so bile del mesta samo teritorialno, ne pa pravno, so obstajali v trgih domovi in podaniki drugih zemljiških gospodov. Njihov osebnopravni položaj je bil lahko enak ali različen od statusa podanikov trškega gospoda. Neodvisen od ozemeljskega načela odvisnosti je seveda ostajal osebni položaj privilegiranega prebivalstva, tj. plemstva, gosposčinskih uradnikov, duhovnikov in redovnikov, ki so mogli vsi posedovati podložno zemljo in nositi nanjo vezana bremena.

Osebnopravni statusi in njihova kategorizacija sestavljajo kompleksno problematiko, ki jo moremo glede na skopo izpovedno moč ohranjenih virov predstaviti le shematsko. Predvsem zaradi preglednejše predstavitve obravnavamo pravno strukturo v dveh sklopih: *neprivilegirano* in *privilegirano prebivalstvo*. Kot *neprivilegirano* imenujemo celotno mestno in trško prebivalstvo v ožjem smislu besede, ki ga od številčno minornih, t.i. privilegiranih stanov (plemstvo, duhovniki, redovniki), loči družbeni položaj s temeljnimi razlikami v podsodnosti. Medtem ko je za *neprivilegirane* osebe osnovni princip teritorialna podsodnost, smejo privilegiranim osebam soditi le njihova posebna "stanovska" sodišča.

Neprivilegirano prebivalstvo – V mestih na pravno dokončni stopnji razvoja se je domače *neprivilegirano prebivalstvo* jasno delilo na **osebe pod mestno jurisdikcijo** in na one zunaj nje. Nadaljnje delitve na pravne kategorije prebivalstva, v osnovi pogojene s socialnimi razlikami, te temeljne "pravne enakosti pred sodiščem" ne zmanjšujejo. Nad osnovni standard, pogojen s skupnimi dolžnostmi, se nasprotno dvigajo posebne pravice polnopravnih *meščanov*, tj. tistega dela mestnih prebivalcev, ki za razliko od *nemeščanov* poseduje stanovske meščanske pravice.

V ožjem, pravnem smislu so meščani sestavljali privilegirani sloj moških oseb, ki jim je mestno vodstvo ob izpolnjevanju krajevno določenih pogojev podelilo meščanske pravice (*bürgerrecht*). Polnopravnim meščanom je bilo na osnovi meščanskih pravic dovoljeno ukvarjanje z meščansko dejavnostjo, to je s trgovino in obrtjo, ter izključno pridržano politično delovanje v mestni samoupravi v obliki aktivne in pasivne volilne pravice za mestne organe. Taki polnopravni meščani so sestavljali razmeroma tanko plast mestnega prebivalstva, ki je predstavljala mesto v političnem pomenu besede. Tako kot pridobitev in posedovanje meščanskih pravic je bila strogo vezana na posameznika tudi njihova izguba, ki je nastopila kot posledica smrti, samoodpovedi ali izključitve s strani mesta. Nad meščani, navzlic socialnim in gospodarskim razlikam pravno enotno

²³Prim. geslo *Stadtluft macht frei* v: *Lexikon des Mittelalters (LMA)*, München-Zürich 1996, VIII, str. 23.

²⁴ Prim. geslo Bürger, Bürgertum v: LMA II, str. 1010-1011. - Prim. Anton Svetina, Pogoji za sprejem v meščanstvo in pravni položaj ljubljanskih meščanov od 16. do 18. stoletja, v: Iz starejše gospodarske in družbene zgodovine Ljubljane (Publikacije Mestnega arhiva ljubljanskega, Razprave zv. 2), Ljubljana 1971, str. 165.

²⁵ Npr. "Otachaer ze Lantstrost der wein rihter" (regest 1323 VI. 9., Kostanjevica v. F. Komatar, n. d., str. 138, št. 35) in "all drei zwelfer in der Mettkich" (ARS, Zbirka listin, Kronološka serija, 1450 III. 22., s. 1.).

²⁶ Npr. prepis listine 1338 VIII. 25., Ljubljana, v: ARS, Zbirka rokopisov, II 68r, privilegijska knjiga mesta Kostanjevica, fól. 2'-4.

²⁷ ARS, Zbirka listin, Kronološka serija, 1377 X. 21., s. I. Objava: M. Kos, n. d., str. 28.

²⁸ Steiermärkisches Landesarchiv, All. Urk. Reihe, 1442 VIII. 3., Frankfurt am Main, No. 5807 (prepis).

²⁹ Npr. v potrditvi mestnih pravic Metliki leta 1457 (ARS, Zbirka listin, Kronološka serija, 1457 IV. 9., Celje; objava: M. Kos, n. d., str. 33-35) ali v mestnih ustanovnem privilegiju Krškega (po objavi v: J. Mlinarič, n. d., str. 43).

kategorijo, se je izoblikoval še ožji krog meščanskih rodbin, ki si je dejansko pridržala nekatere splošne meščanske pravice, kot so članstvo v mestnem svetu in vodilne službe.²⁴

V virih, ki zadevajo obravnavanih sedem dolenskih mest, je osebnopravna diferenciacija med dejanskimi meščani in drugimi mestu podsodnimi prebivalci pravzaprav komaj zaznavna. Vse do konca srednjega veka srečujemo samo posameznike z oznako (polnopravnega) meščana ali kvečjemu brez statusnega naslova, kar je glede na naravo ohranjenih virov razumljivo. Osebe nižjega stanu so namreč lahko zašle v dokumente posestnega značaja le po naključju, denimo ob navedbi mejašev kakšne posesti zunaj mesta, pri čemer njihov pravni status ni bil niti najmanj pomemben. Tako v nobenem mestu ne srečamo posameznikov, ki bi nosili naslov mestnega gostača (*inwohner*), tj. prebivalca mesta brez meščanskih pravic. Posamezni meščani, aktivno udeleženi v pravnih dejanjih, so svoj meščanski stan kajpak izrecno poudarjali in se še raje označevali po aktualnih ali že odloženih funkcijah (dvanajstnik, nekdanji sodnik itd.).²⁵

Pravna delitev na meščane in nemeščane ni razvidna niti iz inskripcij in vsebine deželnoknežjih in drugih listin privilegijskega ali javnopravnega značaja, namenjenih starejšim mestom. Kolikor niso naslovljene na sodnika, svet in meščane oziroma na občino meščanov,²⁶ navajajo nasplošno skupnost meščanov določenega mesta (npr. *vnser getrewn die burger von Lancztrost*,²⁷ *vnnsen burger gemainlich zu Ruedolfswerde*).²⁸ Šele od srede 15. stoletja je v deželnoknežjih listinah tako za mesta kot za trge pogosta formulacija "bürger und leute", ki ima v mestih formalnopravno osnovo, v dokumentih, namenjenih trgov, pa je neredko bolj plod pisarniške prakse kot odraz dejanske delitve na "privilegirane" tržane in druge prebivalce.²⁹

MARIJAN TRŠAR

DEKLIŠKI OBRAZ
Olje na lepenki, 1955

November – december 2002

NOVEMBER

BRAUNSCHWEIG, od 5. do 10. novembra – Na 16. mednarodnem filmskem festivalu v nemškem mestu je slovenski film *Sladke sanje brežiškega režiserja Saša Podgorška* v tekmovalnem programu prejel glavno nagrado heunrich za najboljši prvenec ali drugi film.

NOVO MESTO, 6. novembra – Z umetniško intervencijo *Spomin* na oko v izvedbi Alenke Avbar in Jane Menger ter v režiji Diega de Brea in Matjaža Bergerja so odprli obnovljene prostore Narodnega doma. Ob tej priložnosti so odprli tudi spominsko razstavo likovnih del novomeškega slikarja in grafika Vladimirja Lamuta, posvečeno 40-letnici umetnikove smrti.

KOČEVJE, 7. novembra – V Pokrajinskem muzeju so odprli razstavo *Iz muzejskih zbirk v počastitev 50-letnice muzeja*, ki jo je predstavil direktor muzeja Ivan Kordiš.

RIBNICA, 7. novembra – V Miklovi hiši so predstavili zbornik Baragov življenjepisec dr. Franc Jaklič. Prof. Janez Debeljak je širše opisal domači kraj dr. Jakliča.

SEVNICA, 7. novembra – V Galeriji Ana so odprli razstavo del domače slikarke Jožice Krhen in njene hčerke Nataše – prva se je predstavila s slikami, druga pa z izvirno kiparsko instalacijo. Nastopil je oktet Jurija Dalmatina in solo pevka Maja Rupnik, Breda Drenek pa je prebirala pesmi Jožice Krhen.

ŠENTJERNEJ, 7. novembra – V osnovni šoli so odprli skupinsko likovno razstavo del enajstih slikarjev, ki so junija ustvarjali na Bledu na likovni koloniji s tematiko Bled, Triglav, kozolec – slovenski simboli. O razstavi je spregovoril tajnik Društva slovensko-poljskega prijateljstva Janez Rozman, za prijetno vzdušje pa so poskrbeli učenci domače šole z glasbenimi in recitacijskimi nastopi.

DOLENJSKE TOPLICE, 8. novembra – Na skupnem koncertu sta v Kristalni dvorani nastopila mešana pevska zbor *Revoz* iz Novega mesta in *Slavček* iz Trbovelj.

TREBNJE, 8. novembra – V okviru dvodnevnega državnega seminarja glasbenih pedagogov, ki poučujejo violončelo, so v dvorani glasbene šole pripravili koncert, na katerem so nastopili učenci violončela na ljubljanski Srednji glasbeni in baletni šoli.

ČATEŽ POD ZAPLAZOM, 9. novembra – Na kulturnem programu ob zaključku 16. popotovanja po Levstikovi poti od Litije do Čateža so nastopili: trebanjska plesna skupina *Afne*, Občinski pihalni orkester *Trebnje* in *Trebanjske mažorete*, čateški moški pevski zbor, mešani pevski zbor *Kres Čatež*, folklorna skupina *KUD Božo Račič Adlešiči*.

LONDON, 11. – 14. novembra – Na Svetovni turistični borzi se je s fotografskim gradivom, pregledom programov preteklih sezon in s programom sezone za leto 2003 predstavil *Festival Brežice*.

NOVO MESTO, 11. novembra – *M te ubu* je bila gledališka predstava, ki so jo v Domu kulture predstavili dva večera zapored.

METLIKA, 13. novembra – Prvi gost *Tonija Gašperiča* v novi sezoni *Zimskih uric* je bil športnik *Martin Strel*. Predstavili so tudi nove knjige *Ljudske knjižnice Metlika*.

NOVO MESTO, 13. do 14. novembra – Ob desetletnici *Plesnega društva Terpsihora* so člani v Kulturnem centru *Janeza Trdine* pripravili plesno predstavo z naslovom *Disciplina*, naslednji dan pa *Zeleno*, ki te hočem zeleno.

DOLENJSKE TOPLICE, 14. novembra – V restavraciji *Hotela Kristal* je imel koncert učiteljski pevski zbor *Emila Adamiča*.

NOVO MESTO, 14. novembra – *Zlatosrebrni dih* je naslov knjižne novosti *Ivanke Kužnik*, ki so jo predstavili v *Knjižnici Mirana Jarca*. Odlomke iz knjige je bral igravec *Branko Jordan*, z zvoki kitare pa je večer prepletel *Neje*

Nastop violončelistov v trebanjski glasbeni šoli

Razstava Nazaj v otroški raj je že ob otvoritvi pritegnila izjemno veliko pozornost

Folklorni večer v Artičah

Pirc. – V Galeriji Krka so na ogled postavili dela akademskega slikarja Franca Vozlja. O umetniku je spregovorila likovna kritičarka Tatjana Pregl Kobe, otvoritev razstave pa je popestril nastop glasbenika Adama Selija na bajan harmoniki. – V Dolenjskem muzeju so odprli razstavo Teritorialna obramba Dolenjske v vojni za Slovenijo.

TREBNJE, 14. novembra – Na novembrskem literarnem večeru v gostilni Šerugo se je voditelj Samo Dražumerič pogovarjal z literatoma, Ano Černe Dražumerič iz Trebnjega, in Milanom Markljem iz Novega mesta, za prijetno vzdušje pa je poskrbel tudi zbor Svoboda Mirna pod vodstvom Staneta Pečka.

KOČEVJE, 15. novembra – V Šeškovem domu se je na samostojnem koncertu predstavila vokalna skupina Nagelj.

NOVO MESTO, 15. novembra – Nazaj v otroški raj je naslov etnološke razstave o otroški igri in igračah na Dolenjskem avtorice Ivice Križ, ki so jo odprli v Dolenjskem muzeju. Nastopila je še Mačja godba z Neco Falk ter Jerkom in Mirom Novakom.

RIBNICA, 15. novembra – KD Menišija iz Begunj pri Cerknici je v dvorani Ideal center zaigralo komedijo Zakonci stavkajo.

ARTIČE, 16. novembra – V prosvetnem domu so na 6. srečanju folklornih skupin z naslovom Gremo na furngo nastopili plesalci iz Maribora, Račne, Šmartnega ob Paki in Artič.

KOČEVJE, 16. novembra – Kočevskemu občinstvu se je v Likovnem salonu z risbami in slikami iz ciklusa Micka: Kočevska moja dežela prvič predstavila akademska slikarka Aprilija Lužar.

NOVO MESTO, 16. novembra – KUD Klas z Mirne je v Kulturnem centru Janeza Trdine uprizorilo gledališko predstavo Jurčičeve Veronike Deseniške.

ČRNOMELJ, 17. novembra – V kulturnem domu so ob tridesetletnici snemanja pripravili projekcijo filma Cvetje v jeseni, sledil pa je pogovor z ustvarjalci in sodelavci filma.

MALA LOKA, 17. novembra – Na gradu so odprli razstavo izdelkov lončarskih delavnic osnovnošolcev in varovancev varstveno-delovnega centra.

VELENJE, 17. novembra – Med osmimi orkestri, ki so nastopili na 6. zboru slovenskih godb v počastitev 90-letnice rojstva Bojana Adamiča, je bil tudi Pihalni orkester Videm-Krško, ki ga vodi prof. Drago Gradišek.

KRŠKO, 18. novembra – V kulturnem domu je bila na ogled prestava Juhica z izvedbi Mojteatra.

NOVO MESTO, 18. novembra – Kulturni center Janeza Trdine je povabil na Večer nepozabnih melodij z Antunom in Petromilom Stašičem ter Stjepanom Mihaljincem. – Glasbena šola Marjana Kozine je pripravila koncert v počastitev 80-letnice akademika Uroša Kreka. Nastopila sta violinist Vasilij Meljnikov in violončelist Igor Mitrovič.

NOVO MESTO, 19. novembra – V Kulturnem centru Janeza Trdine je nastopil Komorni godalni orkester Slovenske filharmonije.

BREŽICE, 20. novembra – Na dan splošnih knjižnic so v knjižnici pripravili več prireditev.

KRŠKO, 21. novembra – V klubu za mlade so na literarno-glasbenem večeru Pod dežnikom predstavili pesniško zbirko Preludij v žitu domačinke Tatjane Lapuh. Večer je popestril harmonikar Danijel Lovše.

MOKRONOG, 21. novembra – Na prireditvi Jesenski večer se je z razstavo lončarskih izdelkov predstavilo KUD Majolika unikata, nastopili pa so še pevci moškega pevskega zbora KUD Emila Adamiča iz Mokronoga in pevke ženskega pevskega zbora Mirna – oba vodi Stane Peček. Odprli so tudi prenovljeno dvorano kulturnega doma.

NOVO MESTO, 21. novembra – V LokalPatriotu je bil literarni večer z Vesno Milek, ki je predstavila knjižni prvenec Kalipso. – Knjižnica Mirana Jarca je povabila na predstavitev prevoda knjige Gitte Mallasz Odgovor angelov. – V knjigarni Mladinska knjiga so na knjižni čajanki predstavili poučne knjige in priročnike.

SEVNICA, 21. novembra – Moje gledališče iz Ljubljane je v kulturnem domu uprizorilo Partljičevo komedijo Krivica boli. – Galerija Ana v Lekosu

je povabila na četrtkov večer s pesnico Marinko Glavač, fotografom Alojzjem Anzeljcem in oblikovalko kruha Olgo Vene.

ŠENTRUPERT, 21. novembra – OŠ dr. Pavla Lunačka je povabila na predstavitev knjige Ivanke Mestnik Gorjanski škrti med ljudmi in razstave ilustracij Jožeta Kumra.

DOLENJSKE TOPLICE, 22. novembra – Novomeški pevski zbor Jasmin je povabil na koncert v Hotel Kristal.

METLIKA, 22. novembra – V Ganglovem razstavišču so ob občinskem prazniku odprli razstavo kiparskih del Dirka Heija, nizozemskega umetnika, ki živi v Dragatušu. Večer so popestrile mlade pevke domače osnovne šole.

NOVO MESTO, 22. novembra – Društvo mrtvih pesnikov je zaključilo slovensko turnejo s koncertom v LokalPatriotu. – V Kulturnem centru Janeza Trdine je na dobrodelnem koncertu večno zelene melodije izvajal Miloslav Mance, dr. med. iz Novega mesta. Program pa je dopolnila poezija po izboru pesnice Marjance Kočevar. Nastopili so plesalci Plesnega centra Dolenjske.

RIBNICA, 22. novembra – Veliki ortneški oltar je naslov razstave, ki so jo odprli v Miklovi hiši.

SEVNICA, 22. novembra – Mešani pevski zbor Lisca Sevnica je ob 25-letnici povabil na koncert v kulturno dvorano.

BIZELJSKO, 23. novembra – Osnovna šola in Turistično društvo sta v šoli pripravila razstavo Ptič čebelar.

KRŠKO, 23. novembra – V avli kulturnega doma je bil prvi samostojni celovečerni koncert vokalne skupine Valvasor Krško.

NOVO MESTO, 23. novembra – Na koncertu orglarske glasbe so v frančiškanski cerkvi nastopili: sopranistki Marjetka Podgoršek - Horžen in Barbara Lotrič ter organista Tilen Bajc in Milan Brudar. – V LokalPatriotu je Teaterfraj iz Brežic uprizoril igro Mi, otroci s postaje Zoo, za katero sta scenarij napisala Posavca Bojan Levak-Gus in Martin Pinterič. Poleg slednjega je zaigrala še Petra Kežman.

SEMIČ, 23. novembra – Gledališka skupina ZIK Črnomelj je v kulturnem domu uprizorila komedijo Butalci – Slovo in jo ponovila tudi v trebanjskem kulturnem domu.

ŠKOCJAN, 23. novembra – Pevska in folklorna skupina Plamen je povabila na 5. prireditev Melodije škocjanske doline, na kateri so nastopili še: ansambel Pogum, moški pevski zbor Dobrava, folklorna skupina KUD Otona Župančiča ter Kati – Katja in Tina.

DOBOVA, 24. novembra – V cerkvi Imena Marijinega je potekalo tradicionalno srečanje in revija odraslih cerkvenih pevskih zborov dveh dekanij.

KRŠKO, 25. novembra – V kulturnem domu je bilo mogoče prisluhniti gala koncertu vokalnega kvarteta Opus cuatro iz Argentine, New Swing quartetu in opernemu pevcu Juanu Vasletu.

KRŠKO, 26. novembra – Glasbenica Polona Kumelj je popestrila otvoritev likovne razstave del Blandine Markovič Randić, članice Društva likovnikov Krško Oko, v Galeriji Krško. O slikarki in razstavi je spregovoril umetnostni zgodovinar Jožef Matijević.

BREŽICE, 27. novembra – V Brežiškem gradu so na ogled postavili razstavo del članov Društva likovnikov Brežice, udeležencev likovne kolonije Kostanjevica 2002, ki je jeseni potekala pod vodstvom brežiških likovnikov Cvetke Miloš in Vlada Cedilnika. Otvoritev so popestrili učenci brežiške glasbene šole.

KOČEVJE, 27. novembra – Domača subkultura je naslov razstave, ki so jo odprli v Likovnem salonu, pripravil pa jo je Klub literatov Kočevske. Predstavilo se je osem mladih domačih avtorjev, ki s svojim ustvarjenjem na področju likovne umetnosti, fotografije, stripa, poezije in glasbe izstopajo iz okvirov konvencionalnega.

BREŽICE, 28. novembra – Mestno gledališče Ljubljansko je v prosvetnem domu uprizorilo dramo Večerja s prijatelji.

DOLENJSKE TOPLICE, 28. novembra – Na literarnem večeru so v Hotelu

Otvoritev razstave slikarskih del Marjana Maznika (na sliki levo) v Novem mestu

Kristal Zdravilišča predstavili pesniško zbirko Haloška trnovka Minke Pečaver.

KRŠKO, 28. novembra – V klubu Zvezda je bil koncert kvarteta saksofonov Donne Lee.

NOVO MESTO, 28. novembra – Knjižnica Mirana Jarca je povabila na srečanje s pisateljem, dramatikom in režiserjem Žarkom Petanom. Večeru sta glasbeno noto pridali flavtistki Aleksandra Pavlinč in Franja Cimermančič.

KOČEVSKA REKA, 29. novembra – Mešani pevski zbor Lubnik iz Škofje Loke je v kulturnem domu pripravil koncert slovenskih narodnih pesmi.

SEVNICA, 29. novembra – Vokalna skupin Corona iz Boštanja je ob 15-letnici delovanja priredila koncert in ga ponovila še naslednji dan.

STRANSKA VAS, 29. novembra – Ob 30-letnici delovanja je moški pevski zbor Ruperčvrh, ki ga vodi Peter Cigler, povabil na jubilejni koncert v gasilski dom. Zbor je prejel jubilejno občinsko priznanje.

KRŠKO, 30. novembra – V kulturnem domu si je bilo mogoče ogledati Transilvanijo, plesni spektakel z dušo Baleta Opere SNG Maribor.

METLIKA, 30. novembra – V avli osnovne šole so predstavili prvo zgoščenko vokalne skupine Lan.

NOVO MESTO, 30. novembra – O lepoti krščanskega življenja je naslov knjige Smiljana Trobiša, ki so jo predstavili v proštiji Kapitlja. O knjigi je spregovoril Matija Remše iz Mohorjeve družbe, z avtorjem se je pogovarjal Ciril Plešec, izbrane odlomke iz knjige pa je prebiral Tomaž Koncilija. Za glasbeno spremljavo je poskrbel citrar Rudi Mlinarič. – V restavraciji Splošne bolnišnice so odprli slikarsko razstavo del Marjana Maznika. Umetnika je predstavil Jožef Matijević. Nastopil je kitarski duo M&M. – V Kulturnem centru Janeza Trdine je mešani pevski zbor Pomlad, ki je nastal na pobudo zborovodkinje Jožice Prus, zdaj pa ga vodi Fernando Mejias, ob desetletnici delovanja povabil na slavnostni koncert.

STIČNA, 30. novembra – V Galeriji Slovenskega verskega muzeja so odprli razstavo del hrvaškega akademskega slikarja Hosiša Rochusa Rongraca. – V Opatovi kapeli Cistercijanske opatije Stična je bil koncert komornih skupin Akademije za glasbo v Ljubljani.

VELIKE LAŠČE, 30. novembra – Občina in župnija sta povabila na dobrodelni koncert, na katerem so nastopili Kamniški koledniki, p. Janez Frlež, misijonar Janko Slabe, Ribniški oktet, župnijska zbor in drugi.

BREŽICE – Ob občinskem prazniku je raziskovalec slovenskega jezika, jezikoslovec, profesor, akademik dr. Jože Toporišič, doma iz Mosteca pri Dobovi, postal četrti častni član občine.

LJUBLJANA, novembra – Na 18. knjižnem sejmu v Cankarjevem domu se je kot edina dolenjska založba predstavila novomeška Založba Goga.

DECEMBER

KOČEVJE, 2. decembra – Na predvečer Prešernovega rojstnega dne je v knjižnici potekal literarni večer, na katerem se je predstavila novomeška pesnica Marjanca Kočevar. Z glasbo je večer obogatil Komorni zbor Stanislava Škrabca iz Ribnice.

BREŽICE, 3. decembra – Godalni kvartet glasbene šole je poskrbel za glasbeni predah pri predstavitvi knjižne novosti, zbornika o koncentracijskem taborišču Neuengamme izpod peresa brežiškega rojaka Miloša Poljanška v Posavskem muzeju. Na večeru je sodeloval tudi dr. Damijan Guštin s Fakultete za družbene vede, odlomke iz knjige pa je bral Klemen Slakonja.

ČRNOMELJ, 3. decembra – Zik – Ljudska knjižnica je ob dnevu slovenske kulture povabila na ogled razstave Prešernovih del ter Knjižnice skozi čas, ki so jo pripravili ob praznovanju 40-letnice knjižnice.

METLIKA, 3. decembra – V Ljudski knjižnici si je bilo mogoče ogledati novoletno pravljico Vilivald, povabili pa so tudi na dvojce predavanj.

TREBNJE, 3. decembra – Polna avla Centra za izobraževanje in kulturo je bila najlepše darilo pevkam ženskega pevskega zbora Svoboda Mirna, ki so desetletnico delovanja zbora počastile z jubilejnim koncertom. Zbor, ki ga vodi Stane Peček, je na 16. dnevih zborovskega petja v Pragi dosegel

Paša za mlade knjigoljube na Miklavževem knjižnem sejmu v Šentjerneju

Ljubica Nenadić, Klavdija Kotar in Frane Umek na literarnem večeru v Trebnjem

srebrno plaketo. Na koncertu so podelili Gallusove značke, zbor pa je prejel tudi posebno priznanje Sklada RS za kulturne dejavnosti.

KOČEVJE, 4. decembra – Dotik je naslov razstave poslikav lesa avtorice Mojce Šušel, ki so jo odprli v Likovnem salonu.

METLIKA, 4. decembra – V Hotelu Bela krajina je potekalo srečanje domačih pesnikov pod naslovom Potovanje srca 2.

ŠENTJERNEJ, 4. do 6. decembra – V osnovni šoli sta šola in Knjigarna Mladinska knjiga iz Novega pripravili tradicionalni 22. Miklavžev knjižni sejem. Gostja je bila mladinska pisateljica Aksinja Kermauner.

KOČEVJE, 5. decembra – V dvorani Glasbene šole je bil koncert Kvarteta pozavn Maribor.

KRŠKO, 5. decembra – V avli kulturnega doma se je predstavil brazilski mojster klarineta in saksofona Fernando Silveira ob spremljavi Zoltana Petra.

NOVO MESTO, 5. decembra – V Kulturnem centru Janeza Trdine je bil koncert glasbene skupine Camarata Labacensis.

SEVNICA, 5. decembra – V Lekos galeriji Ana so odprli razstavo del akademskega slikarja Nikolaja Vogla z naslovom Prepletanje časa.

TREBNJE, 5. decembra – Gosta literarnega večera sta bila pesnika Ljubica Nenadić in Frane Umek, utrip večera pa je poživil nastop tria Fidler.

CERKLJE OB KRKI, 6. decembra – V vojašnici so odprli razstavo del ljubiteljskega likovnega ustvarjalca Tuga Lebiča. Nastopil je pevski zbor kostanjeviške osnovne šole.

KOČEVJE, 6. decembra – V Hotelu Valentin je potekal literarno-glasbeni večer Poema ctra s pesnico Zvezdana Majhen.

NOVO MESTO, 6. decembra – Jaslice - zamrznjeno gledališče je naslov razstave, ki so jo odprli v frančiškanski cerkvi. Na slovesnosti so peli mladi pevci, p. Felicijan Pevec pa je prebral zapis o jaslicah p. dr. Leopolda Grčarja. – Na Miklavževem koncertu je v Kulturnem centru Janeza Trdine nastopila skupina Brina&String.si.

RIBNICA, 6. decembra – V galeriji Miklove hiše se je predstavil slikar Mihael Rudl. O razstavi je govorila umetnostna zgodovinarica Nadja Gnamuš.

STIČNA, 6. decembra – V okviru Festivala Stična je bil v kulturnega domu koncert Zorana Predina in Živih legend.

ŠENTJERNEJ, 6. decembra – V šoli so predstavili pesniško zbirko Jožeta Grgoviča z naslovom Stopinje po Dolenjski. Nastopili so Šentjernejski oktet, ansambla Vrisk in Frančič ter Vesna Topolovec.

ŠKOCJAN, 6. decembra – Skupina ljudski pevcev Fantje z vasi je na koncertu v gostilni Luzar predstavila svojo četrto kaseto in zgoščenko ter pesmarico, v kateri je zbranih sto ljudskih pesmi.

ŽUŽEMBERK, 6. decembra – Na zaključku 6. poletnih grajskih prireditev so pripravili koncert Komornega pevskega zbora Osti jarej iz Kranja, odprli razstavo Suhokranjskih samorastnikov, ki delujejo pod vodstvom Martina Šuštaršiča; gost je bil pesnik Jurij Marussig, nastopile pa so tudi pevke domačega turističnega društva.

ČRNOMELJ, 7. decembra – V Špeličevi hiši so odprli prodajno razstavo belokranjskih likovnikov.

KRŠKO, 7. decembra – Spomini na Elvisa je bil naslov koncerta Ota Pestnerja v Kulturnem domu.

NOVO MESTO, 7. decembra – Na letnem koncertu je v frančiškanski cerkvi nastopil Mešani pevski zbor Novo mesto pod vodstvom Jožice Prus.

RIBNICA, 7. decembra – KUD Ribniška pihalna godba je povabil na letni koncert v Ideal center.

STIČNA, 7. decembra – V kulturnem domu so odprli razstavo in podelili nagrade likovnega in fotografskega natečaja, zvečer pa je bila na ogled komedija Moške fantazije ter koncert instrumentalno-vokalno-elektronske glasbe.

VIDEM - DOBRO POLJE, 7. decembra – Ob občinskem prazniku so v Jakličevem domu predstavili novo Jakličevo knjigo Krajinske povesti, ki jo je predstavil urednik Mohorjeve družbe Matija Remše. Nastopil je tudi moški pevski zbor Rafka Fabiana, ki je praznoval 95-letnico delovanja.

DRAGATUŠ, 8. decembra – Pesmi je naslov pesniške zbirke Cite Matkovič, ki so jo predstavili v kulturnem domu. Z avtorico se je pogovarjala Ksenija Khalil, nastopila je tamburaška skupina Dobreč, učenke domače osnovne šole pa so brale Citine pesmi.

NOVO MESTO, 9. do 10. decembra – V kulturnem domu je bila na ogled drama Božič pri Capiellovih.

NOVO MESTO, 10. decembra – V Glasbeni šoli Marjana Kozina so predstavili zbornik o skladatelju Marjanu Kozini, dogodek pa je pospremil koncert izbranih skladateljevih del. Spregovorili so ravnatelj šole Zdravko Hribar, dr. Boris Dular in vodja simpozija dr. Primož Kuret.

KOČEVJE, 11. decembra – V Likovnem salonu so odprli slikarsko razstavo del Antona in Gorana Lebana, ki jo je sin Goran posvetil pokojnemu očetu. Otvoritev so popestrili skupina Nagelj, učenci domače glasbene šole in člani Kluba literarov Kočevske.

METLIKA, 11. decembra – Gostja Zimskih uric v Hotelu Bela krajina je bila operna pevkva Vilma Bukovec.

DOLENJSKE TOPLICE, 12. decembra – Mešani pevski zbor Krka iz Novega mesta je povabil na koncert v Hotel Kristal Zdravilišča, v avli pa se je z razstavo Tihožitja predstavila likovnica Irena Pernat iz Maribora.

KRŠKO, 12. decembra – V klubu Zvezda so na literarno-glasbenem večeru Pod dežnikom nastopili Mladi harmonikarji iz Podbočja, dva dni pozneje pa je imel koncert hišni band.

MIRNA, 12. decembra – V Domu Partizan je bilo mogoče prisluhniti predstavitvi nove pesniške zbirke Glas vpijočega v puščavi pokojnega rojaka Vida Ambrožiča. Na kulturnem večeru so nastopili Kamniški koledniki.

NOVO MESTO, 12. decembra – V Narodnem domu so predstavili publikacijo Zakladnica fotografij Božidarja Jakca – diapozitivi 1949 – 1989, ki jo je izdala mestna občina. O knjižni novosti sta spregovorila njen avtor Ivan Nemanič in prof. Igor Košir. Z glasbenim programom so slovesnost popestrili hamornikarka Darja Zupančič ter violinistki Petra Božič in Šejla Mujič. – Klub LokalPatriot je povabil na literarni večer s pesnico Lucijo Stupica.

SEMIČ, 12. decembra – V prostorih Društva upokojencev je premierno nastopil ženski pevski kvartet Celinka iz Novega mesta: Urška Damič, Ana Markelj, Mateja Mavsar in Sabina Rukše.

ZAGREB, 12. decembra – Kabinet grafike Hrvaške akademije znanosti in umetnosti je pripravil retrospektivno razstavo grafik novomeškega akademskega slikarja prof. Branka Suhyja.

BREŽICE, 13. decembra – V Posavskem muzeju je potekalo srečanje slovenskih konservatorjev - restavratorjev. – V klubu Mladinskega centra je nastopil češki trio, ki igra folk, alternativno, rock in ambientalno glasbo.

ČRNOMELJ, 14. decembra – Godba na pihala Črnomelj je v osnovni šoli pripravila tradicionalni praznični koncert in v goste povabila tamburaško skupino Dobreč in ansambel Vasovalci.

KRŠKO, 14. decembra – Ljubitelji gledališča so si lahko v kulturnem domu ogledali Partljičevo komedijo Čaj za dve.

LOKA PRI ZIDANEM MOSTU, 14. decembra – Odprli so etnološko-tehnični muzej, predstavili knjigo Sledi časa, nastopili pa so mešani pevski zbor Primož Trubar Loka in učenci domače osnovne šole.

NOVO MESTO, 14. decembra – V LokalPatriotu je skupina Fake orchestra predstavila najnovejšo zgoščenko, ki jo je izdala novomeška Založba Goga v zbirki Goga Musica. – Novomeški simfonični orkester je povabil na predpraznični koncert v Kulturni center Janeza Trdine. Solista sta bila Slavko Savinšek in Irena Yebuah Tiran. – Na humanitarnem koncertu za Karitas je v Kapiteljski cerkvi nastopil moški pevski zbor Zagrebški zdravniki.

PODPRESKA, 14. decembra – V gasilsem domu je Gledališče smeha iz Kopa uprizorilo gledališko predstavo Pacient v čakalnici.

STIČNA, 15. decembra – V okviru Festivala Stična je bila na ogled lutkovna predstava Gledališča Labirint.

ŠENTRUPERT, 15. decembra – V Osnovni šoli dr. Pavla Lunačka je

Solista Slavko Savinšek in Irena Yebuah Tiran na koncertu Novomeškega simfoničnega orkestra v Kulturnem centru Janeza Trdine

Suzi Bricelj in Verica Šenica Pavletič
na predstavitvi knjige Škratovo mesto

potekal novoletni koncert z Godbo sv. Ruperta, pevskim zborom Beli cvet in folklorno skupino iz Škocjana.

LJUBLJANA, 16. decembra – Predsednik države Milan Kučan je s častnim znakom svobode RS med drugim odlikoval tudi Dolenjca Lojzeta Slaka za zasluge na področju množične glasbene kulture.

NOVO MESTO, 16. decembra – Založba Goga je izdala pravljico Škratovo mesto avtorice Verice Šenica Pavletič, ki so jo predstavili v Narodnem domu. Z avtorico in ilustratorko Suzi Bricelj se je pogovarjal urednik Marijan Dovič. – V klubu LokalPatriot so na ogled postavili razstavo fotografij Žige Virca.

OTOČEC, 16. decembra – Oktet Adoramus je v Šport hotelu na koncertu predstavil novo zgoščenko Nocoj je sveta noč.

NOVO MESTO, 17. decembra – Na adventnem večeru v dvorani kapiteljske knjižnice so na kulturnem večeru nastopili oktet Adoramus in solisti Rok Lap ob spremljavi citrarja Tomaža Plahutnika, gost večera pa je bil tudi pisatelj Ivan Sivec. – Člani lutkovnega društva Taus Teater in Plesnega društva Terpsihora so izvedli lutkovno-plesno predstavo Ukradene pravljice. – Dijaki in pedagoški delavci Poklicne in tehniške strojne šole v Šolskem centru so pod mentorstvom Maje Ogrinc v Športni dvorani Leona Štuklja pripravili gledališko predstavo Martin Krpan po znameniti Levstikovi povesti.

KRŠKO, 18. decembra – Glasbena šola malo drugače je bil naslov prireditve v kulturnem domu.

BREŽICE, 19. do 20. decembra – Na dveh predbožičnih koncertih so v dvorani nastopili nekdanji in sedanji učenci domače glasbene šole.

DOLENJSKE TOPLICE, 19. decembra – Na božično-novoletnem koncertu so v Zdravilišču nastopili pevci domačega mešanega pevskega zbora pod vodstvom Rade Rebernik.

KRŠKO, 19. decembra – V Galeriji Krško so odprli razstavo del Nevenke Nestić Rušković. Avtorico je predstavil akademski slikar Alojz Konec.

LJUBLJANA, 19. decembra – V arhitekturnem ateljeju Marka Mušiča so ob izidu monografije Arhitektura za vse čase pokojnega akademika, novomeškega rojaka Marjana Mušiča odprli razstavo njegovih načrtov, risb in skic. Spregovoril je umetnostni zgodovinar dr. Nace Šumi.

NOVO MESTO, 19. decembra – V župnijski cerkvi sv. Mihaela je bil koncert Božična skrivnost v glasbi, pesmi in besedi s Francem in Nino Kompare, Tomažem Plahutnikom in Tomažem Bajžljem. – V kavabaru Pri slonu so na ogled postavili fotografije Portreti s potovanj ljubljanskega umetnostnega zgodovinarja Iztoka Bončine. – Godalni kvartet Kvintesenca študentov Akademije za glasbo je imel koncert v klubu LokalPatriot.

KRMELJ, 20. decembra – Teater Frei iz Brežic je v domu Svoboda uprizoril predstavo Mi, otroci s postaje Zoo.

NOVO MESTO, 20. decembra – Novo mesto je bilo... je naslov razstave arhivskega svetovalca Marka Polenška v prostorih Arhiva Slovenije na Grmškem gradu. Na otvoritveni slovesnosti sta spregovorila direktor Zgodovinskega arhiva Brane Kozina ter vodja območne enote Zorka Skrabl, o razstavi in njenem poslanstvu pa je spregovoril avtor sam.

KRŠKO, 21. decembra – Ob 45-letnici delovanja je v kulturnem domu potekal slavnostni koncert pihalnega orkestra Videm-Krško pod vodstvom prof. Draga Gradiška.

RAKA, 21. decembra – V osnovni šoli so pripravili božični koncert s skupinami Koledniki, Beli cvet, Slavček, Valvasor, Srake z Rake in oktetom Jurija Dalmatina.

STRAŽA, 21. decembra – Na božično-novoletnem koncertu so v kulturnem domu nastopili pevci, godci in pritrkovalci iz Račne, Artič in Preske.

TREBNJE, 21. decembra – V Kulturnem domu je bila na ogled komedija Toneta Partljiča Čaj za dve.

KRŠKO, 22. decembra – Rotary klub Čatež je povabil na dobrodelni božični koncert v kulturni dom.

MIRNA PEČ, 22. decembra – Na kulturni prireditvi Popoldne z našimi družinami so v kulturnem domu nastopili člani KUD in učenci šolskega

dramskega krožka, ženski vokalni kvintet Spev, ženski pevski zbor Čebelice ter domači harmonikarji.

NOVO MESTO, 22. decembra – Pihalni orkester Krka je v Kulturnem centru Janeza Trdine imel tradicionalni prednovoletni koncert in ga ponovil še naslednji dan.

TREBNJE, 22. decembra – Občinski pihalni orkester Trebnje in Trebanjske mažorete so povabili v športno dvorano na tradicionalni novoletni koncert, na katerem so nastopili še kvartet Stil Trebnje, gostje in solisti.

DOLENJSKE TOPLICE, 23. decembra – V restavraciji Hotela Kristal je s kabarejsko predstavo Oh ta nori čas... nastopila gledališka družina Kolenc.

KOČEVJE, 23. decembra – Dobro obiskan je bil tradicionalni božično-novoletni koncert učencev Glasbene šole Kočevje v Šeškovem domu.

KRŠKO, 23. decembra – V Kulturnem domu je bil Večer s plesno šolo Lukec.

NOVO MESTO, 23. decembra – V avli Zavarovalnice Tilia so odprli razstavo umetniških del I. slikarskega dolenjškotopliškega ekstempora 2002, ki je julija potekal v Dolenjskih Toplicah na pobudo domačega akademskega slikarja Jožeta Kumra. Otvoritev so popestrili učenci glasbene šole.

BOŠTANJ, 25. decembra – V župnijski cerkvi je potekal koncert božičnih pesmi v izvedbi župnijskega mešanega pevskega zbora.

TREBNJE, 25. do 27. decembra – Na božičnem koncertu v župnijski cerkvi so nastopile domače pevske skupine in "pastirci" glasbene šole. Na štefanovo je v Baragovi galeriji potekal večer božičnih pesmi, nastopili pa sta komorni pevski zbor Loka in ansambel Camerata Antiqua. Kulturno društvo je povabilo tudi na literarni večer domačih besednih ustvarjalcev in kitaristov z naslovom Doživetje božičnega večera.

DOLENJSKE TOPLICE, 26. decembra – V počastitev dneva samostojnosti je Zdravilišče organiziralo koncert Lesenih rogistov iz Kresnic.

NOVO MESTO, 26. decembra – Frančiškanski pevski zbor in priložnostni orkester sta v frančiškanski cerkvi pripravila koncert božičnih pesmi.

SEVNICA, 26. decembra – V župnijski cerkvi sv. Miklavža je na božičnem koncertu nastopil Oktet Jurija Dalmatina z dekljiško vokalno skupino Zefir.

METLIKA, 27. decembra – Mestna godba je povabila v športno dvorano na božično-novoletni koncert.

LJUBLJANA, 28. decembra – V finalu glasbene oddaje Orion se je na Televiziji Slovenija predstavila tudi belokranjska skupina Vodomec, in sicer z novo pesmijo Kolpa.

OSILNICA, 28. decembra – Dva bregova, eno srce je naslov knjige, ki jo je pripravil Pokrajinski muzej Kočevje v počastitev 50-letnice svojega delovanja, predstavili pa so jo v domači šoli.

SEVNICA, 28. decembra – Domača izpostava Sklada in Godba Sevnica sta povabila na božično-novoletni koncert z Godbo in Big Basndomom iz Sevnice ter skupino Rokn Band.

ŠENTJERNEJ, 29. decembra – Alenka Godec je bila gostja božično-novoletnega koncerta Pihalnega orkestra Občine Šentjernej v športni dvorani.

DOLENJSKE TOPLICE, decembra – Novinar Marjan Jerman, po rodu Belokranjec, je v Zdravilišču predstavil svoj knjižni prvenec Iz Pekla.

LJUBLJANA, decembra – Pri Slovenski matici je izšel Laboratorium, zbornik spisov glasbenika, skladatelja in misleca Vinka Globokarja, po rodu Žužemberčana. – Med dobitniki priznanj Slovenskega arheološkega društva je tudi arheolog Borut Križ iz Dolenjskega muzeja. Priznanje je dobil za razstavo Kelti v Novem mestu in za projekt Prazgodovinska pot po Dolenjski. – Na razstavi 5. slovenskega bienala ilustracij sta med številnimi razstavljalci in uveljavljenimi slovenskimi ilustratorji dolenjske barve zastopala ilustratorja Lucijan Reščič in Kristina Krhin. – Na razstavi Dvajset let pozneje je v Mestni galeriji sodeloval tudi kipar Jožef Vrščaj iz Črnomlja.

NOVO MESTO, decembra – Plesno društvo Terpsihora je ob desetletnici delovanja prejelo plaketo Mestne občine Novo mesto.

FOTO: MIM

Vinko Globokar na predstavitvi svoje knjige v Ljubljani

LETNO KAZALO 2002

VSEBINSKO KAZALO

UVODNIKI

Milan Markelj: Ostaja v osišču	1
Ko bi le šlo za vraževerje	113
"Preveč je kulture"	243
Na štirih kolesih k samim sebi	377
Brodolom lahkotnega pisanja uvodnika	521

LITERATURA

Poezija

Bedrač David: Skozi parfum goriš	386
O prepihu	386
Se v eno zapečeva	386
Bik, ki si mi ga podarila	387
Zadnja pesem zanjo	387
Crček Helena: Sipine časa	118
Gačnik Gombač Lidija: Katedrala	247
Garantini Vlado: Čisto navaden jokec1	19
Gombač Borut: Razpljuskane šipe	245-246
Gregorčič Dana: Valovanja	531
Gregorčič Ivan: "Do tu od tam le pesem veže"	379-380
Glas iz semen zvezd	391
Hrastelj Stanka: Gledati v oči med ljubkovanjem	115-116
Hrovat Tomaž: Sombrero	388-389
Kočevar Marjanca: Pozlačene svetlobe	527-528
Kolenc Janez: Izbrane pesmi	380-385
Krevs Matej: Lokostrelec biti	529-531
Majhen Zvezdana: Deset sonetov	3-5
Proga svetlobe	248-250
Kristalne noči	523-526
Novak Romana: Modra ljubezen	7-8
Povše Rezka: Dlan za metulje	10
Orfej in Evridika	532
Simčič Neža: Pesmi	6
Škofljanec Ivan: Med kamni	120
V sanjah	120
Spomin	120
Trobiš Smiljan: Obračanje glave	9
Zlati rezi konjev	390
Izvirček	390
Med narcisami na Golici	390
Votolen Sonja: Drobiž	117

Prevod

Ferlinghetti Lawrence: Basen o tako imenovanih ptičih	
Prevod: Robar Dorin Filip	251-254
Jean de Meung: Roman o roži (odlomki)	
Prevod: Menart Janez	121-125

Proza

Cimerman Ivan: Skrunitve in bistrivte	396-400
Dražumerič Samo: Na mesečevi jasi	18-19
Gradišar Cveto: Esej o smislu in uspehu	401-405
Jakše Tone: Domovina	540-544
Ožbalt M. Irma: Mavrice	11-17
Peček Stane: Pikapolonica	259-260
Pregelj Sebastijan: Ptičar	261-267
Režun France: Ujetniki in soustvarjalci sveta	127-129
O ustvarjanju	130-131
Ujetost in iskanja	391-395

Sevljak Jože: Babica Ana	132-133
Deklica s koškom	133-135
Ujetost	533-535
Zadnja numera	535-537
Smole Barica: Metamorfoza Amelije P.	256-257
Čisto poseben petek	257-259
Zidar Anica: Pogovor z dušami	537-540

Prevod

Juranova Jana: Gibanje občanov v naselju v soboto popoldne	
Prevod: Jakše Darija	20-21
Munk Artur: Bohlonaj, doktor ali življenjepis nekega zdravnika	
Prevod: Munk Stela	544-549

KULTURA

Bačar Karel: Pesniški začetki Jožeta Dularja	558-560
Bregar Marjeta: Ptica v vlogi pismonoše	286-289
Telče 1252 – 2002	439-448
Breščak Danilo: Mitrej pri Rožancu	173-177
Čampa Bojana: Kostanjevica na Krki skozi čas	575-578
Dular Jože : Slutnja	560
Zimski rispet	560
Glosa	560
Gorenc Janez: Obrobje gledališko dejavno, središče ne	277-281
Granda Stane: Ob 150-letnici rojstva skladatelja p. Hugolina	
Sattnerja	23-29
Henigsman Vlasta: Semiške trgovine v prvi polovici 20. stoletja ...	579-585
Hrovat Jože: Območja intimne	269-275
Jakopec Miloš: Govorica starih časopisov	586-595
Jeraj Mateja: Tudi Dolenjska ja dala pomembne ženske	30-35
Jordan Branko: Baltazarjev laboratorij	407
Kante Viktorija: "Večkrat sem slišal govoriti, da v Ameriko je	
dobro iti."	167-172
Koncilija Tomaž: Biblija, slovensko slovstvo in literarna veda	137-142
Biblični motiv v poeziji Edvarda Kocbeka	416-426
Lojk Magda: Gledališče Dušana Jereba v Novem mestu	551-557
Lux Judita in Peskar Robert: Tri fare v Rosalnicah	428-438
Mohar Rozalija: Dekan Anton Aleš in nadučitelj Matija Bartel – semiška	
veljaka	449-451
Papež Igor: Ekonomija pogleda	143-148
Penca Jože: Vzpon in zaton vinarske zadruga Kostanjevica	297-301
Peperko Darja: Faksimili izvornih tiskov in rokopisov	282-286
Peskar Robert: O srednjeveških freskah	43-51
Primec Jože: Izgubljeni Slovenci	149-166
Skrabl Zorka: Trg Žužemberk po letu 1849	290-296
Smole Barica: Telški bog	36-43
Škufca Jože: Frana Milčinskega Dnevnik 1914 – 1920	302-307
Miran jarc in njegov dnevnik Eka in Marija	561-575
Šušteršič France: Mitrej pri Rožancu – antični kamnolom	178-183
Ucman Saša: Samospoštovanje in samopodoba igralcev	408-415

NAŠ GOST

Ceglar Katja: Nataša Mirtič	319-321
Dolenc Mate: Zvone Pelko – zemljsko-nebeški sel fotografije	606-607
Gregorčič Ivan: V lesu lahko zašepeta in zašumi ves gozd	
(Pogovor z akad. kiparjem Stanetom Jarmom)	53-59
Kapus Marko: Šel je popotnik – portret Marka Marina	453-468
Mikuž Jure: Mitja Berce	470-471
Peček Stane: Če	193
Reščič Lucijan: Obujeni čas (O Sandiju Leskovcu, kiparju	
samorastniku)	185-191
Šali Franci: Ne nasilje niti denar, ampak vrednote človečnosti	
(Pogovor z Bogdanom Osolnikom)	309-318

DRUŽBENA VPRAŠANJA

Brečko Daniela: Socialno okolje in osebnostni razvoj odraslih	61-75
Dular Boris: Vpliv globalizacije in tranzicije na človeške vire v slovenski družbi	616-621
Hudoklin Jelka: Problemi in cilji urejanja prostora in varstva okolja v dolenski regiji	473-478
Kamšek Meta: Razvoj človeških virov v dolenski regiji	609-614
Koščak Marko: Regionalni razvojni program za jugovzhodno Slovenijo	204-209
Murn Ana: Perspektive gospodarskega razvoja v dolenski regiji ...	323-329
Plut Dušan: Varstvo okolja in Evropa dveh hitrosti	195-203
Vogrinc Primož: Mladostnik in družina	331-333

ODMEVI IN ODZIVI

Bavec Uroš: Izkopavanja na trasi dolenske avtoceste	335-338
Ceglar Katja: Sestavljanke Jožeta Marinča	348-349
Oblika in struktura	349-350
Forma viva 2002	484-485
Grafike Nataše Mirtič	628-629
Dovič Marijan: Pravljična septembrska noč v Ragovem logu	625-628
Gošnik Tone: Pol stoletja novomeških tabornikov	342-343
Mostiček, ki povezuje	631
Granda Stane: O osamosvojitvi malo drugače	77-80
Spominski znamenji ali "kad seljak iz naopanke u cipele..."	479-481
Slovenska osamosvojitve 1991	491-492
Gregorčič Ivan: Ob razstavi ilustracij Kristine Krhin	488-489
Hrovat Jože: Dolenske podobe	80-82
Re-kreacija rojstva	82-83
Jakopec Miloš: Sedem zavrženih let?	87-89
Kastelic Ivan: Spominek in muzejska prodajalna	211-213
Kraj, blizu devetemu krogu pekla	629-630
Kolenc Janez: O poeziji Ivana Gregorčiča	226-229
Koncilija Tomaž: Popotovanje iz erosa v tanatos	223-226
Sodobna "Graščakinja"	352-353
Takšnega avgusta pa še ne	481-483
Sprava in literatura	493-495
Koščak Marko: Okvir za razvoj trajnostnega turizma	623-625
Papež Igor: Posmrtno	347
Picelj Zdenko: Pomembni razstavi v Dolenskem muzeju	217-219
Počkar Ivanka: Pot do razstavne zgodbe	343-345
Smole Barica: Bolje je izdati knjigo kot samega sebe	84-85
Zrelo poletje v preplašeni zimi	351-352
Dan iz srečnih sanj	487-488
Ljubka Šorli za Dolence	492-494
Šali Franci: Ignac Kamenik in Dolenska založba	490-491
Gorjanski škrati med ljudmi	496-497
Vegelj – Stopar Karolina: Etude in lestvice	215
Učitelj in učenec – ustvarjalca trenutka	215-216
Vrščaj Jožef: Artotekin atelje na meji	486
Vuga Davorin: Kelti v Novem mestu	220-222
Oživljene kulture	339-341
Zorko Simona: Grafični kabinet Bogdana Borčiča v Kostanjevici	214
Zupančič M. Jadranka: Srečanja ob dnevu slovenske knjige	85-86

GRADIVO ZA HISTORIČNO TOPOGRAFIJO

Golec Boris: Dolenska mesta in trgi v srednjem veku (6)	91-97
Dolenska mesta in trgi v srednjem veku (7)	231-235
Dolenska mesta in trgi v srednjem veku (8)	355-362
Dolenska mesta in trgi v srednjem veku (9)	499-506
Dolenska mesta in trgi v srednjem veku (10)	633-640

KRONIKA

Murn Lidija: November – december 2001	98-105
Januar – februar 2002	236-240
Marec – maj 2002	363-375
Junij – avgust 2002	507-519
September – oktober 2002	641-647

LETNO KAZALO

Štefančič Peter: Letno kazalo 2001	106-112
--	---------

KAZALO AVTORJEV

Bačer Karel: Pesniški začetki Jožeta Dularja	558-560
Bavec Uroš: Izkopavanja na trasi dolenske avtoceste	335-338
Bedrač David: Skozi parfum goris	386
O prepihu	386
Se v eno zapečeva	386
Bik, ki si mi ga podarila	387
Zadnja pesem zanjo	387
Brečko Daniela: Socialno okolje in osebnostni razvoj odraslih	61-75
Bregar Marjeta: Ptica v vlogi pismonoše	286-289
Telče 1252 – 2002	439-448
Breščak Danilo: Mitrej pri Rožancu	173-177
Ceglar Katja: Nataša Mirtič	319-321
Sestavljanke Jožeta Marinča	348-349
Oblika in struktura	349-350
Forma viva 2002	484-485
Grafike Nataše Mirtič	628-629
Cimerman Ivan: Skrunitve in bistrivitve	396-400
Crček Helena: Sipine časa	118
Čampa Bojana: Kostanjevica na Krki skozi čas	575-578
Dolenc Mate: Zvone Pelko – zemeljsko-nebeški sel fotografije	606-607
Dovič Marijan: Pravljica septembrska noč v Ragovem logu	625-628
Dražumerič Samo: Na mesečevi jasi	18-19
Dular Boris: Vpliv globalizacije in tranzicije na človeške vire v slovenski družbi	616-621
Dular Jože : Slutnja	560
Zimski rispet	560
Glosa	560
Ferlinghetti Lawrence: Basen o tako imenovanih ptičih	251-254
Gačnik Gombač Lidija: Katedrala	247
Garantini Vlado: Čisto navaden jokec	119
Golec Boris: Dolenjska mesta in trgi v srednjem veku (6)	91-97
Dolenjska mesta in trgi v srednjem veku (7)	231-235
Dolenjska mesta in trgi v srednjem veku (8)	355-362
Dolenjska mesta in trgi v srednjem veku (9)	499-506
Dolenjska mesta in trgi v srednjem veku (10)	633-640
Gombač Borut: Razpljuskane šipe	245-246
Gorenc Janez: Obrobje gledališko dejavno, središče ne	277-281
Gošnik Tone: Pol stoletja novomeških tabornikov	342-343
Mostiček, ki povezuje	631
Gradišar Cveto: Esej o smislu in uspehu	401-405
Grandá Stane: Ob 150-letnici rojstva skladatelja p. Hugolina Sattnerja	23-29
O osamosvojitvi malo drugače	77-80
Spominski znamenji ali "kad seljak iz naopanke u cipele..."	479-481
Slovenska osamosvojitve 1991	491-492
Gregorčič Dana: Valovanja	531
Gregorčič Ivan: V lesu lahko zašepeta in zašumi ves gozd (Pogovor z akad. kiparjem Stanetom Jarmom)	53-59
"Do tu od tam le pesem veže"	379-380
Glas iz semen zvezd	391
Ob razstavi ilustracij Kristine Krhin	488-489

Henigsman Vlasta: Semiške trgovine v prvi polovici 20. stoletja ..	579-585
Hrastelj Stanka: Gledati v oči med ljubkovanjem	115-116
Hrovat Jože: Dolenjske podobe	80-82
Re-kreacija rojstva	82-83
Območja intime	269-275
Hrovat Tomaž: Sombrero	388-389
Hudoklin Jelka: Problemi in cilji urejanja prostora in varstva okolja v dolenjski regiji	473-478
Jakopec Miloš: Sedem zavrženih let? 87-89 Govorica starih časopisov	586-595
Jakše Darija: Prevod: Juranova Jana, Gibanje občanov v naselju v soboto popoldne	20-21
Jakše Tone: Domovina	540-544
Jeraj Mateja: Tudi Dolenjska ja dala pomembne ženske	30-35
Jordan Branko: Baltazarjev laboratorij	407
Juranova Jana: Gibanje občanov v naselju v soboto popoldne	20-21
Kamšek Meta: Razvoj človeških virov v dolenjski regiji	609-614
Kante Viktorija: "Večkrat sem slišal govoriti, da v Ameriko je dobro iti."	167-172
Kapus Marko: Šel je popotnik – portret Marka Marina	453-468
Kastelic Ivan: Spominek in muzejska prodajalna	211-213
Kraj, blizu devetemu krogu pekla	629-630
Kočevar Marjanca: Pozlačene svetlobe	527-528
Kolenc Janez: O poeziji Ivana Gregorčiča	226-229
Izbrane pesmi	380-385
Koncilija Tomaž: Biblija, slovensko slovstvo in literarna veda	137-142
Popotovanje iz crosa v tanatos	223-226
Sodobna "Graščakinja"	352-353
Biblični motiv v poeziji Edvarda Kocbeka	416-426
Takšnega avgusta pa še ne	481-483
Sprava in literatura	493-495
Koščak Marko: Regionalni razvojni program za jugovzhodno Slovenijo	204-209
Okvir za razvoj trajnostnega turizma	623-625
Lojk Magda: Gledališče Dušana Jereba v Novem mestu	551-557
Lux Judita in Peskar Robert: Tri fare v Rosalnicah	428-438
Krevs Matej: Lokostrelec biti	529-531
Majhen Zvezdana: Deset sonetov	3-5
Proga svetlobe	248-250
Kristalne noči	523-526
Markelj Milan: Ostaja v osišču	1
Ko bi le šlo za vraževerje	113
"Preveč je kulture"	243
Na štirih kolesih k samim sebi	377
Brodolom lahkotnega pisanja uvodnika	521
Menart Janez: Prevod: Jean de Meung, Roman o roži (odlomki) ...	121-125
Meung de Jean: Roman o roži (odlomki)	121-125
Mikuž Jure: Mitja Berce	470-471
Mohar Rozalija: Dekan Anton Aleš in nadučitelj Matija Bartel – semiška veljaka	449-451
Munk Artur: Bohlonaj, doktor ali življenjepis nekega zdravnika ...	544-549
Munk Stela: Prevod: Munk Artur:Bohlonaj, doktor ali življenjepis nekega zdravnika	544-549
Murn Ana: Perspektive gospodarskega razvoja v dolenjski regiji ..	323-329
Murn Lidija: Kronika: November – december 2001	98-105
Januar – februar 2002	236-240
Marec – maj 2002	363-375
Junij – avgust 2002	507-519
September – oktober 2002	641-647
Novak Romana: Modra ljubezen	7-8
Ožbalt M. Irma: Mavrice	11-17
Papež Igor: Ekonomija pogleda	143-148

Posmrtno	347
Peček Stane: Če	193
Pikapolonica	259-260
Penca Jože: Vzpon in zaton vinarske zadruge Kostanjevica	297-301
Peperko Darja: Faksimili izvornih tiskov in rokopisov	282-286
Peskar Robert: O srednjeveških freskah	43-51
Picelj Zdenko: Pomembni razstavi v Dolenjskem muzeju	217-219
Plut Dušan: Varstvo okolja in Evropa dveh hitrosti	195-203
Počkar Ivanka: Pot do razstavne zgodbe	343-345
Povše Rezka: Dlan za metulje	10
Orfej in Evridika	532
Pregelj Sebastijan: Ptičar	261-267
Primc Jože: Izgubljeni Slovenci	149-166
Reščič Lucijan: Obujeni čas (O Sandiju Leskovcu, kiparju samorastniku)	185-191
Režun France: Ujetniki in soustvarjalci sveta	127-129
O ustvarjanju	130-131
Ujetost in iskanja	391-395
Robar Dorin Filip: Prevod: Ferlinghetti Lawrence, Basen o tako imenovanih ptičih	251-254
Sevljak Jože: Babica Ana	132-133
Deklica s koškom	133-135
Ujetost	533-535
Zadnja numera	535-537
Skrabl Zorka: Trg Žužemberk po letu 1849	290-296
Simčič Neža: Pesmi	6
Smole Barica: Telški bog	36-43
Bolje je izdati knjigo kot samega sebe	84-85
Metamorfoza Amelije P.	256-257
Čisto poseben petek	257-259
Zrelo poletje v preplašeni zimi.	351-352
Dan iz srečnih sanj	487-488
Ljubka Šorli za Dolenjce	492-494
Šali Franci: Ne nasilje niti denar, ampak vrednote človečnosti (Pogovor z Bogdanom Osolnikom)	309-318
Ignac Kamenik in Dolenjska založba	490-491
Gorjanski škrti med ljudmi	496-497
Škofljanec Ivan: Med kamni	120
V sanjah	120
Spomin	120
Škufca Jože: Frana Milčinskega Dnevnik 1914 – 1920	302-307
Miran jarc in njegov dnevnik Eka in Marija	561-575
Štefančič Peter: Letno kazalo 2001 106-112	
Šušteršič France: Mitrej pri Rožancu – antični kamnolom	178-183
Trobiš Smiljan: Obračanje glave	9
Zlati rezi konjev	390
Izvirček	390
Med narcisami na Golici	390
Ucman Saša: Samospoštovanje in samopodoba igralcev	408-415
Vegej – Stopar Karolina: Etude in lestvice	215
Učitelj in učenec – ustvarjalca trenutka	215-216
Vogrinc Primož: Mladostnik in družina	331-333
Votolen Sonja: Drobiž	117
Vrščaj Jožef: Artotekin atelje na meji	486
Vuga Davorin: Kelti v Novem mestu	220-222
Oživljene kulture	339-341
Zidar Anica: Pogovor z dušami	537-540
Zorko Simona: Grafični kabinet Bogdana Borčiča v Kostanjevici	214
Zupan Jože: Jože Frelj – z dušo Šentruperčan	597-605
Zupančič M. Jadranka: Srečanja ob dnevu slovenske knjige	85-86

RAST
RAST
RAST

**REVIJA ZA LITERATURO, KULTURO
IN DRUŽBENA VPRAŠANJA**
Letnik XIV., leto 2003, št. 1 (85)

ISSN 0353-6750, UDK 050 (497.4)

- IZDAJATELJICA:** Mestna občina Novo mesto, zanjo župan mag. Boštjan Kovačič
- SOIZDAJATELJICE:** Občine Črnomelj, Dolenjske Toplice, Mirna Peč, Semič, Šentjernej, Škocjan, Trebnje in Žužemberk
- SVET REVIJE:** Predsednica sveta: Staša Vovk (Mestna občina Novo mesto), člani: Rudolf Cerkovnik (Žužemberk), Anica Jakša (Semič), Ksenija Khalil (Črnomelj), Cvetka Klobučar (Škocjan), Jože Kumer (Dolenjske Toplice), Milan Rman (Trebnje), Ida Zagorc (Šentjernej).
- UREDNIŠTVO:** Milan Markelj (odgovorni urednik), Nataša Petrov (namestnica odgovornega urednika), Ivan Gregorčič (Literatura), Marinka Dražumerič (Kultura), Marko Koščak (Družbena vprašanja), Tomaž Koncilija (Odmevi in odzivi), Lucijan Reščič (likovni urednik)
- NASLOV UREDNIŠTVA
IN TAJNIŠTVA:** Mestna občina Novo mesto, Novi trg 6, 8000 Novo mesto, s pripisom: za revijo Rast, tel.: (07) 39-39-105 in (07)39-39-270, faks: (07) 39-39-272, elektronska pošta: rast@infotehna.si
- TAJNIK REVIJE:** Franc Zaman
- LEKTOR:** Peter Štefančič
- NAROČNINA:** Mestna občina Novo mesto, št. ŽR: 52100–630–40115, s pripisom: za revijo Rast
Letna naročnina za fizične osebe je 4.500 SIT, za pravne osebe 7.500 SIT. Ta številka stane v prosti prodaji 1.000 SIT
Odpovedi so možne samo v začetku koledarskega leta.
- PRISPEVKI:** Rokopise sprejemajo tajnik revije in uredniki. Nenaročenih rokopisov in drugih gradiv ne vračamo. Želena je, da so prispevki napisani z računalnikom, tiskani v dveh izvodih na eni strani papirja in s širokim razmikom (30 vrst na stran). Zapisi na računalniški disketi naj bodo shranjeni v formatu MS Word.
- NAKLADA:** 500 izvodov
- TISK:** Tiskarna Novo mesto
- Na podlagi Zakona o davku na dodano vrednost (Uradni list RS, št. 89/98) je revija uvrščena med proizvode, za katere se obračunava davek na dodano vrednost po stopnji 8,5 odst.
- Izhaja dvomesečno
- Izid te številke so podprli: Ministrstvo Republike Slovenije za kulturo, Mestna občina Novo mesto, Upravna enota Novo mesto, Krka, tovarna zdravil, d. o. o, Novo mesto, Infotehna in občine soizdajateljice

SODELAVCI TEŠ

82

RAST 2003

KNIŽNICA M. JARCA
Domenšek: adbellex

Helena Crček, študentka na Veterinarstvu

Marijan Dovič, prof. primerjalne
literaturo in literarne vede ZRC SAZU

Vlado Garantini, učitelj, OŠ Litija

Boris Golec, doc., dr., znanstveni sodelavec na Zgodovinskem inštitutu
M.Kosa ZRC SAZU Ljubljana, Ljubljana

Ivan Gregorčič, prof. slovenskega jezika in književnosti, OŠ Mirna na
Dolenjskem, Rakovnik pri Šentrupertu

Georg Heym, nemški pesnik (1887 - 1912)

Stanka Hrastelj, študentka Teološke fakultete v Ljubljani, Leskovec pri
Krškem

Marko Kapus, samostojni podjetnik, Studio 5 Mirna, Mirna

Ksenija Khalil, ekonomistka, Sklad RS za kulturne dejavnosti, Območna
izpostava Črnomelj, Črnomelj

Franci Koncilija, geodetski tehnik, Novo mesto

Tomaž Koncilija, univ. dipl. komparativist in prof. slovenščine, Osnovna
šola Grm, Novo mesto

Marko Koščak, dr. znanosti s področja geografije, vodja projekta Po
poteh dediščine Dolenjske in Bele krajine, Ljubljana, Trebnje

Igor Košir, prof. za režijo na AGRFT v Ljubljani, Ljubljana

Kajetan Kovič, akademik, pesnik, pripovednik in prevajalec, Ljubljana

Janez Kramarič, mag. prava, dipl. pravnik, Občina Črnomelj, Črnomelj

Milan Markelj, novinar, urednik, Novo mesto

Beti Malinovič, sodelavka iz Kočevja

Ivanka Mestnik, predm. učiteljica, pisateljica, Novo mesto

Joža Miklič, dipl. ekonomistka, Novo mesto

Lidija Murn, univ. dipl. novinarka. Dolenjski list Novo mesto, Novo
mesto

Stane Peček, glasbenik, Mokronog

Marjan Ravbar, dr. geografskih znanosti, znanstveni svetnik, GIAM
ZRC SAZU Ljubljana, Vavta vas

Barica Smole, predm. učiteljica slovenskega in ruskega jezika, Trebnje

Peter Štefančič, predm. učitelj slovenskega jezika in zgodovine, Srednja
pomorska šola Portorož, Izola

Marijan Tršar, akademski slikar, likovni kritik, Ljubljana

Sonja Votolen, pred. učiteljica slovenskega in angleškega jezika v OŠ
Slivnica, Kidričevo

Davorin Vuga, univ. dipl. arheolog, Uprava RS za kulturno dediščino
Ljubljana, Ljubljana

Gojko Zupan, mag., dipl. umetnostni zgodovinar, Uprava RS za kulturno
dediščino Ljubljana, Ljubljana

200701983, 1

COBISS

RAST – FEBRUAR 2003

MESTNA OBČINA NOVO MESTO